

•

NÎQAŞÊN FELSEFEYÊ 16.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Niqaşên felsefeyê 16.
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2014-Almanya-Berlin

.
ISBN 968-9-900900-30-9

Pêşgotin:

Di serdema navîn de wê mijare felsefeyê wê bi zêdeyê wê weke mijarek ku wê li ser wê hizirkirin û nîqaş werina kirin wê derkeve li hemberî me. Ku felsefe şêwayekê fahmkirinê bê wê, demê wê bi wê şêwayê fahmkirinê wê çawa wê were fahmkirin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê, bi wê nerînê wê çawa wê were dîtin wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, felsefe wê hinekî li ser temenê aqilmeşandinê ku ew bi yya heyî bê û ankû weke neyî jî bê ku wê aqil were meşandin re wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di serdema navîn de wê, mijare felsefeyê wê di nava təkiliya wê ya bi baweriyê re wê, hertimî wê were hildan li dest. Wê çawa ew dibînê û ankû fahmdikê wê, bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Di felsefeyên serdema kevnera de wê, temenê hizirkirinê bi hizrên ku ew hatina li ser ziman wê biafirê wê bandûra xwe li nîqaşên serdema navîn jî wê bikê. Hizrên platon, aristo, platinius û hwd wê, di wê temenê de wê karibê di awayekê de wan werênê ser ziman. Weki din di wê temenê de wê gelek filosof wê di wê demê de wê hizrên xwe ku wê werênina ser ziman wê hizrên wan wê bi nerînek demkî wê di wê demê de wê, werina fahmkirin.

Di mijare fahmkirina felsefeyê di serdemên navîn de wê, di temenekê zêhnî û ontolojikî û hwd de wê, were dîtin ku wê bi temenekê epistemikî wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Wê, mijarên ku wê weke têtîngên xwûdayê û hwd wê bi wê re wê, werina lê hizirkirin. Di serdema navîn de wê weke ku em bi filosofên weke Rawendî, suhrewerdî, şehrezorî, ibni sina, ibnî rûşd û hwd re wê dibînê wê li ser temenê rasyonel wê aqil wê werina meşandin û wê di wê temenê de wê, wê aqilê rasyonel ê ji du aliyan ve wê were lê hizirkirin û nîqaşkirin. Yek wê aliyê aqilî ê wahiyî bê. Aliyê din jî wê aqilê ne wehiyî bê. Wê di wê

temenê de wê çavkaniyên hizirkirinê wê li ser wan herdû aliyan wê werina bi temen kirin.

Di wê temenê de wê têkiliya aqil û baweriyê bê, felsefe û olê bê, û şîrovekirin bineterên 'pîroz' û hwd bin ku wê werina kirin wê bi wan re wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, dema ku wê bineterên pîroz wê werina şîrovekirin ew çawa li jîyanê, mirov, rengê jîyanê, gerdûnê û hwd dinerê û keseyet û rengê fahmkirinê çawa pêşdibînê û hwd re wê bi wê li wê were lê hizirkirin. Weke ku em di destpêka demê de dibînê wê bi xiristiyaniyetê re wê, felsefe û ol wê bi hevdû re wê bê gihandin li hev û wê, di wê temenê de wê olek felsefeyê û ankû felsefeyek olî wê biwê re wê were pêşxistin û wê bê hanîn li ser ziman. Demên bi platonvanên nû û ankû dema patritisk'ê ku mirov wê werênê ser ziman wê li ser wê temenê wê bibênê ku wê xwediyê şêwayekê fahmkirinê bê.

Her çendî ku wê di hinek şîroveyan de wê, were pênasekirin ku wê weke felsefe di bin serwerî û xismeta baweriyê de wê dest bipêşketina xwe wê bikê jî lê wê felsefe wê, weke şêwayekê aqılmeşandinê wê di wê temenê de wê, temenê di wê de wê bi kûrbûnê wê çêbikê û wê weke li gorî xwe wê hanîna li ser ziman wê di dîmenekê de wê, bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê aliyekê din wê bi wê re wê karibê wê bi kirpênê. Ew jî wê, pêşketina mirov û bi keseyetbûna mirov bi wê pêşketina xwe re bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê, di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare pêşketina mirov wê derkeve li pêş. Ji aliyekê ve wê têngîna xwûdê wê weke temenekê pêşketinî a protipî wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Minaaq di xiristiyaniyetê de wê, gotinên weke 'isa bo gûnehên hemû mirovatîyê xwe fedekir' ku wê, were ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê li ser pêşketina kesyêtiya mirov re wê, karibê bi wê hinek şîroveyna pêşbixê. Şîroveya pêşî wê ew bê ku mirov wê, bixwe bê û wê, di wê temenê de wê, bikeve farqe têngîna gûnehiyê de. Wê di dewama wê de êdî wê, di wê temenê de ew gûneh çiya wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê bi kirdeyî wê pêşî wê xwe kifşbikê. Li ser wê temenê mikrokosmosa serdema navîn a xwûdayî ku wê pêşkeve wê weke beşek ji mikrokosmosa mirov wê bibê. Hemû têngînan wê ji wan bi kirdeyî wê bi aliyên wan ên din re wê, bigihijê wateya wan jî. Minaaq wê dema ku wê bahsa xilaskerekê wê bikê wê, bi wê re wê, çawa ew xwe weke xilaskerekê bikê wê bibê. Di mijare felsefeyê de wê, di nava wê rewşê de wê, weke rengê hizirkirinê ku wê

van aliyan wê weke aliyekê bi xosletên mirovî û hwd re wê bi rêyên aqılmeşandinê û hwd re wê, lêbipirsê. Minaq wê, pirsirsînên ku mirov wê li ser rewşan re wê li xwe bikê wê mirov wê, di wê temenê de wê bi hizirbikê.

Ku mirov ji aliyekê ve serdema navîn bi temenên wê yên hizirkirin û pêşketina wê re wê li ser temenê dema kevnera û hizrên wê yên felsefeyî re wê, fahmbikê wê rast bê. Ji aliyekê din ve jî wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman. Ber ku wê felsefeyên demên kevnera wê, di demên serdema navîn de wê temenê hizirkirinê wê biafirênin û wê, rtêgîna xwûdayek ku ew xwediyê hemû gerdûnê ya û ankû afrînerê hemû gerdûnê ya wê bi wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dîsa wê, ew gerdûn wê çawa wê, karîbê hebê û xwûdê wê çawa wê biafirênê û ankû ew ji xwe heya û hwd wê, bi wê re wê, li ser wê temenê wê bi wê re wê werina li lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê ev rewş wê bi zêdeyî wê, çendî ku wê, aqıl wê weke bi baweriyê re wê zêdeyî wê di temenekê hişk de wê bide dîyarkirin jî lê wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, beremberê wê, têgînên ku wê bi wê re wê werina ser ziman jî wê hin bi hin wê temenê şik û gûmankirînên bi demê re ku wê biafirin jî wê biafirênin. Li ser wê temenê wê minaq wê hizrên weke gerdûn ji xwe heya û ankû ji aliyê din ve ku wê were gotin ku ew xwûdê afirandiya wê, di wê temenê de wê dema ku ev herdû hizir wê werina ser ziman wê li hemberî hev wê karibê temenekê gûmançêkirinê biafirênin. Ev rewş wê di rewşên din ên hizirkirinê de jî wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Ber vê yekê zêde hizirkirin û pêşxistina rêgezan û ankû derketina li pêş a bineterên nivîskî ên pîroz û hwd wê bi wê re wê bibê.

Di wê temenê de wê bi wê re jî wê jîyanek ku wê dervî wê bibê û wê pêşkeve wê, çawa wê bi wê binetera pîroz re wê were fahmkirin wê ew jî wê weke aliyekê din ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di wê warê de têgînên weke gnostisismê û hwd wê, mirov karibê wan bikirpênê ku wê temenekê hizra felsefeyî wê di wê warê de wê li ser wê temenê wê biafirênin. Wê tiştê wê bixwe û wê bi wê re wê çawa wê fahmbikê ku wê li ser temenê xwezayî wê bikê ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, çawa wê bi aqilê rûhanî û ankû wahiyî re wê were fahmkirin wê bi wê re jî wê, weke aliyekê wê yên din ê ku wê were beremberê hevdû. Di aslê xwe de wê, gnostisism wê temenekê zêde bi aktiv, tevger, çalak û hizirker a demên serdema navîn wê were dîtin. Di

wê temenê de wê, ji ya ku em bi wê kifşdikin wê zêdetirî wê di wê temenê de wê weynekê wê di nava pêşketina hizirkirinê de wê bi wê re wê pêşkeve û wê xwe bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê mijare zanînê, gîyanê, metafizîkê, metamatîkê û hwd wê bi gelek aliyên din ên di wê temenê de ku wê karibê li wan bihizirê wê werina ser ziman. Bi wan re jî wê rengên zanîn û fahmkirinê ên nû wê pêşkevin. Di dewama wê de wê zanîn wê derkeve li pêş û wê di dewama wê de wê bi çerçoveyek mantiqî û rasyonalî wê were lê hizirkirin. Li rojhilat wê bi Rawendî, suhrewerdî, û heta ibni sîna, ibni rûşd û Razî wê ew bê wê li rojava jî wê, ji Thomasê aqinayî û heta Johannes Duns Scotus û hwd wê li ser temenekê realist û rasyonal wê çawa wê baweriyê wê fahmbikin wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Johannes Duns Scotus wê, dema ku wê bi gotina ´tek rastiyeke bûhûrîner wê hebê û ew jî wê pergale rast a zanînê bê´ ku wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, balê bikişênê li ser wê temen û çerçoveya hizirkirinê a bi aqilê rasyonal ku ew li baweriyê di depelênê û dikirpênê bê.

Abdusamet Yigit

Destpêk: niqaşên felsefeyê 16.

Di warê hizirkirinên li ser felsefeyê û têgînên wê de wê, mirov di serî de wê, dibînê ku wê kevneşopîya hizirkirinê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Em wê ji pêvajoyên felsefeyê ên li kurdistanê ku wê ji demên kevnera û heta demên piştê û hwd ku wê bibê wê fahmdikin û wê têdigihin. Li kurdistanê wê, li herêmê wê di wê temenê de wê, berhevbûnek bi zanînê û kevneşopîya wê hebê. Wê di demên kevnera de wê temenê hizirkirinê wê biafirênê. Piştê wê, di demên serdema navîn de jî wê, di wê temenê de wê, ew kevneşopî wê temenê hizirkirinê wê di rengekê de wê biafirênê. Her wusa wê, dema ku mirov wê, kevneşopîyê wê bikeve wê bêgûman wê bandûra mitra, zerdeşt, manî, mezdek û hwd wê, heta gelek filosofên herêmê ên kurd û hwd wê, ev karibê bi wan re were kirpendin û were hanîn li ser ziman.

Di serdema navîn de wê bi teybetî wê, demek teybet bê wê ji wê aliyê ve wê, ji aliyekê ve wê dikarê wê weke demek bûhûrîner jî wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji kujan aliyê ve wê, weke demek bûhûrîner wê dikarê wê fahmbikê? Wê ji çerçoveya hizirkirin û felsefeyên serdema navîn ên herêmên mesopotamîya û girêkê û heta demên hemdem ku wê, di wê navberê de wê, serdema navîn wê, di pîretizekirin û di têgîna di wan de a bi ontolojikî û hwd wê kûrbûnê bi zêhnî û hwd wê pêşbixê wê bi wê re wê, dikarê wê werênê ser ziman. Weke aliyekê wê yê din jî wê, mijare felsefeyê wê, xosletên wê yên li mesopotamya û li herêmên din ên girêkê û hwd wê, ji hev cihê bê. Di wê temenê de wê ev cihêbûn û kirpendin wê di warê hizirkirinên bi wê re

wê, weke aliyekê şewayê ê ji temen ve ku mirov wê karibê wê bikirpênê bê.

Di nava hizrên filosofên demê ên weke yên ibni rûşd, ibni sina, suhrewerdî, şehrezorî, gazalî, aliyê êsir, ismailê cizirî, êlî herîrî, seydayê cizirî û hwd ku em dikarê weke wan gelek kesên din ên zane jî navê wan rêzbikê wê di wê temenê de wê li ser wan re wê karibê wê di renekê bi hizrên wî re wê werênê ser ziman.

Di xosletên felsefeyê ên li herêmên kurdistanê û hwd de wê, di serî de wê, cihêbûnê wê hinekî mirov dibê ku wê, bi mejiya wê re wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Ber ku ev wê weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê bi wê re wê di wê temenê de wê biafirênê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di temenê fahmkirinê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di serî de wê hinek gotinên ku mirov li ser wê temenê bi wê bihizirê wê bibê. Gotinên weke metafîzîkê, û ankû gnostisismê ku wê rengê xwe li hizirkirinên wê bixê wê dikarê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê werênê li ser ziman.

Di aslê xwe de wê dikaerê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê çerçoveyê de ku mirov wê, werênê ser ziman ku wê me di hinek aliyên din de jî wê bi xwe re wê bide hizirkirin. Minaq gelek kesên ku wê li ser demên serdema navîn a herêmê wê pênûsê bixabitênin wê bi gotinên weke 'di serdema navîn de wê li herêmê wê felsefe wê, weke nebê' wê werênina ser ziman. Wê gotinê wê çendî ku mirov nikaribê wê bi temenî piştrast jî bikê lê wê di wê temenê de wê, hinek nêzîkatiyên weke yên sergirtiya felsefeyê û ankû sernûxûmandiya wê re wê, di dîmenekê de wê şewayekê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkiirn. Mijare fêrbûnê ku wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş wê, jî aliyekê ve wê dikarê wê mijare hizir û zanînê wê, bûna malê girseyê wê bi wê re wê jî aliyekê ve wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. kevneşopîya felsefeyê a bi xiristiyanîyetê re ku wê pêşkeve wê, bandûra wê piştre jî wê li ser wê temenê wê hin bi hin wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Li mesopotamîya bi êzdayîyan, mitrayîyan, zerdeştîyan, cihuyan, manîyan û hwd ku ew wê bi têgînek û renekê dibistanî wê di nava xwe de jî wê hebê wê li herêmê wê bandûra felsefeyê ku wê li wan

bikeve wê ew jî wê di dîmenekê de wê bi giştî bidest pêşketinên xwe yê bi temenê re wê bikin.

Ku felsefe wê, li herêmên girêkê wê were fahmkirin û wê piştê wê bi xosletên wê yê li ser temenê dijberiyê a li têgîna nepeniyê û hwd re wê, bihizirê wê, di wê çerçoveyê û wê dûaliteyê de wê, rengê hizirkirinê ku wê bi xwe re wê werênê li holê wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê, weke ku wê, bide dîyarkirin.

Wê jî mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê, mirov dibînê ku wê li herêmên kurdistanê û di nava hizrên filosofên kurd, faris, arab, sûryanî û hwd de ku wê di demê de wê derkevin wê li ser wê temenê wê, di renekê de wê bi temenekê wê rengê gnostikî wê bi hizirkirinê ku wê pêşbixin re wê bi hizra wan re wê were dîtin. Li ser wê temenê wê mijare hizirkirinê wê di wê rengê de wê bi wan re wê xwe di renekê de wê, bide dîyarkirin. Mijare felsefeyê wê weke ya li herêmên girêkê li ser temenê 'dijberiyê' zêdetirî wê li ser temenekê azmûnkirina bi fêbûnê û aqilmeşandinê re wê, di nava pêvajoyên felsefeya herêmên ber diclê û firatê de wê were dîtin. Li ser wê temenê wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li vir wê, weke xosletekê wê yê giring wê mijare aqilmeşandinê wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di renekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, mijare felsefeyê ku ew li ser temenê aqilmeşandinê re wê fahmbikin wê di wê temenê de wê, di wê demê de jî wê di renekê de wê, li ser wê temenê baweriyî û hwd ku wê bi azmûnkirinên mistisismên xwe re wê, ew wê bikin re wê, di dîmenekê de wê di nava jîyanê de wê, bi wê hizirkirinê re wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, kevneşopiyên hizirkî ên kurdistanî wê di demên piştê ên hatina islamê de jî wê jî temen ve w xwedî bandûr bin. Wê li ser wê temenê wê di renekê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeyê û şîroveyên wê re wê, diwê temenê de wê, weke ku mirov wê dibînê wê li ser wê temenê gnostikî wê di demên navîn ên serdema navîn de wê bi filosofên weke ibni rûşt, suhrewerdî, şehrezorî û hwd re wê, bi çend filosofên wê rengê ku ew dihizirin re wê, were dîtin

ku wê, ev kevneşopîya gnostikî wê li ser wê temenê wê were rûnandin. Wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Ev kevneşopîya gnostikî wê, bi felsefeyî wê bandûra wê, di wê demê de jî wê, di temenê hizirkirinên mazin û giring ên li herêmê ku wê pêşkevin de jî wê cih bigirê. Wê di wê warê de wê mijare fahmkirinê, derkkirinê û hewldanên xwe gihandina zanînê di derbarê tiştê, gerdûnê û hwd de jî wê bi wê re wê, di rengekê de wê, karibê wê bi wê re wê, di awayekê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku mirov wê li ser temenekê gnostikî wê di demên serdemên navîn de wê, hilde li dest wê, bandûra zerdeştîyan, maniyan û êzdayîyan weke bi qewlên wan û hwd re ku wê werênina ser ziman wê were dîtin ku wê pirr zêde wê bi wê re wê bibê û wê hebê. Li ser wê temenê wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, di wê temenê de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê, hevdû wê, dîmenekê fahmkirinê wê bide me. Çendî ku wê weke ku wê bandûra felsefeya girêkê wê were û bibê jî lê wê ji wê zêdetirî wê li demên islamî ên piştre ku wê bi hizirkirinên wê di wê warê de wê werina kirin de wê, bi zêdeyî wê bandûra kevneşopîya hizrên mitrayî, zerdeşt, êzdayî, maniyî, mezdekî û hwd wê, were dîtin ku wê li ser wê temenê wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveya bandûra felsefeya girêkê wê, dema ku wê, li demê wê bibê wê bi rêya xiristiyaniyetê wê li ser têngîna 'yekitiya xwûdê' re wê bi şirove, felsefe û teoloji kirina wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bi wê re wê şirove bikê û wê werênê li ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê mîaq wê felsefeya xwûdayî a ku wê li ser temen û esasê kifşkirina wê yekîtî û tekitiya xwûdayî û bi şirove û fahmkirina wê di wê de bi awayekê epistemolojîkî û hwd li ser temenê têngîna gerdûnê û hwd re wê bi wê re nbi kûrbûna wê re wê, di çerçoveya hizirkirinên felsefeyî de wê weke ku wê ji wê sûd wê were girtin. Di wê temenê de li ser temenê kûrbûnê wê, di aslê xwe de wê maniyî û êzdayî wê, pirr zêde wê kûrbûnekê wê çêbikin. Wê, hizrên wan wê, bandûra xwe wê hin bi hin wê li demê wê bidina dîyarkirin. Wê li ser temenê gerdûnê wê wê fahmkirinê wê kûrtir bikin. Lê wê, awayên

hizirkirinê û şewayên wê li ser wê temenê ku wê cihê wê bibin êdî wê li ser wê re wê ew wê, di awayekê de wê, ev temenê wê yê sûdgirtinê wê bi wê re wê bibê bê.

Filosofên weke zekariya razî wê mijare xwezayê û hwd wê li ser temenekê têngînî wê bi wê çerçoveyê wê hilde li dest. Suhrewerdî wê têngîna xwezayî wê bi azmûnkiriinên li ser felsefeya rohnîyê û ankû 'işraqiyê' û hwd re wê ew wê bikê. Şehrezorî wê li ser mijare metafizîkê û hwd wê, weke ibni sîna û ibni rûşd wê li ser şopa suhrewerdî wê ew wê bikê.

Di wê temenê de wê dema ku mirov li mijarên ku ew li wan dihizirin ên hizirê û şewayê hizirkirinê binerê wê di serî de wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê, karibê wê bi wê temenê wê çerçoveye hizirkirinê wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê li ser ziman.

Minaq wê Razî wê mijare gerdûnê wê hilde li dest û wê têngîna 'valahiyê', 'mekanê', 'demê', 'gîyanê', û 'bûjenê' û hwd wê li ser wan her pênc temenan wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di awayekê de wê, pêşî wê bixwezê ku ew çerçoveya epistemîkî a wan gotinan bi xwe wê fahmbikê û wê piştre wê, bi rengê aqilmeşandinên xwe re wê, gotinên weke 'teqezî', 'sermedî', 'razberî' û hwd wê, li pêşîya wan wê dênê û wê bi wan re wê bide hizirkirinê wê bikê. Li ser wê temenê wê di rengekê de wê êdî wê xwe bigihênê têngîna valahiyê, demê, mekanî, gîyanê, bûjenê û hwd a teqez. Ev wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê, weke bi şewayê metafizîkê wê bi wê re wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Lê hizirên Razî wê di dîmenekê din de wê tiştekê din wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Ew jî wê, bi têngînek gnostîkî û azmûnkirinê wê mistisismê wê çawa wê bê kirin wê li ser wê re wê di rengekê de wê weke ku mirov kifşdikê wê bi wê re wê bikê û wê werênê li ser ziman. Ber wê yekê û li ser wê temenê wê hizirkirina wî ya bi kûrbûnê a gnostîkî wê, di nava têngînên cihê ên bawerîyî de jî wê, di dîmenekê de wê ji hev cihê wê li wan nihizirê. Ev wê bê temenê rengekê hizirkirinê ê weke ku mirov wê karibê bi gotina 'xweşbînîyê' re wê li ser hizirên wî re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman jî bê. Ev xoslet wê, bi teybetî wê, di nava pirraniya filosofên kurdistanî û herêmî de wê were dîtin. Ber ku wê, li herêmên kurdistanê wê baweriyên cihê wê bi zêdeyî wê hebin û wê, di wê temenê de wê, di nava hev de wê, di rengekê de wê bijîn. Wê di wê temenê de wê li ser rêgezên aqil re wê, di rengekê de wê têkiliyê wê bi fahmkirinê wê bi hevdû re wê dênin û wê, nêzî hevdû wê bibin.

Tabî ku mirov wê, li ser çerçoveya felsefeya herêmê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, têgîna 'menewiyetê', 'nepeniyê' û hwd wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Wê li ser wê re wê zanînên xwe wê bii azmûnkirina wan û di wê temenê de wê gihîştina fahmkirinê wê çawa wê bê kirin wê li wê were lê hizirkirin. Wê têgînek ku em dikarin di çerçoveya têgîna bûjenparêzîyê de jî wê fahmbikin wê di temenekê realist de ku wê, hebûnên li dûnyayê wê rednekin û wê di wê de wê bi wê re wê bihizirin û wê ew wê hebûna wê herêbikin û hwd re wê xwe di reng û awayekê de wê bi wan re wê bide dîyarkirin. Ev xosletê hizirkirinê wê bi temenekê gnostikî wê bi zêdeyî wê hebê. Di wê de wê ber ku wê bûjenî wê bi tiştê ku ew heya wê ew ne wê redkirin û wê ew wê weke heya wê were pênasekirin û wê li ser wê re wê bê hizirkirin ku ew wwere fahmkirin. Li ser wê temenê wê, weke ku wê bi zerdeştîyan, manîyan û êzdayîyan re wê bi têgîna 'rohniyê, avê, axê, agir û hwd re ku wê werênina ser ziman re wê, were dîtin. Wê di wê temenê de wê, ev têgîn wê, di kevneşopîya hizirkirinê a herêmê de wê, piştê jî wê ji temen ve wê dîyarîya wê xwe bide nîşandin. Ya ku wê weke xosletekê zane û filosofên herêmê wê piştê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin jî wê di awayekê de wê ev bê. Wê, di wê temenê de wê kevneşopîya hizirkirinê wê li ser wê temenê wê heta ku mirov wê bi temenê wê re wê bi başî wê kifşnekê wê nikaribê wê bi wê rengê wê, di awayekê de wê, werênê ser ziman jî.

Di mijare rengê hizirkirina herêmê û fahmnekê wê nikaribê wê, di awayekê rastînî de li gorî qalibên hizirkirinê ên ji derve wê fahm bikê. Ber vê yekê wê, di serî de wê pêvajoyên hizirkirina herêmê li ser temenê û bi rastîya wê fahmkirina wê weke aliyekê wê yê giring bê. Li mesopotamya û ankû rojhilat wê gotina rewşenîyê (in:wisdom) wê bi zêdeyî de wê serkeve li pêş. Dema ku mirov wê li navaroka wê gotinê, pêvajoyên wê yên hizirkirinê de dikevina wê rêwîtiya fahmkirina wê de wê mirov bi wê re wê weke ku wê bi rehetî wê kifşbikê wê rastî gelek aliyên ku wê bi wê re wê fahmbikê bibê. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare rewşenîya herêmê û ankû mesopotamiyî wê mejuya wê bi kevneşopîyek zêde berfireh re wê xwe li hemberî mirov wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê re wê di serî de wê, divê ku mirov wê, di rengekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê dîroka rewşenîya herêmê wê tiştêkê din wê bi xwe re wê bide dîyarkirn ku wê, di xwezayîya xwe ya fahmkirin û jîyanê de wê zêdetirî wê temenê pêşketinê û hwd wê bi wê re wê derkeve li pêş. Piştî ku wê dîroka serdestiyê wê, li herêmê wê zêdetirî wê derkeve li pêşîya hemû tiştê wê, ne tenê wê, hemû nîrxên mesopotamîkî wê tûna bikê wê bi wê re wê bi demê re wê hemû pêşveçûn ku wê bibin û pêşketinên ku ew dibin jî wê di nava xwe de wê tûna bikê. Ev bi pêvajoyên şer dibê û ankû bi şewayna din ên bi temenê zêhniyetî hwd bê.

Di wê temenê de wê, dîroka herêmê a ku ew di wê, temenê de wê, were nivîsandin wê di rengekê de wê ne li gorî rastîya herêmê a ku ew birastînê were fahmkirin jî bê.

Di demên bawerîya herêmê ên kevnera de wê, di wê temenê de wê, di nava hev de derbasbûna wan û bandûr li hevûna wan a ji hevdû wê, weke alî xosletekê wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwwe de wê ev alî wê weke aliyekê zêde giring û wê pêwîstîya wê ya bi fahmkirina wê hebê. Lê ez li vir ez bo ku ez ji xate mijare xwe dûrnekevim ezê tenê bi wê kirpêndinê re bi sînor bimênim. Dibê ku ew dikarê di demên piştî ev mijar bi serê xwe weke mijarekê were kirin mijare nivîsandin û xabatek di wê rengê û temenê de.

Li herêmê wê di wê temenê de wê, dîrokek wê ya ku wê di aslê xwe de wê, li gorî min hê bi rastiya wê re dest lê ne hatiya dayin û zêde nehatiya nivîsandin hebê. Di wê temenê de wê, di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dîroka ku wê were nivîsandin, wê xalk, civaknasî, derûnî, felsefe û hwd wê, hertimî wê weke aliyna ku wê li şûn bimênin bin. Ber vê yekê li gorî min li ser temenê wê û bi rastîya wê ev mijar pêşxistina wan û hanîna li ser ziman wê weke temenekê nanûavê wê giring û hêja bê. Wê temenekê pêşketinê ê wê yê bi ber pêşarojê ve jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê. di wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê.

Di mijare pêşveçûnên di demê de wê bi teybetî ku mirov li kurdistanê wê werênê li ser ziman wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê di wê demê de wê, di nava sazûmanaka bi baweriyê de wê, hebê. Mînaq heta dema derketina islamê wê li kurdistanê serwerîya êzdayî û hinekî bi wê re zerdeştî û mitrayiyî ku wê heta wê demê wê weke bi abgaariyan û hwd re wê xwe bidina domandin û wê bi bandûrên wê yên li isewitîyê û roma bixwe bibin re wê, were dîtin. Lê piştî wê, pêşveçûnên nû wê bibin. Piştî ku wê islam wê were û pê de jî wê, di aslê xwe de wê, filosof û zaneyên

kurd û kurdistanî wê, li gorî wê, kevneşopîya xwe ya baweriya xwe ya kevn wê bihizirin di nava ol û mezhebên wê yên nû ên ku wê pêşkevin. Elewîti wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê yek ji wan pêşveçûnên li ser wê temenê ku wê bandûra têgînên zerdeştîyê û êzdayîyê wê di wê de wê, bibin. Ji têgîna haqiqatê a zerdeştîyê û xwûdayî û pîrîtîya êzdayîyê û hwd re wê, xwe bi sazûman bikê û wê bi demê re wê, baweriya xwe wê bijin û wê werênina li ser ziman. Heman tiştê ku mirov bo yarsanîyan vebêjê wê demê mirov dikarê bêjê ku wê li şûna aliyê zerdeştîyê wê aliyê êzdayî wê zêdetirî û bi girani û nîrxên wê re wê di wê de wê, bibê û wê hebê û wê li pêş bê.

Di wê çerçoveyê de wê, li kurdistanê wê ev pêvajoyên baweriyê ku wê piştî islamê wê bi wê re wê bibin wê mirov nikaribê wê, weke yên deverên din ên herêmê û dervî herêmê wan şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê de wê xosletên zêde giring ên ku wê temenê hizirkirina wê biafirênê wê di wan de wê di awayekê morfolojikî û wateyî de wê nîrxên demên berê wê di wê de wê hebin û wê, rengê wan ê civakî û hwd wê, xwe di wan de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, pêvajo û kevneşopîya hizirkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re jî wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq em di nava hizrên ti filosofên islamî de wê mirov nebînê ku wê di nava nivîs û nivîsarên wan ên olî de wê jin wê bi pîroziyek rûhanî ku wê were şîrovekirin wê bê ser ziman wê were dîtin. Lê di nava filosofên kurd ên weke ahmedê xanî û hwd de wê ev wê karibê wê bibînê. Çavkaniya wê, têgînê wê bi ahmedê xanî re wê bi zêdeyî wê baweriya wî ya civakî a demên kevnera ku ew heta wê demê hê bi bandûra xwe re serwer a wê ew di temenê wê de wê hebê bê.

Weke din wê dema ku mirov wê hinekî nerînek dide baweriyên din ên kurdistanî ku wê, di wê wê demê de wê bibin wê, hê jî wê bi xosletên xwe yên cihê wê bijîn. Elewîti di wê de wê, derketina li pêş têgîna 'rastteqînîyê' û ankû bi gotina 'meşîna li haqê' wê, di wê temenê de wê weke têgînek ku wê, mirov wê karibê wê bi çavkaniya wê re wê werênê li ser ziman.

Di mijare filosofên herêmê ên wê demê de wê rewşek ku wê çawa wê bi wê re wê, bi wê bijên re wê, di wê temenê de wê, hebê. Wê bi hizir û têgînên xwe yên bawerî ên demên berê wê, di wê demê de wê bixwezin ku ew xwe bihizir bikin û hizrên xwe yên demê biafirênin.

Baweriya xate êzdayî azmûn, kevneşopî û hwd wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê wê, di serî de wê bi kirpênê

bê. Dîroka wê, pîrr zêde kevn diçêt. Di awayekê de wê, di wê demê de wê, dema ku wê, xwe li gorî demê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman wê, hinekî jî wê di çerçoveya rengê hizirkirina wê û fêrbûnên wê yên civakî de wê ew wê, di wê temenê de wê, karibê wê, di rengekê de wê, werênê li ser ziman bê.

Di wê demê de wê, mijare felsefeyê ku mirov wê, dinerê û wê kifşdikê wê li ser mijarên felsefeyî ên ku ew dihildina li dest re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Minaq mijarên weke mantiqê, metafîzîkê, metamatikê û hwd wê, di wê temenê de wê werina hildina li dest û wê, hizrên xwe wê bi wan re wê werênina ser ziman.

Di nava hizrên filosofên kurd ên demê de wê bi awayekê têgîna rastteqîniyê wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Wê çawa wê, fêrbûnek ku ew di wê de hertimî kûrdibin wê bi wê re wê pêş ve wê herin wê li ser wê bisekin in.

Di wê demê de wê, minaq wê, elewîti wê, xwûdayê wê, yê zerdeşt ahûra mazda bê. Lê wê piştî wê, navêlê bigûharênê. Wê di wê temenê de wê bi alî re wê, piştî cihgûharandin û di qalibê alî û di bin navê wî de wê, rûhanîkirina ku ew dikin jî wê hinekî wê, ew kevneşopîya hizirkirinê wê, di temenê wê de wê hebê. Di wê temenê de wê, ev wê weke bandûrek ji zerdeştîyê ku wê xwe li ser têgîna xwûdayî ku wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bi demê re wê bide domandin bê. Wê têgînê wê, di nava filosofên demê de wê li herêmê wê bibînê. Minaq ku me, hinekî li jor bahsê kir Razi wê, di nava hizrên xwe de wê, têgînek gnostikî wê, kifşbikê û wê, li ser wê re wê binivîsênê. Û heta ku wê, hinek pirtûkên ku wî nivîsandina weke ya 'ser bêhîtan' ku ew dinivîsînê dihê gotin wê, di wê temenê de wê, bi wê têgînê wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê de ku wê hê bandûra wan bi zêdeyî wê hebê wê bê gotin ku 'razi wê, peyxama xwe ji maniyan wê bigirê' re wê, were hanîn li ser ziman. Di rengekê de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê zane û filosofên xate êzdayî wê bandûra hizrên wan wê di wê temenê de wê weke ku mirov dikarê kifşbikê wê pîrr zêde wê, li herêmê wê hebê û wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê hizrên xwe wê di wê temenê de wê dema ku ew li ser tendurustê, mantiqê, metamatikê, astronomiyê û hwd wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, bi temen û çerçoveyekê wê were ku wê were ser ziman wê binivîsênê û wê werênê li ser ziman. Di dewama wê de wê, dikarê wê, werênê ser ziman wê, di wê demê de wê, weke razi mirov dikarê bahsa xwarizmî jî bikê. Ev jî wê

weke filosofekê di bin heman şêwayê de wê, bi mijarên matematikê ên weke cebirê û hwd re wê derkeve li pêş û wê hizrên xwe wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Gelek zane û filosofên wê demê û yên demên piştî wî jî wê dema ku wê, bahsa hizrên wî bikin wê bi gotinên weke ku ew çawa peyxamê digirê ji zerdeştîyan û hwd re wê, werênina ser ziman.

Ev rewş û rewşên weke wê, di awayekê de wê, li herêmê di nava şêwayên hizrên demê de wê, di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di nava hizrên gazalî bixwe de jî ku wê weke 'li dijî felsefeyê' jî wê di hin rewşna de wê were pênasekirin wê, bandûrek bi wê rengê wê, yekser mirov wê karibê ji nava hizrên wî kifşbikê û werênê ser ziman. Minaq wê, di xabatîya wî ya 'El-Mûnkız Mine'd Dalal' wê bandûrê wê bi awayekê vekirî bi hizirkirinên wî yên bi hewldana azmûnkirina rasteqîniyê û hwd re wê, dikarê wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bixwezê ku wê fahmbikê ku wê çî wê karibê were derkkirin û fahmkirin û çî wê nikaribê were fahmkirin û derkkirin. Di wê rewşê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, şêwayê azmûnkirina mistisismê di nava hizrên gazalî de wê, di şêwayekê de wê dikarê wê bi awayekê vekirî wê, ji hizrên wî kifşbikê. Ew li felsefeyek ne dijber lê weke felsefeyek ku ew tenê li ser esasê aqılmeşandinê ku ew tenê bi wê dikarê bigihijê wê fahmkirin û tefkirkirinê li ser esasê rastitiyê re wê di wê temenê de wê wê li wê bigerihê.

Ew di awayekê de wê, di mijare nîqaşkirinên li ser felsefeyê jî wê, dema ku wê, nîqaşkirinê dikê wê mirov dikarê wê ji aliyekê ve bi hizrên wî re wî kifşbikê. Wê têngîna felsefeyî a gnostikî û ya negnostikî a demên grêkê a kevnera wê, li ser wê temenê wê weke ku wê bide berhevdû wê bi wê rengê wê li wê bihizirê.

Wê dema ku mirov wê, di wê çerçoveyê de li hizrên wî dihizirê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê ev wê bi hizrên wî re wê bi awayekê vekirî wê weke ku mirov wê karibê wê kifşbiikê wê, di wê temenê de wê, werênê ser ziman.

Şêwayê gazalî wê, di awayekê de wê, li ser wê temenê wê, di aslê xwe de wê hinekî ne zelal bê. Ew dixwezê ya ne dîyar û weke nayê fahmkirin wê di awayekê de wê di mejiyê xwe de wê bigihênê hin gotinên bi dîyar di fahmkirinê de. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, di mijare ya dihê fahmkirin û ya nayê fahmkirin, ya ku mirov wê dikarê wê têbigihê û ya ku mirov wê nikaribê wê têbigihê û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê.

Gazalî li ser wê temenê wê, mijare xwûdê û navên xwûdê û şîrovekirina li ser navan û ji wan bi hewldana gihiştina wateyan wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bikê û wê, di wê temenê de wê, di şêwayekê gnostikî de wê, bi wê re wê bixwezê wê di rengê de wê bi wê re wê di fahmkirina xwe de wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, di hizrên xwe de wê, di rewşekê de wê, bixwezê ku ew bihizirê. Lê çendî ku ew wê, di wê temenê de wê ew bi şêwayekê bi wê rengê wê bihizirê jî wê, di awayekê de wê li têtînek xwûdayî a yeki wê, çawa wê ew wê, şêwayê fahmkirinê wê bikarbênê wê, di wê temenê de wê, li ser wê bisekinê. Di mijare nîqaşên wî yên li ser yên 'xwûdênenas'an de wê hinekî jî wê, bi şêwayekê vekirî wê, di wê temenê de wê, karibê wê, têtînek bi hizrên wî re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê ya ku weke nedîyar ku wê di nava islamê de wê bi gotina 'batiniyê' wê were ser ziman û ku wê di wê temenê de wê, li ser ya dihê dîtîni û ya nayê dîtîni ku ew heya re jî wê bihizirê re wê, di wê temenê de wê, hizrên xwe wê, werênê ser ziman. Ev têtînen weke ya ku wê bi hizrên batiniyê re wê werina ser ziman wê, di rengê de wê, di temenekê lêpîrsîniyê wê bi xwe re wê biafirênin. Batiniti wê, di rengê de wê, ji wateyên dihên dîtîni wê yên nayên dîtîni wê çawa wê kifşbikê wê, di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Ev têtîni wê di nava felsefeyên olî ên kurdistanî de wê, hebê. Wê, bi temenekê gnostikî wê hebê. Wê hertimî wê ya ku ew dihê dîtîni wê, di wê de wê, ya ku ew nayê dîtîni jî wê, bibê û wê, di wê temenê de wê were ser ziman. Şêwayekê wê bi hizrên filosofên kurd ên weke xallaçê mensur û hwd re wê karibê were kifşkirin û were ser ziman. Gazalî wê, di rengê de wê, li dijî wê bisekinê û wê di çend nivîsarên xwe de wê, li dijî wê lêpîrsîniyê wê bisekinê. Bi wê temenê nivîsarên xwe yên ku ew dinivêse wê, şêwayê hizirkirinê ê aqilmeşandinê wê, hewlbide ku ew di rengê de di wê temenê de wê, bi awayekê ji holê rabikê.

Di mijare rengê hizra gazalî de wê, ew dîmenê ku ew bi wê weke li dijî ya batiniyê disekinê ku mirov wê hinekî ji dîr ve wê li wê binerê wê weke ku wê li dijî ya nedîyar bê wê, dîmenekê fahmkirinê wê bide me. Bi gotinek din wê weke ku wê, ya heyî û hebûna heyî ku ew wê, di wê temenê de wê, ew wê weke wê herêbikê û wê, li ser wê re wê hizrên xwe wê bînenê ser ziman wê di dîmenekê felsefeyî de wê, di bin dîmenê redkirina felsefeyê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, mirov dema ku wê têtîna mantiqê a ku ew bi wê dihizirê û wê, dihênê ser ziman wê dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

gazalî wê, şewayê mantiqî ku ew dixwezê wê, werênê li holê û wê, di wê temenê de wê weke temenê fahmkirinê demezrênê wê di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman. Wê di rengê de wê, lê wê dîsa wê dema ku ew li şûna aqil wê, sehê (in: intuition) ku ew derdixê li pêş û wê esas digirê wê bi wê re wê dikarê di rengê de wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê têtînek sofist wê, bi wê temenê mantiqî wê derxê li pêş û wê bi wê re wê bide hizirandin. Lê di aslê xwe de wê sofist jî wê di rengê de wê, di rengê de wê mijare gihiştina aqil de wê, aqilekê gnostikî wê, cih bicih wê, bikarbênin. Wê di wê temenê de wê, mijara aqilmeşandinên xwe yên ku ew dikin wê li ser wê re wê, di awayekê de wê, temenekê hizirkirinê wê biafirênin. Di nivîsare xwe ya bi navê 'Kimya-i Saadet' de wê, di aslê xwe de wê, gazalî wê weke ku wê xwe negirê û wê dakeve li nava rengê hizirkirinê weke yên ku wê maniyan bi têtîliya beden û gîyanê re wê bikê û wê gîyanê wê bi têtîliya xwûdayî re wê, şîrovebikin re wê werênê ser ziman. Ev gotinên wî di awayekê de wê, wê rewşê bidina dîyarkirin. "beden werê dil a. Di wê werê de wê, gelek leşkerên dil wê hebin. Dil bo axiretê hatiya **afirîya**. Naskirina **xwûdê** jî wê zanîna ya ku wî afirandî re derbas bibê' re wê werênê ser ziman. Ev gotin wê di wê temenê de wê, çerçoveyek hizirkirinê a ku mirov wê, di wê temenê de wê bi wê re wê karibê kifşbikê bê.

Gazalî wê di nava hewldana salixkiriinekê li ser gotinan re bê. Wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew gotinên xwe bi temenekê salixkirî wê, biafirênê û wê werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê, mantiqê bi temenekê sehwarî wê bixwezê bi temen bikê û wê bi wê werênê ser ziman. Gazalî wê li ser wê temenê wê, zaneyên olî wê ji hev wê bi têtînen weke yên batiniyan, fiolosofan, tasawufvan û yên kelem re wê, werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew li ser temenekê rasyonali mantiqê bikarbênê û bi wê re bigihijê têtînen menewî û fahmkirina wan.

Gazalî wê li ser wê temenê wê bi zêdeyî wê felsefeya dîtbar wê weke ku wê ji xwe re wê bikê armanc û wê, bi têtîna 'hevnegirtina filosofan' re wê, ew wê gotinên xwe yên dijber re wê, werênê ser ziman. Li ser temenê sedem û encamê dema ku wê bihizirê wê, bi têtîna 'sedema bûyan' û 'bandûrîya wan' wê, ne tenê bi girêdana bûjenî û ankû maddî bê wê re wê bixwezê wê werênê ser ziman. Heta dema gazalî ku wê bi hinekê wê felsefeyên platon û aristo jî wê weke ku wê bê xwestin xwandin û ji wan sûdgirtin wê ew jî wê hin bi hin wê weke ku wê were ji holê rakiirn.

Gazalî wê, di wê temenê de wê, gotinek 'hevgirtin' û 'hevnegirtinê' ku wê li ser filosofan re wê werênê ser ziman re wê, bixwezê çî bênê ser ziman? Li vir wê qasta wî ya ji 'hevgirtinê' wê çî bê? Tenê wê weke ku wê di demên hemdem de wê, di temenekê zûwa de wê bi hinek gotinên weke bi rengê 'di rêya xwûde de' bûnê re bi tenê wê ji wê were fahmkirin? Bêgûman mirov wê nikaribê wê tenê wê bi wê rengê bi tenê wê fahmbikê. Li vir gazalî wê di temenekê mantiqî de wê, di awayekê formelî de wê li ser hizrên xwe re wê, weke ku wê xwediyê renekê hizirkirinê bê. Ya ku wê di wê temenê de wê reng bide hizirkirinên wî di wê renekê de wê têngîna mantiqê ku ew di wê çerçoveyê de bi wê dihizirê bê. Di mijare hevgirtiniyê de wê, di wê rengê de wê, dema ku ew li wê bihizirê wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, bi zanîna wê, ne dîyarîyek wê di wê gotinê û rengê wê yê hanîna li ser ziman de wê weke ku wê hebê. Wê dema ku mirov wê pirtûka wî ya bi navê 'Îhya' Ulum al-Din veya İhya'u Ulumiddin' wê, di wê de wê, di awayekê de wê, hinekî wê rengê hizirkirinên wî baştirin wê fahmbikê. Di wê xabatê de wê hema bêja pîraniya mijarên ku wê bên li rojevê wê, li ser wan hizrên xwe wê di wê de wê werênê ser ziman. Bi wê minasebetê wê bi têngîna 'vejîna zanîna olî' re wê, di wê temenê de wê, çerçoveyek hizrî wê, diwê temenê de wê, werênê ser ziman.

Li vir wê, 'simyaya şahîya' de ku wê weke jinûve nivîsandina pirtûka wî ya ku me li paragrafa li ser wê de jî wê hanî ser ziman wê, weke di berçav de derbaskiriina wê bê. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, têngîna şahiyê, dilxweşiyê û hwd ku wê, bi aliyê başiyê û hwd re wê weke ku wê maniyî û zerdeşt û piştî wan isewi wê, di temene fahmkirina têtîkîliya bi xwûdê û fahmkirin û azmûnkirina zanîna xwûde wê werênina li ser ziman wê di renekê de wê ew wê, di nava hizrên xwe de wê bi wê re wê werênê li ser ziman.

Di wê temenê de wê, dema ku wê di nava isewiyên destpêkê û hwd de wê, were ser ziman wê weke augustinus ku wê werênê ser ziman 'xwûde mirov, ji dilxweşîya xwe afirand' û hwd wê, di wê temenê de wê weke têngînek ku wê bi wê rengê wê weke ji gazalî re jî wê bibê peyxam. Di wê xabatê de wê, têngînen weke têtîkîliyên zayendî, xwarina zêde û hwd ku wê weke maniyî wê werênina ser ziman ku mirov xwe ji wan dûrbigirê wê ew jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Li gorî wî bo xwe dîtîne ji 'obûrîya sehan' xwe dûrbikê û wan bi 'sînor' bikê re wê werênê ser ziman. Gazalî wê di wê xabate xwe de wê, dema ku wê bahsa dînyayê û jîyane li dînyayê wê bikê wê weke fêrbûna

hêjkirina xwûdê, xwe dîtî û ji jîyan axiretê û hwd re amedekirî re wê, bênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, têgînek wî ya din jî wê bale mirov wê bikişênê û ew jî wê di wê temenê de wê bi gotina 'şîyarîya gîyanî' bê. Di wê temenê de wê di temenê xwe dîtîne û li xwe hatîne û bi hişbûnê û hwd re wê, di wê regekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têgîna gîyanê a gazalî wê di regekê de wê weke ku wê li ser temenekê weke hebûnek ontolojîkî hem wê fahmkirina wê bê û hem jî wê weke rewşek derûnî û ankû nefsi ku wê di reng û awayekê de wê fahmkirina wê û bi şîyarîya bi hişmendî li wê têgihiştîne û hwd re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê hebûna gîyanê wê bi çîmî û cûre bikê wê weke 'gîyane heywanan', 'gîyane melean' û hwd re wê, salixbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, di şîroveyên gazalî de wê têgîn û regekê derûnîyî ku wê, li ser gotinên weke 'yên bawernekî ku ew ku wê di temenê hanîna li ser ziman a rêya xilasiyê û hwd re wê bi hûrgilkirina wê re wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê, têgîna gazalî wê bi temenê 'tekoşîna mirovî a hundurîn' ku wê hertimî wê mirov wê, bi wê re wê rû bi rû wê were û hwd re wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, şîroveyên ku wê bikê wê ji aliyekê ve wê weke şîroveyên li ser menewiyetê bin. Ji aliyê din ve jî wê weke şîroveyna derûnî ku mirov dikarê wan di wê rengê de fahmbikin bin. Ew temenê wê gotina 'tekoşîna hundurîn' wê li ser çerçoveya têgihiştîna gotina 'bi rêzkarîkirina gîyanê' û ankû 'disiplinkirina gîyanê' re wê, di regekê de wê bikê û wê werênê li ser ziman. Ev rengê fahmkirinê wê gotina gîyanê a gazalî wê hinek aliyan ve wê derfetê wê bide mirov ku mirov wê li ser temenekê hizrî û weke bi fahmkirinê re li wê têgihiştîne re wê fahmbikê re wê bide me. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di aliyekê din de wê, dikarê wê fahmbikê ku wê bi têgînek zanînî wê li gîyanê wê were lê hizirkirin. Gîyan wê di wê temen de wê wê weke kirdeyek heyî a bi keseyetî ku mirov wê tefkirbikê û wê fahmbikê ku ew xwediyê çî xosletan bê wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Di keseyetîya mirov de wê, ji wan gotinên wî yê di wê warê de wê têgîna ku wê bi giştî û serekeyî wê derkeve li pêş û holê wê têgîna 'serweriyê a li xwe' bê. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li vir gazalî wê di bin navê 'vejina zanyarîya olî' de wê weke ku wê

çerçoveyek fahmkirinê a bi rengê jîyan û jîyankirinê û encamên wê re wê bi hizirî wê bixwezê di temenê fahmkirina wê de weke encamê bigihijê li wê û wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê werênê li ser ziman.

Batînitî û felsefe

Batînitî û ankû bi têngîna nepeniparêziyê û hwd re jî ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê, ji aliyekê ve wê weke têngîne ku wê gazalî wê li dijî wê bê. Lê wê hinek têngînên wî yên weke ku ew bi azmûnkirina li ser têngîna xwûdayî re ku ew li wê dihizirê wê, di awayekê de wê weke ku wê taqabûlî wê bikê bê.

Batînitî wê hinekî wê weke ku mirov wê dibînê wê di nava bawerî û olên kurdistanî de wê bi zêdeyî wê li herêmê bibê. Ev wê di nava manitîyê û piştî wê bi mezdekiyê re û hinek têngînên piştî wê ên weke di şopa manide dihên weke zad hurmuzd û ya mezdek de wê weke hûrremiyê û hwd re wê bê dayin domandin. Piştî wê di awayekê de wê, bi xosletên wê re wê, weke ku mirov wê karibê wê kifşbikê wê di nava kurdên elewî û berî wan di nava rewşên mezhebî ên kurdistanî ên weke ismailîyan û hwd re wê, bibê û wê karibê wê kifşbikê.

Li ser nepeniya hundurîn û hebûnîya derveyî û hwd re wê, di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê bê û bihizirê û wê, di dewama wê de wê, di temenekê rûhanî de wê bi pîrozkirinê û hwd re wê, were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê dema ku em bi xosletên wê yên di nava maniyan de wê li wê bihizirin wê, di awayekê de wê weke kesên 'xwedî qûdret' û hwd ku wê were binavkirin wê bi wê re wê, weke aliyna ku mirov wê karibê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê di nava islamê de wê, derketina li holê a herikînên ku wl bibin wê bi wê re wê, hinek ji wan wê bi wê re wê di levkirinê de bin û hinek wê li dijî wê bin. Di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman wê, di nava têngînên baweriyî ku wê piştî alî re wê werina pêşxistin jî wê, di renekê de wê bê xwestin ku wê bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, ev rewş wê, di nava baweriyên kurdistanî de wê, temenekê de wê hebê. Wê, di wê temenê de wê, mejuya wê bi zêdeyî wê xwe kevn bide dîyarkirin û herê. Minaq wê, têngînên weke tiştê ji dervî wateya wê ghiştina li wateyên din re wê, salixkirina wê re wê, bi wê re wê, di renekê de wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê bihizirê. Di nava hizirên hallac û nesimî de wê, ji ya ku ew heya wê, tenê wê weke aliyekê

fahmkirinê û hebûnê ku wê herêbikin û wê dervî wê, aliyên ku ew hena û nehatina derkkirin ku wê bi wê re wê li wê bihizirin re wê, xwe di rengê de wê, karibê wê fahmbikê bê.

Li ser temenê gnostikî wê, di wê rengê de wê, ew jî wê bi hinek şîroveyên cihê wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ji aliyê şîroveyên batini ve wê, aliyê gnostikî ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê bihizirê wê, di temenekê bi azmûnkirina wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê li ser temenê ya menewî re wê, bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Aliyê din jî wê li ser wê temenê wê, di rengê de wê bi temenê bûjenî û hebûna heyî re wê bi wê re wê di wê de wê bi kûrbûnê re wê di wê de wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li gorî wê ya ku 'ew dervî dîtbarîyê heya' ku wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, di temenê de wê çawa wê li cewherê wê û esasê wê were lê hizirkirin û ew wê were fahmkirin re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi aliyê derveyî û hundureyî re wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê têtînen baweriyê wê di wê mêylê de bê ku ew bi aliyê hundurîn ve wê hilde li dest û wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê aliyekê din wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê mijare 'şîroveyê' û ankû ya 'tefsirkirinê' bê. Di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê bi şîroveyê wê xwe gihandina wê, fahmkirina wê di wê temenê de wê, di wê de wê weke ku wê weke aliyekê ku wê bi temenê aqılmeşandinê û hwd re wê bibê û wê, di wê rewşê de wê li hemberî aliyên tefsirî ku wê werina kirin wê, di rengê de wê karibê bi wê re wê bikeve nelevkirinê de. Yan jî wê xelat bikê. Ev wê, weke aliyekê wê ber vê yekê wê bi zêdeyî wê, di têtînen baweriyî ên ku wê piştî wê werin wê ji şîroveyê wê di wê temenê de wê zêdetirî wê giringiyê wê bidina tefsirkirinê û wê di wê temenê de wê bixwezin ku ew wê, bi wê re wê fahmbikin û wê werênina li ser ziman.

Batîni wê di wê temenê de wê derkevina li holê û wê bi şîroveyên xwe yên ku wê bikin wê li gorî ku wê werênina ser ziman wê 'her gotin wê hem wateya wê ya hundurîn û hem ya derveyî wê hebê' re wê werênina ser ziman. Bu gotinek din wê ya ku ew dihê dîtin û ya ku ew nayê dîtin wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina li ser ziman.

Di awayekê din de jî wê, têtîna mistikê wê, di çerçoveyek aqilî de wê, çawa wê azmûn bikê û wê bi wê re wê xwe bigihênê li fêrbûnê wê bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di rengê de wê, xwediyê têtînek batini bin. Ev alî wê di wê temenê de wê weke aliyekê hizirkirinê wê bibê û wê piştî

wê rê pêşveçûnên din ên weke li ser temenê felsefeyê ên weke bi ibni rûşd, ibni sîna û hwd re ku wê bibê wê li pêşîya wan wê vekê. Di dewama wê de mirov dikarê navê zakariya Razî jî bi navbikê û werênê ser ziman. Wê, ev wê, di awayekê de wê bi aqilê felsefeyî û hwd re wê, çawa wê, di temenekê de wê bixwezin bi sûdgirtina ji zanînên xwezayî re ku ew werênina ser ziman re wê, di wê temenê de wê derkevina li pêş û wê werênina li ser ziman bin. Di nava pêşveçûnên islamî de jî ev kom wê weke koman felsefeyî wê werina pênasekirin ku ew têkiliya ol û felsefeyê wê çawa wê bi hev re wê dînin û wê di wê temenê de wê bixwezin ku ew bi wê re wê werênina li ser ziman û wê bidina fahmkirin bin.

Li ser wê temenê wê, weke herikinek felsefeyî a olî wê bi demê re wê di dewama wê de wê pêşkeve. Wê giringiyê wê bidê zanînên xwezayî. Wê piştî wê bi têgînên weke 'Meşşâiyî' û hwd re wê, mijarên mantiqê, felsefeyê metamatikî, û ankû têgînên weke gerdûnê, metafîzîkê û hwd wê ji xwe re wê bi wê re wê bikina mijar û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Ya ji aliyê felsefeyî û olî ve ku wê bixwezê têkiliyê dênê û bi wê fahmbikê wê, di nava jîyanê de wê pêvajoyên pêşketinê wê weke pêvajoyên fêrbûnê wê ji xwe re wê bi temenî wê esas bigirê û wê bi wê re wê li ser temenekê wê bi wê bihizirê. Di dewama wê de wê bi wê re wê mijarên weke yên felsefeyî wê, bi pêvajoyê û têrbûna bi zanînê re wê hildina li dest û wê, werênina ser ziman. Wê giringiyê bidina perwerdeyê û hwd. Wê dewamna wê de wê pêvajoyên fêrebûnê wê bi wê re wê pêşbixin û wê, li ser wan bisekin û wê bixwezin bi zanîna wê re ew di wê de kûrbibin.

Di dewama wê de wê, pêşketina têgîna 'risaleyan' weke ku wê di nava filosofên kurd de wê bi zêdeyî wê were dîtin wê li ser wê temenê û bi wê manayê wê weke ku wê were dîtin wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, pêvajoyên fêrbûnê wê li ser temenê fêrbûn û perwerdeyê wê çawa bi sazûmanî wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Bi filosofên olî ên kurd yên weke aliyê êsir, taymiyê harranî û hwd wê, di wê temenê de wê weke wan wê gelek filosof û zaneyên olî wê derkevin. Li kurdistanê wê temenê wê bi dergêhî û di wê de wê bi perwerdebûnê re wê xwe de wê bide dîyarkirin. Medresetî wê hinekî wê weke deverna perwerdeyê ên ku wê di wan de wê bi perwerdeya bi aqilê zelal ê gerdûnî û hwd wê pêşkeve û wê, di wê temenê de wê, bi çerçoveyek fahmkirinê

wê xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê ku wê dem wê were li dora sedsale 10´min û 11´min wê were dîtin ku wê di dewama wê de wê êdî wê li ser wê temenê wê pêvajoyên pêşketinê wê xwe di rengekê de wê bi wê rengê hizirkirinê re wê werênina ser ziman. Êdî wê weke ku wê were dîtin wê mijarên felsefeyî wê, di wê çerçoveya fahmkiirnê û ghiştina mana û ankû wateyê wê, bi wê re wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê li wê werina li lê hizirkirin û wê bên hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênina ser ziman ku wê mijare fêrbûnê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê bi temenê pergali û sazûmanîya wê re wê êdî wê li ser temen û esasên baweriyê û hwd re wê derkeve li pêş û wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov li ser temenê bi zanebûnê a di wê warê de wê, li wê binerê wê bibînê ku wê du cûre zanîn wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bi demê re wê bidina dîyarkirin. Yek wê zanîna felsefeyî ku wê bi wê re wê mijarên felsefeyî, gerdûnî, jîyanî û hwd re wê alaquadar bibê û wê, derkeve li pêş bê. Ya din jî wê zanîna olî a bi mejuya wê re ku wê li ser temenê fêrbûna wê baweriyê û hwd re ku wê fêrbibê û wê li navaroka têgînên wê yên baweriyî ên weke *hadîsan* û hwd re wê, fêr bibê û wê bi wê re wê, xwe bigihênê nerînek li jîyanê ku ew bi wê re wê fêrbibê û wê, werênê li ser ziman bê.

Di aliyê zanîna pêşî a felsefeyî de wê, bi zaneyên weke ibni rûşd, ibni sîna, zakariya razî û hwd re wê bibê û wê, di wê temenê de wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman. Ji aliyê ve wê li ser temenekê felsefeyî wê weke ku wê were dîtin wê bi encamên wê re wê xwer bigihênê encamake fahmkirinê a li ser temenê baweriyê û hwd re.

Aliyê din jî wê weke zanîna nava jîyanê a asayî ku wê mirov wê çawa wê bi bawerîya xwe wê bijîn wê bi wê re wê temenê wê ji aliyekê ve wê çêbikê û wê werênê li ser ziman wê, di wê rengê de wê xwe bide dîyarkirin bê. Zaneyên olî ên weke gazanî ku wê di nava kurdan de wê weke ´imamê gazalî´ wê were naskirin jî wê, di wê temenê de wê bi vê aliyê duyem ve wê bi zêdeyî wê alaquadar bibê û wê li ser wê temenê wê, çawa wê sazûmanake fahmkirinê ku wê mirov wê li ser wê bi bawerîya xwe re wê bijî û wê, di wê temenê de wê ji hizrên weke yên felsefeyê û ankû lêpirsînîyên batiniyê û hwd wê were fahmkirin re wê, dîr bisekinê wê li ser wê bisekinê.

Batinitî wê di hinek aliyan de wê çendî wê weke bi têngîna şîatiyê û ankû alî û hwd re wê ji hin aliyan ve wê were şîrovekirin jî lê wê di aslê xwe de wê ji hinek aliyan ve wê zor bê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Batiniti wê weke têngînek felsefeyî û hizrî a ku wê bi şêwayê xwe yê fahmkirinê re wê, di wê temenê de wê xwedyê reng û awayekê fahmkirinê ê ku mirov wê bi wê fahmbikê û wê pênamebikê û wê werênê li ser ziman bê.

Di wê temenê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê li gorî wê aliyê duyem wê weke aliyê hizrî ê bi hizirkirinê wê mijaran wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê xwe bigihênê li encamê bê. Di wê temenê de wê, di nava hizra baweriyê de wê, li şûna tenê bi têngînen baweriyî ên weke hadîsan û hwd wê fahmbikê wê bi wê re wê bi aqilê xwe re wê bigihijê encamê û wê fahmbikê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, mijare felsefeyê wê piştî filosofên weke ibni rûşd re wê hinek zaneyên olî wê bixwezin ku wê di temenekê bi wê hizirkirinê re bi têngîna hadîsan û hwd re wê bikina levkirinê û wê bi wê re wê werênina ser ziman. Li ser wê temenê wê çawa wê bi aqilekê felsefeyî û makul wê fahmbikin wê bixwezin ku ew bi wê re wê werênina ser ziman. Lê di wê temenê de wê felsefe wê hertimî wê di dîmenê xwe de wê weke dervî wê bimênê û wê, di rengekê de wê, weke bi serê xwe û bi rengekê xwe yê fahmkirinê re wê bale wê bikişênê li ser xwe.

Di hanîna li rex hev a gotina 'olê' û 'felsefeyê' de jî wê, di aslê xwe de wê di temenê wê de wê ev nelevkirin wê çendî wê hebê jî lê wê di wê temenê de wê bê xwestin ku ew bi wê rengê şîroveyek wê bi wê re wê pêşbixin û wê werênina li ser ziman.

Felsefe wê di wê temenê de wê, weke mijarek ku wê di wê temenê de wê weke şêwayekê fahmkirinê di wê temenê de wê were fahmkirin wê li ser wê re wê di nava demê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê li şêwayên bi wê re wê were lêgerîn. Wê bi wê re wê bê xwestin ku ew were fahmkirin ku wê bi felsefeyê wê ol wê çawa wê were fahmkirin. Di pergalên gerdûnî û hwd de ku wê bahsa wê were kirin de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, hertimî wê pergalek ku ew bi felsefeyê were fahmkirin a gerdûnî wê bibê. Di wê temenê de şîroveyên gerdûnî, mirovî û hwd wê, di wê temenê de wê li ser temenê civakê û bi jîyane civakê û hwd re wê, karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê

û wê werênê ser ziman bê. Ji xwe wê, di demên serdema navîn de wê pêşketina civaketiye wê, di rengekê de wê bi wê re wê, mijare olê wê di wê temenê de wê bigihinê li şîroveyekê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê li wê bihizirê re wê, bê dîtîn. Di awayekê de wê, têkiliya mirov û mirov, hebûna civakê û endamên wê, û têngîna baweriyê û hwd wê çawa wê bi hev re wê di ahengekê de wê werina fahmkirin û ankû wê karibin di ahengekê de wê werina fahmkirin wê li ser wê re wê di rengekê de wê bê hizirkirin. Di şîroveyên filosofên olî ên serdema navîn pîraniya wan de wê, di wê temenê de wê li ser wê temenê civatî û civakî wê çawa wê temen û awayekê fahmkirîna wê bi wê re wê pêşbixin û wê werênina li ser ziman wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di şîroveyên ku wê li ser batîniyê ên dema piştî derketina islamê û yên berî wê di nûansî û awayên wê yên fahmkirinê de wê hinekî wê ji hev cihê bin. Ya demên islamê wê zêdeyî wê di bin dîmenekê tasawuffî de wê were kirin. Lê ya berî wê, di awayekê wê weke ku mirov wê manîyan û piştî wê bi mezdekiyan re wê bibînê wê li ser temen û awayekê hizirkirinê ê ku wê, di temenê têngîna tiştê de wê bi wê re wê kûrbûna bi wê re ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û fahmkirin û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê minaq wê li ser temen û têngînek bûjenî re ku wê li wê bihizirê bi ya berî islamê wê, di wê tiştê de wê, aliyê ku ew bi dîtbarî wê bi wê re wê were dîtîn wê weke rûyê wê yê dihê dîtîn bê. Lê aliyê wê yê din wê weke aliyê wê pişt wê ku ew nakeve bare dîtina mirov a çavên mirov de. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, mirov dikarê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê li ser ziman.

Di aslê xwe de wê mijare felsefeyê wê, dema ku wê, di wê demê de wê bibê wê di rengekê de wê li ser wê temenê wê hinekî wê bi ya ku mirov wê dibînê û ya ku mirov wê nabînê re wê alaquadar bibê wê hinek jî wê ji wê têngîna wê peyxam wê bigirê.

Çavên me wê ya ku ew dikeve ber dîtina wê de wê, bibînê û wê li wê bibê xwedî nerîn. Lê ya ku ew nabînê ku ew ji ber dûrahiyê bê û ankû weke ya ku wê bikeve piştî ya ku mirov wê dibînê û hwd de wê, di wê temenê de wê bi wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, minaq wê mirov wê, weke mirov wê hebê. Lê mirov wê, di hundurê mirov de wê çî uzû û beşên laşî wê hebin mirov wê nebînê. Mirov wê tenê wê awayê ku mirov wê dibînê ê derveyîya mirovî re wê bibînê û wê ew wê têbigihê. Kengî ku mirovan bidest azmûnkirna hundurê mirovan kirin û hundurên

wan ji hev vekirin û dîtin wê hingî wê di derbarê de wê, bibina xwediyê dîtin. Li ser wê temenê wê di temenekê şenber de ku wê zêde bi ber aliyên metafîzîkî de wê neçin wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku mirov wê, dibînê wê were hanîn li ser ziman.

Ya ku wê piştî wê pêşkeve wê, di wê temenê de wê pêşkeve wê ev alî wê, di wê de wê, weke aliyna ku wê, di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin. Lê di nava ya berê û rengê fahmkirina berê de wê di wê temenê de wê, weke ya piştî ku wê pêşkeve wê, li ser temenekê razber û teqez wê, tiştên ku ew nayêna fahmkirin ku ew hena wê, di wê temenê de wê wê zêde kirpendina wan nebê. Tenê wê bi gotina 'heta devera ku wê zanîna me digihijiyê de' wê bi wê re wê li wê bê hizirkirin û wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Vajî wê, têngnek ku wê di wê de wê, were lê hizirkirin û wê, bi wê were lê hizirkirin ku wê, mirov wê bi aqilê xwe wê bigihijê ya têngne nepeniya heyînê û wê karibê wê fahmbikê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê, werênê li ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, têngna batinitiyê wê dema ku em bi xosletên rengên fahmkirinê re wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê çendî ku wê hinek şibandin wê di nava wê de wê hebin jî bi ya berî wê re a têngna gnostîkî û hwd re lê wê, di rengekê de wê, ji wê cihê bibê. Li vir wê demê em gotina batinitiyê û ya gnostisismê ji hev cihê li wan bihizirin û wê werênina ser ziman. Di nava aliyên fahmkirinê de wê, di wê temenê de wê bi felsefeyê wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Di aslê xwe de wê filosofên weke ibni rûşd, ibni sîna û hwd wê, dema ku wê dest biavêjina li felsefeyê wê hinekî wê ew armanca wan hebê ku wê bi wê re wê, têngmnek fahmkirinê ku wê di wê temenê de wê, karibê wan aliyên bi fahmkirinê û hwd wê hemûyan di xwe de wê berhevbişkê û wê bigihênê li hev û hwd re wê bi wê armancê wê ew wê pêşbixin. Li ser wê temenê wê filosofên weke ibni rawendî wê weke filosofên ku wê mijarê wê li ser temenê hebûna heyî û ankû wê weke li gorî hinek kesan ku wê bê şîrovekirin wê weke bûjenîparêzên ku wê, di wê çerçoveyê de wê bikin ku ew pêşkevin û wê derkevina li pêş bin. Ibni rawandî wê filosofekê herêmê li dora rojhilatê kurdistanê wê derkeve û wê, di nava hizrên xwe de wê bi zêdeyî wê, li ser temenekê gnostîkî wê bixwezê bihizirê. Wê hinek hizrên mani wê ji wî re wê bina peyxam. Di dewama wê de wê weke ku mirov wê, bibînê wê hebûna bûjenê ku ew di temenekê 'teqez'

de wê bixwezê ku ew şîrove bikê û werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi hizrên wî re wê ew jî wê were dîtîna ku ew di wê rengê de wê hizrên xwe wê, werênê ser ziman ku 'bûjen ew ne ji nebûna bûya' re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê di wê temenê de wê weke ku mirov bi hizrên wî re wê dibînê ew 'weke jixwe heya' û ankû 'ew ji hebûna hebûna wê, ku ew weke bi temenekê teqez re wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê. Di nava hizrên wî de wê çendî ku wê ne zêde zelal jî bê wê hinek hizrên wî yên ku wê werina wê wateyê ku ew dixwezê li ser darêjka bûjenê a fîzîkê û awayên wê di wê temenê bihizirê û wê bûyinên wê fahmbikê û di cewherê wê de wê bixwezê ku ew bigihijê wê têngîna ku ew li ser wê temenê wê, bibê. Di rengê de wê weke bixwezê di rengê hizrên weke yên empedokles de ku ew dihênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, bixwezê di awayekê de wê, werênê li ser ziman.

Di awayekê de wê, li ser temenê ismailiyan wê mazin bibê û wê, bi xabate xwe ya bi navê 'kitab al -zumrud' re wê werênê ser ziman. Ji aliyê muteziliyan ve wê weke 'ji rê derketî' jî wê di demekê de wê ji ber wan hizrên xwe wê werê pênasekirin. Lê em wê dikarin wê bînina ser ziman ku wê rawandî wê weke filosofekê ku wê çendî ku wê hizrên wî di dema wî de û di demên piştî wî de wê baş newina fahmkirin jî lê wê di wê temenê de wê, çerçoveyek hizirî a ku mirov wê dikarê li vir di çerçoveya nivîsandina xwe de wê hilde ber cidiyetê wê pêşbixê û wê werênê ser ziman.

Li ser têngîna wî ya bûjenî re wê, di wê temenê de ku ew dihênê ser ziman ew ji xwe heya û sermedîya wê di wê temenê de wê, li gorî rexneyên ku wê li lê werina kirin wê di wê temenê de bê ku wê, ew hebûna afrînerîyekê weke xwûdê nasnekê re wê were tohmetbarkirin û wê di wê temenê de wê, lê rexnekirina kirin. Li gorî abû ali cabbai Ibni rawendî wê bi abû ishaq el-warrak wê ji aliyê otoriteya ramyarî ve wê, hertimî wê werina şopandin.

Li gorî ku wê were ser ziman wê, ibni rawendî wê, ji hizrên hisam b. hekem jî wê sîdwergirê. Ibni rawendî wê li ser bûjenê û hebûnê wê bihizirê û wê dema ku ew hizrên xwe dihênê ser ziman wê, bi têngîna wê ne mayinda bê wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, li ser têngîna bûjenê bi çerçoveya nîqaşên ku ew bi têngîna hebûna wê dikê û wê zaneyên olî ên demê ên weke Eş'arî, hişam, huseyin el-allaf û hwd ku wê tevli wê bibin wê ji wê çerçoveya hizirkirinê wê were fahmkirin ku wê di wê demê de wê li ser hebûna bûjenê wê nîqaşek zêde wê were kirin, ku wê çendî wê gelek ji wan

nîqaşên ku wê di wê demê de wê werina kirin wê qaydên wan newina girtin û yan jî ku ew hatina girtin ew negihîştibina li roja me jî. Aşarî wê, weke kesekê ku ew zêde hişk bi rawendî re wê dikeve wê nîqaşê li ser bûjenê ku ew li dijî hizra rawendî a bi rengê bûjen ji xwe heya û ku wê ji wê hizrê wê, kesên li dorê wê weke ´afîrînerêkê wê bûjenê nîn a´ ku wê fahmbikin wê, li ser wê re wê, aşarî wê, bi têngîna li ser hebûna zanîna wê re ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê bi gotina ´zanîn ne di derbarê hebûna bûjenê de lê di derbarê ku ew wê bibê´ de wê were ser ziman û wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê rengê wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê mirov kifşdikê û dibînê ku rawendî wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê, li pêş bê û wê di birhanên xwe yên ku ew li ser hebûna zanîna wê hwd re dihênê ser ziman wê xort û jidahi bin. Hişam b. hekem wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê li ser gerdûn û kosmolojiya fezeyî wê bixwezê bihizirê û wê hizrên xwe wê li ser wê temenê re wê werênê ser ziman. Rawendî wê di wê temenê de wê, li şûna hizrek ku ew pêşî di derbarê bûjenê de hebê wê, ew wê herê bikê wê, bi regekê hizirkirinê ê bi rengê ku wê, cism wê bibê û wê bi wê re wê gihiştina li zanîna wê bibê wê werênê ser ziman. Lê ew wê ji aliyekê din ve jî wê weke di regekê weke maniyan de wê, werênê ser ziman ku wê her tiştê ku ew heya wê weke birhanek û nîşanayek ji xwûdê bê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di nava maniyan de wê têngîna xwûdayî ku wê werê hanîn li ser ziman wê bi têngîna ´xwûdê weke di tevgerê de weke cism û nûrhekê ya´ re wê, werênina ser ziman. Li vir wê di wê demê de wê li ser têngîliya xwûdayî a bi têngîna bûjenê û hebûna wê re wê wê re wê çawa wê were fahmkirin wê di aslê xwe de wê mijare zêde giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Li gorî ku mirov wê ji nava hizrên ibni rawendî û Hişam b. Hekem wê fahmbikê wê, di wê demê de wê hebûna bûjenê wê di wê temenê de wê, weke têngînek ku wê li ser wê re wê, were lê hizirkirin û wê sermedî ya û ankû ne sermedî ya wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Li vir wê têngîliya wê, sermedîtiya bûjenî wê çawa wê bi xwûdê re wê were dîtin wê li ser wê were lê hizirkirin. Li gorî Hişam wê, di derbarê ku wê yek bi yek wê, bûjen wê bibin wê, di derbarê wan û zanîna wan de wê, xwediyê zanîna re wê, di regekê de wê weke ku wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Di cihane bûjenî de wê, gûharîna û tevgeriyê ku ew ji bûyinê ve ew heya wê weke xwediyê zanîna wê bê wê li wê bê hizirkirin. Lê li vir wê, dema ku mirov wê, di wê temenê de wê bi têngîna ´jibûyinêve´ ku wê li

wê were lê hizirkirin bi sermedî wê, di wê têtîne de wê, wateya têtînek sermed a ku ew jixwe hebûya wê karibê ji wê were derxistin û wê ji aliyekê din ve jî wê karibê bi wateya ku ew di çerçoveya wê bûyina wê hebûnê de ew heyîn ku ew bi wê bi wê gûharîn, tevger û hwd hebûya re wê wê karibê were fahmkirin. Ev herdû têtîn wê di wê rengê de wê weke du têtînen ku wê, di watedayina xwe de wê weke ji hev cihê bin. Ya pêşî wê li ser têtînek sermedî wê avabê û wê bê ser ziman. Ya duyem wê li ser têtîn û temenê wê hebûna hebûnê wê, avabê û wê bi wê re wê were ser ziman. Ku ew hebûn nebê wê demê wê li gorî wê tîgna duyem wê, tevger û gûharîn jî wê nebê. Wê demê wê di wê temenê de wê bi têtînekê wê weke ku wê, hebûna bûjenê wê, di wê temenê de wê, weke temenê wê bûyina wê ya bi gûharîn û tevgerê ku wê bibê re wê, karibe wê werênê ser ziman û wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê, weke ku mirov wê, di nava nîqaşên bûjenî ên li kurdistanê di nava filosofên wê yên wê demê de ku wê di wê rengê de wê bibê ku mirov li wê dinerê wê, weke temen û çerçoveyek ku wê di wê temenê de wê li ser hebûna bûjenê wê di wê rengê de wê hinek nîqaş wê bi wê çerçoveyê wê werina kirin.

Li vir wê, di rewşa bûyinê û hebûnê de wê, têtîliya wê ya ku ew dibê wê weke ku em bi hizrên rawendî re jî û yên piştî ên suhrewerdî re jî dibînin wê, li ser temenekê wê bi gûharîn û tevgerê re wê giharê wê di renekê de wê bi awayekê fîzîkî û têtîna wê re wê were hanîn li ser ziman. Di aslê xwe de wê mirov dibîne ku wê, di wê temenê de wê, mijare bûjenê û ankû hebûnê wê di wê temenê de wê, çawa wê, ji hev bibê û wê bi wê re wê xwediyê pêvajoyek dewrûdayim bê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di mijare hebûnê û fahmkirina wê de wê, ev alî wê, di wê rewşê de wê, ev ekol û ankû dibistana maniyan wê bandûra hizirkirinên wê di nava felsefeya kurdistanê û bi wê rengê di hizirkirinên wê de wê weke ku mirov dibîne wê piştî jî wê di wê rengê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û domandin. Di dewama wê de jî wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev têtîn wê ji xwe û ji xwe re wê bibê wê, di renekê de wê weke ku wê were û bibê wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Têtînek bi xwûdayî ku wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin wê, di demên rawendî û hwd de wê di wê rengê de wê bê dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin ku wê, ew hebûn ku wê ji xwe wê hebê lê wê, di derbarê wê û zanîna wê de wê, ew çawa wê were herêkirin wê li ser wê were lê hizirkirin. Mînaq wê hizrên

hişam b. hekem wê di wê warê û rengê de wê, di wê temenê de bin ku wê, di mijare hebûnê û bûyin û pêvajoyên wê yên bûyinê de wê xwûdê wê ji pêş ve wê zanibê û ankû wê bi wê bûyinê re wê bi tevger û gûharîna wê re wê bibê ew zanîna wê di wê temenê de wê were dîtîna ku wê bibê mijare lê hizirkirinê. Ya ku wê li vir wê di rengekê de wê were dîtîna wê, ew bê ku wê, gelek filosof wê, dema ku wê li ser wê mijarê wê bi baweriya xwe re wê li wê bihizirin wê li du beşan wê weke ku wê were dîtîna wê beş bibin û wê li wê werina li lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, aliyek wê bi tundrewi wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê hemû tiştê wê di binsehêt û zanîna xwûdê de ku ew dibê û wê bi hey û zanîna xwûdê wê rûbide re wê werênê ser ziman. Lê aliyê din jî wê di awayekê de wê bixwezê ew hinekî di jixwerebûnekê de ew bi wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, bûyina tiştê û ankû hebûnê wê, di wê temenê de wê, weke pêvajoyek asayî a di wê dem û pêvajoya jixwerebûnê de wê bênê ser ziman û wê şirovebikê.

Em wê dibînin ku wê ji demên manî û heta wan deman jî wê ew nîqaş wê bê kirin ku wê tişt wê hebê lê wê ew tişt wê, dema ku ew bû ku ew xwûdayê heyî wê ew çawa wê xwediyê zanîna wê bê wê, di wê temenê de wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê, di nava wê kevneşopîya hizirkirina felsefeyî a kurdistanî de wê nîqaşên felsefeyê ên di wê warê de wê weke ku wê, zêde wê, weke aliyekê ku wê baxt û rengê hizirkirinê di warên din de jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin bê.

Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê rengê de wê weke ku mirov wê dibînê wê di wê rengê de wê derkeve li pêş. Mijare hebûnê û bûyinê wê, weke du mijar û têgînên cihê ên ku em di wê warê de wan hildina li dest û wan fahmbikin bin. Wê tiştê wê dema ku ew hebê ew bûya. Lê ku ew nebê ew nebûya. Wê dema ku ew hebê wê, di wê rewşê de wê weke xwediyê bûyinekê bi hebûnê bê. Di wê temenê de wê, dîmenê hebûnê ê di bûyinê de ku wê xwe wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin di fahmkirinê de. Bûyin wê, di wê temenê de wê, weke ku wê were lê hizirkirin wê bi aliyê wê yê cismî ê bûyi re wê, dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê, bi wê re wê

di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin. Lê di nava hizrên Rawendî û Hişam de wê, aliyekê din ê ku ew bi fizîkî li ser esasê dîtbarî û heyînî re wê li wê bihizirê wê bibê. Di wê temenê de wê, mijare hizirkirina bii fizîkî wê, di wê rengê de wê, weke ku wê were kifşkirin wê, ji aliyê hebûna wê ya heyî re wê weke hebûnekê wê were lê hizirkirin. Tevger û gûharîn wê çendî ku wê weke bi çavkaniya cismî û ya heyî re wê li wê were lê hizirkirin jî lê wê mirov dibînê û kifşdikê ku wê, di temenekê têgînî de wê bi wê çavkaniyê wê li wê were lê hizirkirin. Rewşa fizîkî wê li ser temenê bûyinê re wê, di wê temenê de wê bi aliyê wê yê cismî re wê were dîtin û wê xwediyê hebûna dîyar a heyî bê. Aliyê din wê, di wê temenê de wê weke bi tevgerî û gûharîn ku wê di nava demê de wê bibê wê, xwediyê regekê bûyinê a bi wê re bê. Di wê temenê de wê tiştê ku ew bû, ku ew wê kêlikê li holê nebê jî wê mirov nikaribê wê bêjê ku ew nebûya. Ber ku ew bûya û demekê hebûya. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê, di reng û awayekê de wê werênê li ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, di wê demê de wê weke ku em bi çerçoveya nîqaşên dema ibni Rawendî re wê dibînin wê di reng û awayekê de wê, bi zêdeyî wê tenê wê ji aliyê olî ve wê, çawa wê, li ser temenekê mahkumkirinê wê were hanîn li ser ziman wê bibê. Minaq wê, têgînên ku wê, Isa el-warrak ku wê li ser hizrên Rawendî wê werênê ser ziman wê di temenekê redkirinê ku ew weke pêxemberiyê reddikê û hwd re wê, werênê ser ziman. Lê di hinek awayên din de wê, weke ku mirov dibînê wê, çawa wê, li ser çî temenê wê fahmbikê û wê, pênasebikê wê ji aliyekê din ve jî wê were hanîn li ser ziman. Ev jî wê, dide nîşandin ku wê, ji hizirên wî zêdetirî wê hizrên ku wê li ser wî werina ser ziman û wê li dijê bin wê, zêdetirî wê di wê temenê de wê, werina li ser ziman. Di pirtûka wî ya bi navê 'kitab al-zumrud' de wê, bahsa aqil wê bikê û wê, di wê de wê, çawa wê, weke 'nimetek ji xwûdê' wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Bi wê re mirov xwûdê nasdikê, başî û nebaşiyê ji hev cihê dikê. Lê rawendî dixwezê ku de li ser temenê rasyonel wê hizirkirinê wê bikê û wê di wê temenê de wê aqilê 'wahiyê' wê bihizirê û wê, bi gotinên weke 'ya ku wahiy radigihênê ku bi hikmên aqilî re di heviyekiyetê de bin wê demê wê pêwîstîya yekê ji wan wê nemênê' re wê werênê ser ziman. Li vir wê mirov dibînê ku wê Rawendî wê mijarên bergkirinê, mêj, rojî, çûna hacê, tawafkirin û hwd ku wê çawa bin û li gorî aqil bin û ankû ne li gorî aqil bin wê li ser wan wê bihizirê û wê, bixwezê ji wê aliyê ve ew wan fahmbikê.

Li ser wê temenê wê, bi têngînên weke ku 'peyama nebûwî li dijî aqil bê wê demê wê şariata hz. Mihemed jî wê li dijê aqil bê' re wê, bi navê wî were hanîn li ser ziman. Li vir wê, di wê temenê de wê Rawendî wê, di aslê xwe de wê, ji redkirinê û rednekirinekê wê zêdetirî wê di pêvajoyek aqilmeşandinê de bê û wê, bixwezê ku ew hertiştê li ser wê re wê bi temenekê rasyonâlî û mantiqî bi rastiya wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê weke ku em ji ragihandinên ku wê ibni Cewzi ku wê ji nava pirtûka rawendî a 'kitab al-zumrud' ku wê bènê ser ziman wê di wan de wê, bi gotinên weke 'rawendî pêxember û minecimman di hevîyekiyekê de dibînê' re wê ragihênê.

Li vir wê, di aslê xwe de wê, di wê demê de wê, di nava wê nîqaşê de wê, di rojekê de ku wê rawendî û Warrak wê li ser hebûna bûjenê û hebûnê wê nîqaşbikin û wê, rawendî wê pîrr zêde wê zanetiyek li pêştir wê dênê li holê wê, warrak jî wê pîrr zêde wê, aciz bibê. Piştî wê, li ser wê re wê, li ser temenê mahkumkirina wî bixabitê û wê, di ya xwe de jî wê weke ku wê bi serkeve. Wê mirov jî navaroka hizrên maturidî ku wê pirtûka xwe ya bi navê 'kitab al-tewhid' de wê werênê ser ziman mirov wê jî wê fahmbikê. Ji navaroka wê mirov wê fahmdikê ku wê çawa wê li ser temenekê mahkumkirina Rawendî wê di wê rengê de wê hizrên xwe wê warrak wê werênê ser ziman. Maturidi wê, bixwezê ku ew li aliyê Rawendî bisekinê.

Bîqasî ku em kifşdikin wê piştî wê, gelek zaneyên demê wê li ser têngihên baweriyê re wê tevliv nîqaşên bi rawendî re wê bibin wê tenê wê weke ku wê di nava hizrên wî de wê, li ser mijare 'ew çawa li pêxember dinerê', 'ew çawa li navaroka pirtûka pîroz dinerê' û hwd re wê, were lê hizirkirin. Lê di navaroka nîqaşên ku ew dihên kirin wê aliyekê din ê rawendî wê were dîtin. Ew jî wê mijare aliyekê felsefeyî ê rasyonali ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew, li ser temenekê rasyonâlî wê, bi têtikiliya fahmkirinê a sedem û encamê û her wusa wê, bi têngîna hebûnê re ku wê bi wê re wê bibê xwediyê aqiliyek mantiqî û hwd re wê, were dîtin ku wê ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, ev nîqaş wê, di awayekê de wê çendî ku wê di destpêkê de wê weke mijarna felsefeyî wê bi wan wê werina nîqaşkirin jî lê wê piştî wê di nava du aliyan de wê werê fatisandin. Yek wê di nava têtikiliya li hemberbûna aliyê şîatiyê û yê ne şîatiyê de wê were fahmkirin. Aliyê din jî wê li ser nerînên weke ew pêxemberiyê reddikê û ankû nakê

û hwd re wê were fatisandin. Wê êdî wê ev ali wê navaroka niqaşê wê ji aliyekê ve wê weke ku mirov wê dibînê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin û wê aliyên din ê hizrî wê di rengekê de wê di nava xwe de wê bide windakirin û wê heta ku wê êdî wê di demên piştê ên dawî de wê weke ku wê niqaş jî di wan waran de wê newina kirin.

Di dewama wê de wê, ev niqaş jî wê, di rengekê din de wê bên kirin temenê dijberîyê a li hev û ankû ji aliyekê li aliyê din. Di wê çerçoveyê de wê, di nava hizrên rawendî de wê, di rengekê de wê, li ser temenekê rasyonâl û bi rêgezên aqilî ku ew dihizirê wê, di wê temenê de wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş. Asarî wê dema ku wê li ser hizrên rawendî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê bi gotina ku ew wî dişibihênê Beşr b. Gîyas bikê ku ew weke wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman wê bi têngîna 'bawerî hinekî tesdikkirin a. Ev tesdikkirin hem bi dil û hem jî bi ziman dibê. Rawendî jî wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê, 'ya ku ew bi ziman û dil newê tasdikkirin wê, ne inkar û kûfûr bê, pîvan wê tesdikkirina bi dil û ziman bê, li ser wê rewşê ku mirovekê li rojê jî secde bikê li wê rewşa wî binerê wê nikaribê weke kûfrê wê, hikmê wê bide' re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, niqaşên weke yên yên ahlê kiblê ku ew hetaheta wê di dogehê de wê nemênin' re wê, werênê ser ziman. Ev hizir wê, ji aliyê asarî ve wê li ser navê Ber b. Gîyas wê were hanîn li ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê dema ku mirov li ser hizrên rawendî re li mijarê binerê wê dikarê wê bibînê ku wê bandûra hizrên Mani-mezdekî wê di wê demê de wê çawa wê di rengekê de wê hebê û wê, ev wê, di temenekê kosmolojîkî û gerdûnî de wê temenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê biafirênê û wê bi wê re wê hertimî wê ji aliyekê ve wê bi wê were lê hizirkirin wê were dîtîn.

Di wê demê de wê, rojhilatê kurdistanê wê li wê baweriyên cihê wê li ser wê temenê wê di wê de wê bibin û wê li ser wê re wê ew wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Şîftî wê hinekî wê xwe li wan têngînan wê bigirê û wê hizrên xwe wê pêşbixê. Wê rewşê mirov dikarê li ser rewşa ekolî a ismailiyan re wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Weki din wê dergehên weke yên gilaniyan ku wê ew jî wê weke ismailiyan wê kurdistanî bin dikarê werênê ser ziman.

Di dewama wê de hinekî wê dema ku mirov li çerçoveya hizrên Rawendî binerê wê felsefeya wî wê dîmenekê wê bi wê re wê were dîtîn û wê were ser ziman. Minaq wê, pirtûka wî ya bi navê "Kitâbü'l-Lû'lû" wê li ser hebûna tevger û gûharînê û dawîtiya wê bisekinê. Di wê temenê de wê ew wê, di rengekê de wê di wê de wê werênê ser ziman ku wê

mijare tevgerê wê, bi têngînek fizîkî wê çawa wê bi awayekê wê bi rêgezên wê fahmbikê wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê di dewama wê de wê pirtûkek wî ya din a bi navê “Kitâbû'l-Ğađîbi'z-zehab” wê li ser zanîna bûjenê û hwd wê bisekinê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew bigihijê têngihîştinê di derbarê zanîna bûjenê de. Di wê temenê de wê di awayekê de wê di nava hebûna cismê û ankû bûjenê û zanîna wê de û ankû zanîna cismê û çavkaniya wê çî bê wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê. Weki din wê di dewama wê de wê pirtûka xwe ya bi navê “Kitâbû't-Tâc” wê, li ser sermedî û ankû ne sermedîtîya bûjenê û ankû zanîna wê bisekinê. Di wê temenê de wê mirov dibînê ku wê, hebûna bûjenê wê, bi cismtiya wê re wê, bi zanîna wê bixwezê wê fahmbikê. Di wê xabate xwe de wê, Rawendî wê di nava hizrên xwe de wê, cewherekê mayinda wê li wê bihizirê û wê, awayên fizîkî û ankû bûjenî ên hevğirtinê û hwd ku wê biafirênin wê bi rengekê weke wê hizrên xwe yên li ser fizîkê, hebûn û bûjenê wê werênê ser ziman.

Weki din em di nava hizrên Rawendî de wê dibînin ku wê mijare başî û nebaşîyê wê di rengekê de wê, li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, hebûnek xwûdayî ku wê hertimî wê nbi başî tevkirobikê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Ew hebûna xwûdayeê ku ew nexweşîyê, nebaşîyê, jîyan ji destğirtinê û hwd ku ew ferman dikê wê weke bi hebûnek xwûdayî a nebaş re wê pênasebikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê, xwûdayekê ku wê hebûna wî bi kirinên bi wê rengê ên ku ew bi nebaşî bi mirov karibê bide kirin wê li ser wê têngîna başî û nebaşîyê re wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê bikê berlêpîrsînê de.

Ev berhema wî wê wusa dihê dîtin ku wê, di dema wî û yên piştî wî de wê, bê mijare hizirkirinên li ser wê. Wê zaneyên olî ên demê ên weke Ebû Sehl İsmâil b. Ali en-Nevbahtî wê li ser wê weke ku wê were ser ziman wê rediyekê wê binivîsênê. Di wê temenê de wê, yên ku wê ji xwe re wê bikina mijar wê piştî jî wê derkevin. Weki din wê di dewama wê de wê, pirtûka Rawendî a din a bi navê ‘kitab al-zumrud’ wê, mijare têngîna xwûdayî wê di wê temenê de wê li ser temenê wê bi heman rengê wê karibê bahsa wê bikê. Di wê berhemê de wê têngînek xwûdayî ku wê li gorî hinek kesên ku wê dinivîsênin wê weke ji zimanê brahmanan ragihandinên di wê de wê bahsa wê bikin. Di wê xabatê de wê hem mijarên xwûdayî û hem jî yên bûjenî ên felsefeyî û bi hebûnê ve girêdayî wê werênê li ser ziman.

‘Kitâbû’d-Dâmiğ’ û ‘‘Kitâbü’l-Ferîd’ de jî wê mijarên weke yê levnekirinê nava kûranê jî wê weke ku wê were ser ziman wê di wan de wê li ser wan bisekinê. Li ser wê temenê wê mijare têtîna levkirinê û ankû rasyonalityê wê, di fahmkirinê de ku wê bi hev girtinekê re wê bixwezê ew li ser wê bisekinê wê di wê de wê bêtê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê gelek mijarên ku wê li ser wê temenê wê, li ser wan wê bisekinê wê bibin. Mînaq wê di xabate xwe ya bi navê ‘Kitâbü’l-Ġârûf’ de wê mijare nîqaşên li ser kelemê wê li ser wan bisekinê û wê çiqasî wê karibê wê fêdeyê wê bide mirov û jîyane mirov ji aliyê baş ve wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Rawendî wê li ser mijarên felsefeyê wê, li dora 35 pirtûkan wê zêdetirî wê binivîsînê û di dewama wê de wê gelek nivîsarên wî yê ku wê bi qaydkirina axiftinên wî yê ku wê piştî wî bibin re wê bêtê ji wan bahskirin. Wê di dewama wê de wê demên berî xwe ên ku ew bûna wê ji aliyê têtînek aqilmeşandinî de wê bikê. Mînaq wê, di xabate xwe ya bi navê ‘Kitâbü’n-Nûket ve’l-cevâbât ‘ale’l-Menâniyye’ de wê li ser demên berê xwe ên maniyê û felsefeya wê û çavkaniyên wê hinekî wê bisekinê. Wê di wê xabatê de wê hem têtîna başî û nebaşiyê a xwûdayî a wê demê wê bixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman û hem jî wê ya têtîna hebûnê û gerdûnê û bûyina wê li ser wê bisekinê.

Di wê warê de wê dema ku em li çerçoveya hizrên Rawendî ê bûjenîparêzî binerê wê, dibînê ku ew di gelek awayan de wê bixwezê ku ew di wê temenê de kûrbibê û ew têtîhiştinek kûr a bûjenî û felsefeyî wê biafirênê. Lê wê di wê demê de wê, ji aliyê têtîna serwerî a olî ve wê, ew wê, bi temenî wê, pêşlêgirtin û wê grelek berhemên wî yê ku wî di wan waran de wê li ser mijare felsefeyê û hebûnê ku wê li şûna ku wê li wan wê were hizirkirin û kûrtirkirin bi nîqaş û fahmkirinên wan re wê, werina ji nava jîyanê ji berçav dûrkirin û windakirin. Di dewama wê de wê mirov dibînê ku ew dixwezê hebûna mirov û jîyane mirov wê di wê çerçoveyê de wê di nava şartûmercên xwe de wê fahmbikê. Di xabatên xwe yê weke yê bi navê ‘Kitâbü’l-Însân’ de jî wê ji wan aliyan ve wê mijare mirov û hebûna mirov wê ji aliyê têtîna hebûnî û ankû hebûnîparêzîyê ve wê ji xwe re wê bikê bikê mijar û wê li ser wê bisekinê. Di navaroka wê xabate wî de wê, mirov wê, bixwezê ku ew di temenekê rasyonel de bi aliyê wê yê menewî û yê maddî ve wê li ser wê temenê têtîna cîsmî û bûjenî re wê, fahmbikê û bi wê re pêvajoyên wê yê fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Em î ro wê dizanin ku ew pêvajoya bûyinê wê di wê temenê de wê, çawa wê, di wê rengê de wê bi jîyane mirov re wê, çawa wê karibê hebê û wê pêvajoyên wê yên jîyankirin û pêşketinê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Weki din wê di xabate xwe de wê bixwezê ku ew pêvajoyên hiş û bi wê fahmkirinê wê li ser çavkaniyên wê re ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijare hizrên Rawendî de wê, weke ku mirov wê kifşdikê wê xwediyê çerçoveyek hizirkirinê a ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, werênê ser ziman bê.

Li vir wê mirov dikarê di çerçoveyek têgînî û gelemper de bibêjê ku wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê mijare felsefeyê û nîqaşkirinên ku wê di wê temenê de wê werina kirin wê bi wê re wê werê dîtî ku wê were kirin. Ev nîqaş wê, li du bendan wê bialiqin. Yek weke ku me li jor hanî ser ziman wê ya têgîna olî a serwer wê bialiqê bê. Ya din jî wê di wê temenê de wê, li şûna wê nîqaşkirinên hizrên felsefeyî wê, li ser temenê baweriyê û hwd re wê, nêzîkatîyên li baweriyê û hwd re wê, werê nîqaşkirin û ev wê weke mijarên sereka wê bèn derxistin li pêş û wê were li wan hizirkirin. Hinekî jî wê, zanebûna di çerçoveya wan nîqaşan de ku wê were li holê wê xwe bide dîyarkirin wê ji aliyekê ve wê, li ser wê têgîna baweriyê re wê weke bi xwe nebawerbûnê re wê dîmenekê wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê, bi zêdeyî wê, rêya xwe bi wê dana girêdan nîşandinê û di wê temenê de wê, weke 'bi wê bawer dikê' bide nîşandin re wê derkeve li pêş. Ev dîmen wê, wê, di wê temenê de wê dema ku wê kesên weke qûdat Rawendî û ankû hemedemî û hwd wê derkevin wê di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê, li wê sînore nefahmkirinê wê bialiqin.

Ber vê yekê wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di serî de wê, bi wê re wê bide dîyarkirin û wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê, dema ku em wê werênina ser ziman wê weke ku me, li jor bi çend awayan kirpend wê bi zêdeyî wê di wê demê de wê, bê dîtî ku wê bê kirin. Lê wê bawerî û felsefe wê ji hev cihê wê weke du aliyên li hemberî hev ên weke ku ew hatina xistin li awayna 'pozisyonî' de wê, were dîtî û wê di wê temenê de wê, êdî wê li gorî wê ya wê kese bi zanebûna xwe wê yan wê bawermendek bê û yan jî wê filosofek bê. Wê nave wê nebê.

Di nava têkiliya bawerî û felsefeyê de wê, bawerî wê, hertimî wê li aliyê me yê nezanîyê wê bisekinê. Felsefe wê vajî wê li aliyê zanîne

bisekinê û ankû wê ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman. Li vir Rawendî wê nêzîkatîya wê wê karibê wê hinek tiştan ji me re wê li ser zanîn û şewayê zanînê û rengê bi karhanîna wî re wê ji me re wê bide gotin. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, çerçoveya Rawendî wê di wê temenê de wê bi zanîna wê re wê, di regekê de wê derkeve li pêş. Ew bawerîyê, xwûdayîyê, û heta pîrrtûka pîroz jî wê li ser temen encamên wê yên jîyanî bi başî û nebaşîyê re wê bixwezê ku ew şîrovebikê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di awayekê de weke ku em di mantiq û rengê fahmkirina navaroka pirtûka wî ya bi navê 'Kitâbû'l-Însân' de wê, mirov wê weke têgînek navendî a fahmkirinê li ser jîyan, fahmkirin û hwd re wê weke kirdeyekê wê bixwezê ku ew bi temenekê rasyonali fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê bi hizirkirinên xwe re wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di hanînên xwe yên li ser ziman de wê mijare fahmkirinê wê, di wê rengê de wê weke ku mirov wê, fahmdikê wê derxê li pêş.

Ya ku ew li mirov rasyonal dihê û ya ku ew li mirov rasyonal nayê û ankû weke irrasyonal dikarê wê pênasebikê wê, li ser wê temenê wê bixwezê ku ew ji wê ji hev cihê bikê. Di wê temenê de wê, hinekî jî wê, di hizirkiirên xwe de wê ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ji gelek propagandayên dijber ên li ser olê re ku wê li dijî wî wê werina kirin mirov fahmdikê ku wê bandûra wî û hizrên wî di dema wî de wê bi zêdeyî wê hebê. Li ser wê temenê wê, ber vê yekê wê, gelek kesên ku wê li ser hizrên wî binivîsênin û wê hizrên xwe wê bênina li ser ziman wê werina dîtin. Li vir kê çî nivîsand ji wê zêdetirî emê bi bi aliyekê din ve jî alaquadar bibin û ew di zane min de wê giringtir di çerçoveya mijare me de. Ew jî wê ew bê ku wê, di wê temenê de wê, nîqaşek felsefeyî ku wê, ti kesek wê nikaribê xwe ji wê dûrbikê û weke ku ew xwe mecbûr dibînê ku ew di wê çerçoveyê de xwe bîninê ser ziman wê biafirênê. Lê windahiya di wê de wê, weke kêmesîyekê wê ew bê ku ew wê, li şûna li ser nîqaşên navarokê bi felsefeyî û rengê hizirkirinê û fahmkirinê wê zêdetirî wê li ser temenê dijberîya olî û hwd re wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin. Ew wê heta roja me wê, di wê temenê de wê bê temen û rengê nêzîkatîyek li wî bixwe.

Di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku Rawendî di dema xwe de wê, pîrr zêde wê, li ser hebûnê, bûjen û rewşên

fîzîkî wê binivîsênê û wê di wê temenê de wê çerçoveyek hizrî a ku ew zêde berfireh wê di wê temenê de wê di dema xwe de wê biafirênê. Di zane minde ku ew bi rastî di dema xwe de hatiba fahmkirin wê, karibî bûba temenê ronasansekê jî di dema xwe de û di demên piştî xwe de. Lê ev wê di wê temenê de wê, ew nebûna wê ronansê wê, di bin perdeya ne fahmkirina wî de wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê fahmbikê wê, di temenê de wê, li ser temenekê rasyonali bi têtîna sedem û encamê û aliyên weke bi fêde û ankû ne bi fêde û hwd re wê, di rengê de wê, bikê ku ew wê fahmbikê. Li ser wê temenê wê, di rengê de wê, bixwezê ku ew hemû rengên hizirkirinê ên bawerîyî jî temenekê irrasyonal bi ber temenekê rasyonal ve bide hizirkirin û werênê. Di wê temenê de wê, wêretiyek ku wê di dema wî de wê kêma kes wê karibê bidina nîşandin wê ew wê bide nîşandin û wê hizrên xwe wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, yekser wê bi hizrên wî re wê, di wê temenê de wê, were dîtîna ku wê têtînek rasyonali bi aqilîyeta wê re wê, xwe di rengê de wê bide dîyarkirin û wê, derxê li pêş. Ji aliyekê din ve jî wê dema ku mirov li ser gotinên wî yê weke 'xwûdayekê ku ew belayan dide û bêmerhemet nikaribê serwer bibê' re wê, têtîna wî ya gerdûnî wê weke di rengê têtînek ku ew jî xwe heya de re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê dema ku mirov li navaroka hizrên Rawendî dinerê wê, di wê temenê de wê bi aliyên xwe yê felsefeyî re wê, bi wê re wê, di dewama wê de wê, derkeve li pêş. Di wê temenê de wê weke ku wê di dema wê de wê were nîqaşkirin û wê weke xosletekê wê dema serdema navîn jî bê wê têtîliya xwûdê û gerdûnê û pirtûka têtîna nebaşîyê a bi wê re fahmkirinê wê li ser wê re wê bihizirê û wê hizrên xwe wê **werênê** ser ziman. Di dewama wê de wê aqilê ku ew ketîna bin serwerîya têtîna aqilê wahiyê de wê çawa wê bi serê xwe li ser temenekê rasyonal jî wê cihê wê were tefkirkirin, fahmkirin û wê were hanîn li ser ziman wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê li ser temenekê ontolojikî a realist ku wê were lê hizirkirin ku wê rastî dervî zêhnê me û me wê hebê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê bi tefkirkirina wê re bigihijê çerçoveyek fahmkirinê. Aliyekê din wê li ser yekitiya xwûdayî re wê, li dijî wê têtîna dualismê wê, hin bi hin wê dijberîya ku wê bi wê pêşkeve bê. Çendî ku wê mirov wê jî temen ve wê bi aqilê xwe wê, bi wê re wê bijî jî lê wê, di rengê de wê, di wê tekitiyê û ankû

yekitiyê de wê, di çerçoveya wê de wê bixwezê bigihijê fahmkirinê di derbarê mirov, jîyanê, xate jîyanê û gerdûnê de.

Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê di çerçoveya aliyê maddî û manewî de ku wê bibê. Wê bi wê temenê de wê kirde û bûjen wê were lê hizirkirin û nîqaşkirin. Li ser wê temenê wê têngîna teqezîyê û ankû sermediyê wê were lê hizirkirin. Hebûn wê bi wê re wê sermedî bê û ankû ne sermedî bê wê, bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de təkiliya bûjenê-darêjkê, gîyanê-bedenê û hwd wê, di wê temenê de wê, were lê hizirkirin û wê bê xwestin ku mirov xwe bi wê re bigihênê têngîn û çerçoveyek fahmkirinê. Aliyekê din jî wê di dewama wê de ku wê, bi wê re wê were lê hizirkirin wê bi têngîna metafîzîkê re bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê her tişt wê, xwediyê çavkaniyek bi wê ku ew ji wê dibê bê. Wê di wê temenê de wê, çavkaniya bûyin û hebûnê wê li ser wê temenê wê were lê hizirkirin û wê ew were dayin ku ew were fahmkirin. Di wê temenê de wê felsefeyên demên kevnera ên weke ya platon, aristo, platinius, mani û heta hinek filosofên ku wê piştî wê derkevin ên serdema navîn ên weke thomasê aqinayî, ibnî rûşd û hwd. Li ser wê temenê wê di nava jîyanê de wê bi têngînek metafîzîkî wê bi hîyararşîyekê wê were hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê weke ku mirov wê ji aliyekê din ve jî wê dibînê û wê dikarê wê kifşbikê wê têngîna şêwayê û ankû metodolojiya serdema navîn bê. Wê ev jî wê, bi têngîna weke ya pirtûkên pîroz û hwd re wê, bi şîrove, û fahmkirinên li ser wê re ku wê, bi bibê re wê bi w re wê were fahmkirin û wê were li ser ziman. Ji têngîna şîroveyên pirtûka pîroz, gotin bi wate û morfolojiya wan re ku wê temenê têngihîştinê û lê têngihînê wê bi wê re wê were afirandin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê çendî ku wê pirtûkên pîroz wê weke çavkaniyekê bin wê bi wê re wê weke temenekê antropolojiyî a bi kirdeyî ku wê di wê de wê temenê lêgerînan wê bi wê rengê wê li ser temen, cewher, fahmkirina gerdûnê û hwd re wê, bi wê re wê bê xwestin ku were lêgerin û hwd re wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê kûrbûnên bi zêhnî ên serdema navîn wê xwediyê temen û çavkaniyek 'pîroz' bin.

Li ser wê temenê wê mijare gîyanê û ankû cewherê nemir wê li ser wê re wê bi têngîna xwûdê û hwd re wê were lê hizirkirin. Xosletên ku wê bi navê xwûdê re wê werina pêşxistin wê di wê temenê de wê dema ku wê mirov li wan dihizirê wê, dibênê ku wê çerçoveyek hizirkirinê a ku wê bi wê rengê wê li ser wê re ku wê were lê hizirkirin wê were dîtin. Têngîna

gîyane nemir ku wê bi xwûdê re wê were lê hizkirin wê di dewama wê de wê bi mirov re wê jî wê bi jîyane mirov re û ahenge wê ya berdewamî de wê têngîna bûhûştê ku wê li ser wê temenê wê bi wê têngîna nemiriyê a weke li mirov hatî baxşkirin re wê li wê were lê hizirkirin. Yanî bi awayekê morfolojikî wê hewldana xwe gihandina têngîna nemiriyê boxwe a mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev alî wê weke aliyna ku wê, ji hizirkirinên Rawendî re jî wê li ser wê temenê wê bina temenê hizirkirinê û wê ew wê li ser wan re wê hizrên xwe wê werênê **li ser ziman**.

Di demên piştre de jî wê dema ku wê li ser wî were lê hizirkirin û wê hizir wê werina li ser ziman wê di wê temenê de wê ti carî wê di awayekê de wê newê xwestin ku ew çerçoveyek hizrî a tekûz a zanîna wî were hanîn li ser ziman. Tenê wê di temenê ku ew çawa wê di çerçoveya baweriyî de wê, weke çawa ji dijberîya olî wegeriyaya û cardin posmanbûya û weke 'hatîya ser rê' û hwd re wê, bi gotinên bi wê rengê wê, were hanîn li ser ziman. Lê ev gotin wê, tenê wê weke gotinna ku wê karibê rastîya wî û hizrên wî bi zanîna wî re werênina li ser ziman bin.

Li ser wê temenê wê, aliyekê din jî wê bi gotinek ku ew li ser mihemed re wê werênê ser ziman re wê were dîtin. Ew jî wê di wê temenê de wê bi gotina 'ew jî wê weke kesek û ankû mirovek bê û karibê weke hemû mirov dikarin kêmesiyê bikin ew jî dikarê bikê' re wê hizrên wê bi wî re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê gotinên weke 'ew kêmesî dikarê di nivîsandina pirtûka pîroz de jî xwe bi wî re bide dîyarkirin.' Li ser wê temenê wê, di rengê de wê, ev wê, bi wê re wê, xosletekê mirovî ê rasyonâlî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di xabete xwe ya bi navê 'Naqûdû'd-Dâmîg' wê li ser wê temenê û rengê wê mijare aqilîtiyê û ankû rasyonalityê wê di rengê de wê bi wê bihizirê û wê, werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, ya ku wê weke 'mueziliyî' weke bi aqilîyî şîrove dikin wê çendî wê rasyonâlî bê wê, di wê temenê de wê bixwezê wê hinekî li wê bipirsê. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, di rengê din de wê, mijare fahmkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê werênê li ser temenekê fahmkirinê zanebûna mirov û têtîliya wê ya bi zanênê û fahmkirinên nava jîyanê. Li ser têngînek ontolojikî û hwd re wê, di dîmenekê de wê bixwezê wê di wê de wê têtîliyêk bûjenî ew bi hebûnê re wê dênê di fahmkirina xwe de.

Di wê demê de wê, weke ku wê bi hinek awayna wê bahsa têngîna 'bêhît'ê a di pirtûka pîroz de wê bikê wê, di wê temenê de wê ew wê, bi

wê re wê werênê ser ziman ku wê ew bêhîfîya xwe ne ji têngînek serxwezayî zêdetirî wê bi temenekê rasyonali wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê bînê ser ziman. Ew ji wê bêhîfîya xwe ew çendî bi aqil û rasyonel bê wê û bi wê heya bê wê ji wê bigirê re wê werênê ser ziman. Ev wê di wê temenê de wê, temenê wê gotina 'bêhîtê' ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê, li ser wê esasê wê di meji de wê bixwezê ku wê bikê berlêpîrsînê de.

Rawendî di wê temenê de wê di aqiliyek li pêşîya dema xwe wê di wê temenê de wê weke ku wê bihizirê û wê hizrên xwe di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di temenekê rasyonali de wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman û wê gotinên lêpîrsîner li ser qalib û kevneşopîya hizirkirinê a bi baweriyê heya re wê bikê û wê pîrsan li ser wê re wê bixwezê ku ew werênê ser ziman.

Rawendî di hizra de wê, weke ku em bi hesanî wê fahmdikin wê bixwezê ku ew mirov ew ji wê dînya xiyalî derkeve û ew were wê dînya rastinî û wê bibînê û wê weke ku wê li gorî wê pêwîstî û rastiyan wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, bixwezê ew bi hizrên xwe re ji wê re temenekê hizirkirinê çêbikê ku wê çawa wê ji wê bi berdewamî wê hizirkirin wê were kirin. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, felsefe û aqilê şenber û ankû rasyonel wê bi zêdeyî wê çavkanî û temenê hizirkirinê ê Rawendî wê biafirênê. Li ser wê temenê wê gotina xwûdê jî wê bi hinek rêgezên rewîstî re wê, bixwezê ku ew bi temenekê aqilî re wê li wê bihizirê û wê bi wê çerçoveyê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, têngînen weke ku wê di pirtûka pîroz de wê derbas bibin ên weke bi têngîna 'bûhûştê' re wê were ser ziman wê bi gotina 'beremberê ti tişt di jîyanê de nîn a' û ankû 'ti tiştê bişibihê wê nîn a' re wê werênê ser ziman.

Em di dewama wê de wê jî wê bi gotinekê bibêjin û derbas bibin ku wê Rawendî wê, ne di çerçoveya wan nîqaşên li ser olî re wê bi başî wê were fahmkirin û ne jî wê di çerçoveya hizrên wî de wê di temenekê rast û baş û dîrûst de wê karibê wê were fahmkirin. Yê ku ew di derbarê de wê werina ser ziman wê, hemû jî wê, weke gotinên bi nîyet bin û bi armanca reşkirinê bin. Minaq wê, gotinên weke di berdêla pere ji cihuyan hildane de nivîsandina pirtûkên xwe ên weke 'Kitâbû'l-Başîre' weke li 'dijî islamê' ku wê bê şîrovekirin wê, tenê wê, di wê demê de wê ew dijberîya ku ew bi niyet dihê pêşxistin wê çawa wê bi wê rengê wê ji wê were sûdgirtin û wê mahkumkirin wê were pêşxistin wê tenê wê bi temenê bê. Ji xwe, ev rengên pênasekirinê û bi wê mahkumkirina mirovan wê piştre

wê weke kevnêşopîyekê di nava baweriya islamî de jî wê were rûnandin. Pêşxistina dijberiyê li baweriyên a li dijî hev wê, tenê û tenê wê, xismetî hinek nerînên çort ên ku ew xwe dikina desthilatdar bin. Wê ti têkiliya wê nêzîkatîyê bi bawerî û mirovatîyê re wê **nebê**. Ev gotin wê, ti rastiya wan nebê. Mirovekê wek wî bi zane wê ne li pere lê wê li zanîne û rastîtiya ku ew bi wê bawer dikê û dihêne ser ziman wê binerê û wê werênê ser ziman.

Ev aliyê nîqaşî ku wê were ser ziman min xwest ku ez bi wê jî gotinekê wê werênima ser ziman. Ber ku wê ev alî wê weke aliyekê ku wê heta roja me jî wê, were bi sazûmankirin di zêhnan de wê were bikarhanîn. Di wê temenê de wê, ji wê re wê hêncetên din wê werina dîtin û wê bo kesên din jî wê were bikarhanîn. Ev gotin bi wê rengê wê ji encamên wan ên weke bi mahkumkirina wan kesan zêdetirî wê encamên wan ên ku ew li pêşîya pêşketina mirov, herêmê û hwd wê, di nava jîyanê de çêbikin wê di serî de wê bi wan aliyên wê re wê bi encamên xwe re wê xwe bidina dîyarkirin û wê weke aliyên ku mirov êdî wan zêde ne dênê li aliyekê û wan di temenekê bi aqilzanî de wan hilde li dest û bi temenekê rast û dûrûst de bi rastîtiya wan re werênê ser ziman.

Ber ku wê ev têgîn û rengên bi wê rengê ên bi gotinkirin li ser zaneyên herêmê re ku wê karibba bi zanebûna xwe re weyneyê dîrokî wê bileyizin û wê pêşketinên mazin wê çêbikin wê bi wê rengê wê temenê ji dest gortina jîyan wan wê ji destê wan were girtin wê were çêkirin û wê bi wê re wê pêşketina herêmê wê bi wê re wê bi jîyane mirov û pêşketina wê re wê pêşîya wê were girtin. Ji nesimî, sührewerdî û heta hallacê mensur mirov dikarê weke wan gelek kesên ku wê, di wê rengê de wê, rastî heman aqûbetê wê werin mirov dikarê li vir li ser wê temenê navê wan rêzbikê û werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê bi qatilkirina wan kesan re wê, ne tenê wê pêşketina herêmê wê ji destê wê bide ravandin wê, bi gelek awayên din jî wê bina temenê rengên pêşxistina trejediyan ku wê dem bi dem wê bînan hanîn li ser serê xalkên herêmê ku ew di bin rengê bi gotinên baweriyê bê û ankû bi rengên din ên weke bi zihniyetên nîjadî û hwd ku ew di bin wê de wê werina sernûxûmandin û hwd de. Wê ev gotin wê di wê temenê de wê temenê wan kiryarên bi wê rengê wê ji aliyekê ve wê, heta roja me wê çêbikê.

Di wê rengê de wê ev nûqte wê weke nûqteyek ku wê pêşketina herêmê di xwe de zindankirîya wê were dîtin. Ber vê yekê wê weke nûqteyek ku mirov wê, di serî de wê, hilde li dest û wê baş fahmbikê bê. Piştî sedsale 11' min wê komên weke yên bi zane ên weke li ser temen û rengê

felsefeyî re wê derkevin ên weke 'ansiklipedistan' û ankû 'Îhvanû's-Safâ' û hwd wê zêde nikaribin derkevina dervî wê, çerçoveya zêhnî a li ser wê temenê çêkirina. Wê vajî wê di wê çerçoveyê de wê bi salixkirinê ên li gorî awayên heyî ên hizirkirinê û ankû rewşna bi nîyet a hanîna li ser ziman re ku wê bi sînor bimênin û hwd re wê, ji wê derbas nebin. Di wê warê de wê, di bin dîmenekê rasyonal de wê di awayekê de wê bixwezin ku ew hizrên xwe werênina ser ziman. Wê bi aqiliyek ku em nikarin ji temenek felsefeyî dûr şîrovebikin wê werênina ser ziman. Filosofê kurd Aliyê êsir û ankû bi navê wî yê di cihane islamê de dihê nasîn 'ibni-l esir' wê di wê temenê de wê karibê yek ji wan kesan werênê ser ziman û şîrove bikê. Li ser wê temenê wê ekolên hizirkirinê ên weke bi felsefeyê ên 'meşşayî' û hwd wê pêşkevin ku ew wê, mijare felsefeyê weke ku wê di demên kevnera de wê were ser ziman wê hildina li rojava xwe û wê li ser wê re wê hizirên xwe wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê bi hizrên xwe re wê, li ser şîroveyên ku wê, li ser têgînên felsefeyî wê bikin re ku ew bi rexneyî bê û ankû bi awayekê din ê ragihandinî bê wê, ew wê, temenekê felsefeyî wê di nava xwe de jî wê bi wê re wê çêbikin û wê werênina ser ziman. Li ser wê temenê hin bi hin wê hatina hizrên platon, aristo, û heta platinus û hwd li herêmê û di nava filosofên olî de wê hatina li ser ziman a hizrên wan jî wê weke aliyekê ku mirov wê di dewama wê de wê, karibê wê werênê li ser ziman bê. Di wê temen de wê mijare felsefeyê wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê re wê di regekê de wê weke ku mirov wê, dikarê wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê derkevê li pêş. Hizrên felsefeyî wê, li ser wê temenê wê ji demên li dora sedsale 11' min û 12' min û pê de wê hin bi hin li ser wê temenê wê pêşkevin û wê werina ser ziman. Nîqaşên li ser felsefeyê ku wê werina kirin wê, hinekî jî wê di wê temenê de wê bi awayekê wê bi zêdebûna hatina li ser ziman a hizrên felsefeyî ên di wê temenê ve ku wê bibê ve wê girêdayî bê.

Di aslê xwe de wê, weke ku mirov wê kifşdikê wê di wê temenê de wê mijare pêşketinê wê ji aliyê gelek zaneyên demê ve wê were kifşkirin. Lê wê di wê temenê de wê, çawa wê, bi rêyek bi zanîna wê were hanîn li ser ziman wê li wê werê lê hizirkirin. Zanebûnên ku wê werina hizirkirin wê di wê temenê de wê bi wan re wê li wê were lê hizirkirin. Lê di wê temenê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, zanîna gnostikî wê weke ku wê were dîtin wê li demê wê heta wê demê jî wê serwer bê. Çendî ku wê di wê demê de wê bahsa serwerîya baweriyên din jî wê were kirin û wê pêşkevin jî lê wê di temenê wan de wê, mijare

aqilê gnostikî wê di wê rengê de wê derkeve li pêş. Di nava xiristiyanîyetê de wê, weke ku wê bi demên patristikî û hwd re wê, bi kûrbûnên ku wê li ser wê temenê wê werina jînkirin wê xwe bigihênê wê, azmûnê. Di nava têngînên din ên baweriyî de jî wê ew bibê. Lê wê tenê wê islam wê weke ku wê ji wê dûr bê. Wê di wê de wê ew aliyê nîqaşê ê bi felsefeyî ku wê bi wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê fillosofên weke Rawend, suhrewerdî, nesimî û heta hallacê mensur ku wê bibê lê wê, di renekê de wê, ew dijberîya ku wê li felsefeyê wê pêşkeve wê, pêşîya wê ji destpêkê ve wê bigirê. Ya ku wê di hundurê xwe de wê, islamê wê di temenekê fundamantalîst û tundrewî de wê hertimî wê di awayekê de wê bide dîyarkirin jî wê ev bê.

Ne jîyankirina wan azmûnan wê berdêla wê di wê temenê de wê bi windakirina demê re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê di dema Patristikî de wê, pêvajoyek giring wê li ser wê temenê wê bi têngîna xiristiyanî re wê bijî. Di aslê xwe de wê bi azmûnên felsefeyê ku wê di wê demê de wê werina şîrovekirin û wê werina pêşxistin û hwd re wê, êdî wê bi demê re wê di wê de wê bi kûrbûnê wê pêvajoyên wê bijî. Ya ku wê, di demên piştî re wê, temenê pêşveçûnên wê ji aliyekê ve jî wê bîafirênê wê hinekî jî wê ev bê.

Ev wê, di nava islamê de wê, kêmbimênê. Wê di wê temenê de hinek fillosofên ku wê bi fihêtokî wê dest biavêjina mijare felsefeyê wê, bi awayekê zêde ne zelal wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê werênina li ser ziman. Lê wê di wê temenê de wê ji temen ve wê, di renekê de wê, dikarê wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, felsefevanên weke Rawendî û hwd ku wê derkevin jî wê zêde newina fahmkirin. Di ti şîroveyên ku ew di dema wî û di demên piştî de ku wê li ser wî werina pêşxistin de wê nedina nîşandin ku ew bi rastî dihê fahmkirin û ankû hatiya fahmkirin.

Mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê, piştî re wê, hin bi hin wê li ser temenekê gnostikî a bi dîmenekê sernûxûmandî wê zaneyên weke muhyedinê arabî û hwd wê, bi têngînek samantikî a li ser şîroveyên xwe li ser navan minaq weke 'sira di navên allah (xwûdê) û di manaya wan de kifşkirinê ku wê werinê ser ziman wê di wê temenê de wê hinekî jî wê, li ser temen û şîroveyek ku mirov wê, di wê temenê de wê, nikaribê ji wê rengên ku wê berî islamê wê weke bi nepenîya tîpan a mezdek û ankû kifşkirina bi qarakterî a li ser gotin û ankû navan û hwd re wê, werênê ser ziman. Her çendî ku wê weke zaneyên ibnil arabî ku wê bi têngîna rewîstê û hwd re wê, weke ji bûyinê ve ku ew heya wê werênê ser ziman jê lê wê

ji aliyekê din ve jî wê wê weke ku wê mirov dikarê kifşbikê wê, bi têngîna 'konewî' wê bi têtîkiliya hebûnê, zanîn û rewîstê re wê, pêkhatinek bi tevger wê, pêşbibînê û wê bi wê re wê werênê li ser ziman. Di dewama wê de wê ibnil arabi wê mijare têngîna xirabiyê wê li ser wê têngîna xwe ya metafizîkî re wê werênê ser ziman. Li gorî wî wê her tişt wê, ji xwûdê bê lê wê di rengekê de wê weke ku ew bi temenî newê fahmkirin re wê, di rengekê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Mijare xirabiyê wê di wê temenê de wê, bi navê xwûdayê re wwê hildana li dest wê di nava hizrên filosofên din ên weke gazalî de jî wê, were ser ziman û wê, dema ku wê gazalî wê ew wê werênê ser ziman wê bi gotina ku 'ew li ser rûyê ardê li her deverên wê hebê jî wê ne beremberê başiyê wê hebê bê' re wê werênê ser ziman. Gazalî wê di xabate xwe ya bi navê 'Îhyâ'u Ulûmi'd-Din' de wê bi van gotina wê, ew wê, di wê warê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. "Heger Xweda bi nazikên kerem û nepeniya mezinatiya xwe mirovan bide nasîn; herweha bi vî awayî haya wan ji qencî û xerabî, feyde û zîrê heye; bi ilm û hikmeta ku daye wan bibê, fermanê dide wan ku li ser vê rastiye hukum bikin; Îdareya wan a hevpar û yekdengî, di rêvebirina Xwedayê mexlûqên dinya û axretê de ne bi qasî baskê mêşekê a ku ew bi kirinek xwe ew xwe bi wê tevli dikê bê."

Di aslê xwe de di wê nûqtayê de mirov dikarê serî li hinek hizrên hallacê mansur bixê. Ew di wê temenê de wê bi dualiteyek ku wê bi hev re wê bi aliyê baş û nebaş ku wê pênasebikê wê di wê temenê de wê, li ser wê re wê werênê ser ziman. Wê dema ku em tevkir bikin ku wê dûnyakek di wê de kûl, xem, êş, û xirabî ku ew di wê de nebê ku mirov wê tevkir bikê wê, demê wê ya vajî wê a baş, xweş, bêş, baş û hwd jî wê, çawa bê wê ku ew wê bi wê re wê, ji aliyekê ve wê were dîtî û pênasekirin wê mirov wê ji aliyekê ve wê weke ji wê dûr bimênê bê wê, di hizrên xwe de wê werênê ser ziman.

Li gorî hallac wê, aliyê baş û nebaş wê di wê temenê de wê, bi morfolojîkî wê weke ku wê di hev de wê çendî ku wê weke aliyê ku ew bi wê dihê dîtî û fahmkirin wê hebê wê di wê temenê de wê, aliyê din jî wê di wê de wê hebê. Wê dema ku wê bahsa baweriyê wê bikê wê, ya ne bi bawer û ankû vajî vajiyê ku ew heya wê, ew çawa bê wê aliyê wê yê baweriyê wê weke ku wê li ser wê re wê xwe bide dîyarkirn weke aliyê baweriyê wê, ew wê li ser wê bisekinê.

Li vir wê dema ku mirov ji vê aliyê ve li wan gotinan bihizirê wê demê li ser temenekê onbjektiv re wan gotinan wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê çawa wê karibê were fahmkirin. Minaq wê, 'nebaşîya

xwezayî' ku mirov wê, di wê temenê de wê, weke gotinekê wê pêşbixê û wê bixwezê wateyekê bidiyê û wê fahmbikê. Wê demê wê, di wê temenê de wê, weke ya rewşên weke nebaş dihên salixkîrnên ên dervî mirov û hwd ku ew dihên kirin wê werina bîra mirov. Weke ardhej, feleketên bi bahozan û hwd. Di dewama wê de wê dema ku mirov wê bahsa aliyê din ê bi niyet bikê wê dema ku mirov wê yek wê di çerçoveya kirinên mirov de ku mirov bi hiş di farqe kirina wê de bê wê bikê bê.

Li ser wê temenê wê weke kirinek bi xwezayî di nava gel de ku wê bi wê were ser ziman dikarê bi wê re wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê tişteke wê bikê û wê, di encama wê de wê, tişteke weke 'nebaş' wê bibê wê bi gotina 'min ne dizanî' û wê li ser wê re wê lêborina xwe ku ew xwest wê, di wê temenê de wê weke ku ew kirin dervî wî kesî ew bûya wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were dîtin. Êdî wê bi wê re wê ew kes wê weke ku wê newê darizandin. Ji wê têngînê wê pêşî wê faktora hiş wê derkeve li pêş ku wê temenê wê têngîna berpirsîyarîyê û mesuliyetê a ku mirov wê di kirinê de wê bikê wê bi me bide dîyarkirin re wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Wê dema ku mirov li nava hizrên Rawendî dinerê wê di aslê xwe de wê, ji wê aliyê ve wê ew wê, xwediyê nerînek felsefeyî a ku ew li ser wê temenê bi têngîna xwezayî wê, dihênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê bi têngîna ku mirov xwedi jîyan bê û dijî bê li jîyanê wê ne bi derfet bê ku mirov bêkîmesî bibê re wê li mijarê bînerê. Wê demê li gorî wî ku pêxemberek jî ku ew weke kesekê bijî li jîyanê û ew hizrên xwe werênê ser ziman wê ew jî wê, bi wê mirovbûna xwe ya 'beşerî' wê, ne bi derfet bê ku ew wê, kêmesîya xwe ya mirovî nekê û ankû nekeve wê de. Di wê temenê de wê, dema ku wê Rawendî wê li ser pêxember re wê wan gotinan wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, bi nerînek objektîv wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Li ser wê hebûna jîyankirinê re faktor û paya kirina kêmesîyê ku mirov wê li berçav bigirê û wê bihasibênê ew bi wê dihizirê û wê, dixwezê wê bi wê re wê li wê dihizirê. Ew dema ku ew li ser têngîna xwe ya rasyonel re dihizirê wê, bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê, mirov wê, bi derfet bê ku ew wê kêmesîyê bikê bê. Têngîna Rawendî wê aliyekê wê yê din jî wê xwe di wê rengê de wê bi hizra wî re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê, weke têngînek ku mirov wê li ser gûmanparêzîya aqilî û ankû şikkirina bi zanîne re wê, derxê li pêş. Wê têngîna wî ya gûmanparêzîyê ku ez li ser wê temenê wî yê rasyonel li wê dihizirim wê têngîna descartes a gûmankirinê di nava felsefeyê de wê were berbîra min. Di rengê de ez wê dibînin û

wê bi wê rengê wê fahmdikin ku wê, di heman rengê de wê xwediyê awayekê fahmkirinê bê.

Di cihane islamê de hevnasîna bi felsefeyê wê li ser wê temenê wê weke ku em bi Rawendî re dibînin wê bi gelek awayên din jî wê di rengekê de wê weke weke 'çerçoveyek bi pirsgirêk' wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê, temenê fahmkirina wê kêmbê. Hinekî jî wê, dibê ku mirov temenê wê, bi wê ve girêdayî wê werênê ser ziman ku wê, ji destpêkê ve wê weke baweriyek desthilatdarî ku wê pêşkeve wê bi wê ve girêbidê û wê werênê ser ziman. Wekî din wê dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, cihê rexnegirtinê û hwd wê, nebê. Wê ber ku wê temenê îteatkirinê û hwd wê jî holê rabikê. Di wê temenê de wê têngîna iteatê wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş û wê, dema ku wê têngînên wî îteatkirinê wê lêbipirsin wê weke dijminê wê were dîtîn. Di aslê xwe de wê, ev têngîna iteatê bixwezê jî wê weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê lêbipirsê. Wê ji çî û kê re wê îteat bê. Di wê temenê de wê, di demên pşîstre re wê, desthilatdaryên olî ku wê derkevin wê di wê temenê de wê, xwe bikina cihê wê baweriyê wê ew wê iteatê wê ji xwe re wê bixwezin.

Di wê temenê de wê, hinekî wê ev wê, ne tenê wê pêşketina têngîna civak di nava têngîna wê ya 'ummetî' de wê kêmbide pêşxistin wê her wusa wê, di dewama wê de wê, ji gelek aliyên din ên hizrî ve jî wê ev wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di çerçoveya pêşketina xwe de wê, li ser wê temenê îteatê wê weke 'ola şûr' wê hertimî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Ji sedsale 8'min û 9'min û pê de wê hin bi hin wê hanînên li ser ziman li ser temenekê felsefeyî wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê temenê lêpirsînê wê biafirênin û ev jî wê, di wê temenê dewê êdî wê bibina temenê dijberiyê li felsefeyê. Lê di aslê xwe de wê, dema ku em bahsa têngînekê ku ew bi bawerî bê û ankû ne bi bawerî bê ku ew li ser temenekê civakî ew pêşkeve u ew ne xwediyê wê, têngîna hizirkirinê a bi aqilên cihê bê wê demê wê mirov nikaribê wê bi awayekê dîrûstayî wê bahsa wê bikê. Ev wê weke aliyekê wê yê zêde giring wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Hizrên filosofên weke rawendî wê, di temenekê kevneşopîyî ê hizirkirina herêmên kurdistanî û ankû mesopotamîyî a kevnera de wê werina dîtîn. Li ser wê temenê wê werina dîtîn. Ber vê yekê wê bi zêdeyî wê bale mirov wê bikişênin.

Di dewama wê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, hin bi hin wê li ser felsefeyê wê bi wê temenê wê, felsefe wê hinekî pêşkeve û wê derkeve li pêş. Wê weke pêwîstîyek hizrî a demê jî wê weke ku mirov wê dibînê wê were dîtin. Ber vê yekê wê, êdî zaneyên ku wê ji wê aliyê ve wê nêzbibin û wê werênina ser ziman wê bibin. Minaq wê, dema ku mirov wê bahsa hizrên Dinwerî wê bikê wê weke aliyekê girin wê di nava hizrên wî de wî bi têgînên weke yên botanikê, mantiqê, metamatikê, û hin aliyên din ên felsefeyê weke dîrokê û hwd wê li ser wê temenê wê bi hizrên wî re wê derkevina li pêş.

Li ser wê temenê wê, filosofên weke el-kindî wê mijare felsefeyê wê bi hewldana xwandina ji demên kevnera û filosofên wê ên weke aristo û platon wê bikin û wê, di nava xwe de wê bide ragihandin. Ragihandinên wî yên bi felsefeyî wê, di aslê xwe de wê, li ser wê temenê wê karibê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Minaq wê, dema ku wê, dema ku mirov li navaroka berhemên kindî ên weke “Fi'l-kavl fi'n-nefs” , “Kelam fi'n-nefs” û hwd binerê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li ser temenekê gîyanî û ankû rûhî ku wê çawa wê, hilde li dest wê, were dîtin.

Weke ku me li jor li çend deveran hanî li ser ziman wê felsefeya demê wê hinekî jî wê bi aliyê rûhiyetê û ankû weke bi têgînên derûnî, hiş û zêhnî û hwd re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Gazalî bixwe jî wê, di wê temenê de wê mijare lêpîrsîn û rêzkarkirina gîyanê di hundurê xwe de wê, weke mijarek hişmendî ku mirov wê xwe bi wê re wê pêşkeve wê li wê binerê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, xwe di nava xwe de fahmkiirn û bi wê ghiştina serwerîyekê wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku mirov wê, di navaroka hizirkirinên herêmê de dibînê û kifşdikê bê.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê ji wê aliyê ve wê hilde li dest û wê werênê ser ziman wê karibê wê ji hinek aliyên din ên pêşketinê ve wê bi derfet bê ku mirov wê, bikirpênê û wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê. Minaq wê, di wê temenê de wê mijare pêşketina keseyetê, civakîyê û hwd wê bi hevdu re wê weke aliyekê wê yê din ku wê li gorî wê were lê hizirkirin û wê bi çerçoveyên bi têgîhên rewîstî û pergaliya wan re wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê, çendî ku wê, islam wê weke baweriyek destpêka pêşketina civakîyê jî bê lê wê di renekê de wê, di fahmkirina têgîna civakê û felsefeya wê de wê hertimî wê li şûn bimênê. Di wê temenê de wê, wê di

wê rengê de wê, ew wê, di wê fahmkirinê de wê, di gelek waran de wê kêm bimênê.

Piştî sedsale 10' min û pê de wê, filosofên weke ibni haldûn wê mijare civakê wê li ser wê temenê wê bi hinek têtîhên civaknasî ku wê tevli wê bikin re wê weke ku mirov di xabatîya wî ya bi navê 'muqaddima' de dibînê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, ew wê mijare civakê wê li ser temenekê dîrokî û hwd re wê, di wê çerçoveya ku ew bi wê bawer dikê de wê werênê ser ziman. Lê di aslê xwe de wê, di navaroka xabate wî de wê, gelek têtîhên ku mirov dikarê weke bi şibihênê li yên mezdekiyan û têtîna wan ya civakî û weke ku ew di wê çerçoveyê de karibin werina fahmkirin jî wê di wê de wê karibê kifşbikê bê.

Mezdekî wê di nava xwe de wê, li ser temenekê civakî wê ji têtîna desthilatdariyê dûr wê bihizirin wê, di nava hizirkirina wan de wê xwezayîya civakî, jîyanî û têtîna pergalek rewîstî a civakî û hwd ku mirov bi wê û li gorî wê bijî wê bi wan re wê weke ku mirov wê kaeribê bibênê wê li pêş bê.

Di wê teenê de wê di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, aliyê civaknasî wê, di nava islamê de wê, weke ibni haldûn wê,, zaneyên weke omer xayyam jî wê balê bikişênina li ser wê, bi hinek rûbayîyên ku ew dinivîsênin û dihênina li ser ziman. Wê di wê temenê de wê weke ku em dibînin ew ne tenê wê kêmesîya bi xwe hanîna li ser ziman a bi civaknasî wê hîs dikin û dixwezî balê bikişênina li ser wê, her wusa wê di dewama wê de wê çawa wê di reng û awayekê de wê, weke ku mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê bi jîyankirina mirov re jî wê çawa wê karibê wê fahmbikê wê hinekî wê li ser wê bisekin in. ev filosofên ku me me navê wan di wê dawîta nivîsê de hanî ser ziman wê gelek ji wan bi têtînên wan re wê weke ku mirov dibînê wê bi rastî wê newîna fahmkirin. Di nava hizrên wan de wê hinek têtînên lêpîrsîner ku mirov dikarê di çerçoveya têtînek felsefeyî a civakî de fahmbikê wê ber ku wê hebin wê êdî ew wê li şûn bimênin. Lê çavkaniyên wan ên hizirkirinê ku mirov li wan dinerê wê di aslê xwe de wê, xort û dîrokî bin. Li herêmên kurdistanê û ankû di nava herdû çeman de weke diclê û firatê de wê ew wê bi zêdeyî wê weke ku mirov wê karibê balê bikişênê li ser wê ew wê hebê. Ew jî wê ji wê hêm û hîm bikin û wê werênina ser ziman. Wê di wê temenê de wê sazûmanak civakî a ku ew mirov dikarê xwe di nava wê de wê karibê werênê ser ziman wê ji jîyankirina li gorî

baweriyekê zêdetirî wê hin bi hin wê di mejîyan de wê rûnihê. Di wê temenê de wê li ser wê temenê wê weke ku mirov wê kifşdikê wê lêpoirsînên bi hizirkirinê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Di dewama wê de wê ew jî wê bi wê re wê bale mirov wê bikişênê ku ew civakbûna ku mirov wê dixwezê wê bijî û nikaribê wê bijî di wê temenê de weke hinek astengiyên ku ew baweriya wan nahêlê ku ew wê bi navbikin û wê bikirpênin di gotinên xwe de wê weke ku wê mirov di nava rêzên omer xayyam de dibînê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê were li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijara rûhiyetê wê dema ku wê, were lêpirsîn û hewldanên fahmkirinê wê li ser wê re wê bên dayin nîşandin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin ku mirov wê dikarê wê werênê li ser ziman bê. Li ser wê temenê wê du ali wê mirov dibînê ku wê, derkevina li pêş. Yek wê mijare gîyanê ku wê weke aliyê hundurîn û fahmkirina wê di çerçoveyek berfireh a zanînê de wê, li wê were lê hizirkirin û wê derkeve li pêş bê. Wê mirov dikarê wê weke 'cihane hundurîn' jî wê bi navbikê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê dûnya derve ku mirov wê bijî wê, ew bê. Di wê temenê de wê, ev hevdu alî wê weke aliyna ku mirov dibînê ku wê di temenê lêpirsînê de wê derkevina li pêş. Li ser gotinên weke 'giringî nedana dûnya xwe ya ku ew dijî' û ankû 'tenê li axireta xwe bihizirê' û hwd wê, di wê temenê de wê, di temenekê baxtewarî de wê bê temenê wê ku mirov dev ji dûnya ku ew dijî wê berdê û ankû li wê nehizirê. Ev jî wê weke aliyekê din ku wê, di nava pîrsgirêkên fahmkirinê ên gîyanî û ankû rûhî de wê xwe ji aliyekê din ve wê bi wê re wê bide dîyarkirin jî bê.

Li vir wê dema ku mirov bahsa gîyanê û ankû rûhiyetê bikê wê du wateyên ji hev cihê wê xwe bidina dîyarkirin. Gîyan wê hinekê wê di temenekê ontolojikî de wê, weke hebûnek ku ew dikarê bijî û hebê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê dervî hebûna fîzîkî û bûjenî wê xwediyê hebûnîya xwe ya bi bûyina xwe re bê wê, karibê wê werênê ser ziman-Rûhiyet wê, hinekî wê bi têgînek nefîsî û ankû derûnî re wê karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku mirov wê di xwe de wê tişteke bijî, çawa bijî, hîsbikê, hêrs bibê, dilxweş bibê û hwd re wê karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Li vir wê, dema ku wê, di wê temenê de wê, were lê hizirkirin wê weke ku wê di têgînên derûnî ên hemdem de jî wê were pênasekirin wê, çerçoveya têgîna xûyan, kirina, bi sedem û encamên wê re wê fahmbikê

û wê werênê ser ziman re wê, di rengê de wê, çerçoveyek fahmkirinê wê bide me. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê mijare têgîna rûhiyetê wê, di wê temenê de wê bi zanîna wê re wê, mijare di hundurê xwe de wê mirov çî dijî û çawa dijî û ankû xwediyê çî rewşa cihane xwe ya hundurîna û hwd wê bi wê re wê di rengê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê li ser ziman.

Li ser wê temenê wê, aliyê bi têgîna rûhiyetê û ankû nefsi û hwd re wê, piştî sedsale 11' min û pê de wê di nava zanînên ku ew dihên pêşxistin de wê derkeve li pêş wê hinekî jî wê taqabûlî wê aliyê jî wê bikê. Di wê temenê de wê ji şîroveyek gîyanî zêdetirî wê weke şîroveyekê rûhiyetî û ankû di dewama wê de ku mirov wê pênasekirinekê wê bikê wê weke şîroveyek derûnî bê wê xwe di wê rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare çawa jînkirin û ankû jîyankirin wê li ser wê temenê wê were lêpîrsîn û fahmkirin. Di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê, li wê were lê hizirkirin ku mirov çî û çawa jînkir û fahmkiriya wê di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê, lêpîrsînên bi fahmkirinê ên ku wê di wê temenê de wê, bi rûhiyetê û keseyetî wê bînin kirin wê, di wê temenê de wê, xwe di rengê de wê, bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di hinek şîroveyên ku wê di nava felsefeyên demê de wê, werina kirin de wê, bi gotinên weke 'gîyane min xwe wusa hîskir' û ankû 'te bi gîyanî xwe di wê rûhiyete de dît' û hwd re wê, were hanîn li ser ziman. Ji wê gotinê wê di wê temenê de wê aliyekê ku mirov wê, bikirpênê wê gîyan wê dervî têgîna rûhiyetê ku ew dibê û wê, weke hebûnekê wê di wê de wê bi kirdeyî wê were pênasekirin û di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew jî wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Hîskirin wê, di wê çerçoveyê de wê weke têgîna rûhiyetê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin û wê werênê li ser ziman û bide dîyarkirin bê. Wê bi hîskirinê wê, têkiliyek hebûnê wê bi hiş û ankû hebûnê bi fizîkî û hwd re ku wê dênê û wê, ji wê girtinên ku ew dikê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Rûhiyet wê, di wê temenê de wê bi têgînek derûnî wê, di wê rengê de wê, xwe di rengê de wê bi wê re wê, di dewama wê de wê, bide dîyarkirin. Di nava kurdan de wê, di dewama wê de wê gotinek din jî wê bi gotina

rûhiyetê û derûniyê re wê were bilêvkin. Ew jî wê ew bê ku wê bê gotin ku 'derûniya rûhiyeta min' bê. Wê dema ku ew têgîna derûniyê wê di wê de wê, bi rûhiyetê re wê bi wê rengê wê, were pênasekin wê, di wê rewşê de wê, çendî ku wê têgîna rûhiyetê wê weke di dîmenekê gîyanî de wê xwe bide dîyarkirin jî lê wê ji wê têgînê û awayê cihê wê têgînek bi çerçoveyî a bi hiş û hebûnê ku mirov xwe bi wê hîsdikê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di nava felsefeya serdema navîn de wê, mijarên ku wê derkevina li pêş ên weke bi navê 'xwûdê', gîyanê, metafîzîkê, û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê ev mijar wê li ser temenekê gerdûnî wê werina avakirin û fahmkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê mijare fahmkirin wê di wê temenê de wê, bi gelek kirdeyên ku wê, bi wê re wê were lê hizirkirin re wê xwe bide dîyarkirin.

Aliyekê din jî wê ew bê ku wê, mijare fahmkirinê wê bi wan kirdeyan re wê bi kûrbûnê bê. Wê di wê temenê de wê, çerçova û ankû aerdnîgarîya wê kûrbûnê wê hundurîyê mirovî bê. Wê di wê temenê de wê, di xwe de wê bi hişbûn, kûrbûn û bii wê gihiştina fahmkirin wê weke şewayekê fahmkirinê wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê, bide dîyarkirin. Aliyê hundûrînî wê di wê temenê de wê, mirov çawa di wê de fahmdikê û digihijê fahmkirinê û hwd wê weke aliyekê ku wê li wê were lê hizirkirin.

Li ser wê temenê wê, mijare zanînê bi epistemolojikî wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Rêyên gihiştina zanînê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê, kaeribê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Mirov çawa di xwe de bi kûrbûnê dikarê bigihijê zanînê wê di wê rengê de wê weke şewayekê ku wê di wê demê de wê li wê bê hizirkirin bê. Di xwe de bi hizirkirin û fahmkirinê gihiştina li xwûdê ku wê were pênasekin wê li ser wê temenê wê weke têgîneka ku wê di dewama wê de wê bi wê were lê hizirkirin bê. Wê di wê têgînê de wê, ew wê, were ser ziman ku wê mirov wê çawa wê, bi kifşkirinên di xwe de re wê, xwe bi wê re wê gihênê li wê zanînê.

Di aslê xwe de wê, lêpîrsîn û şîrovevên ku ew di wê temenê de wê li ser hundurîya mirovî re wê werina kirin wê weke aliyekê wan ê din jî wê di dewama wê de wê, bi rengên hizirkirinê ên weke aqılmeşandinê, sedem û gihiştina encamê û hwd re wê, di wê temenê de wê bibê. Wê bi wê re wê ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkiriin.

Di mijare aqilitiyê de wê, di wê temenê de wê, bi aliyê menewî re wê, were fahmkirin. Di aslê xwe de wê j ihev cihê kirina aliyê menewî û maddî û kirpendînên li ser aliyê menewiyetê û hwd bixwe jî ku mirov li wê bihizirê wê, di dîmenekê de wê weke aliyekê hizirkî bi xwezayî ku mirov wê karibê di çerçoveya têgîna felsefeyî de wê fahmbikê bê. Wê li ser wê re wê, pergalek rewîstê ku wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê bi têgînek şubjeyî ku wê mirov wê bi wê têgîna başî û nebaşiyê ji hev cihê bikê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Di mijare menewîyetê de wê sazûmanek rûhanî wê, xwe bi wê re wê bi wê aliyê hizirî û hwd re wê biafirênê û wê li ser wê hizirkirina hundurîn û hwd re wê, weke pêşavaniyê bikê wê bibê. Li kurdistanê pergale şêxîtiyê û pîrîtiyê wê di nava baweriyên wê yên berî islamê de wê hebin û wê, piştî wê di nava islamê de jî wê bicih bibin. Ev pergal wê ne weke pergalna civakî û baweriyî ên ku ew bi islamê re pêşketina bin. Ev wê weke xosletekê tenê ku wê di çerçoveya pergalên olî ên kurdistanî ên kevnera û hwd de wê were dîtin wê hebê. Wê ev pergal wê li ser wê temenê wê bi li dora kombûnê bi dergehî û hwd re wê, temenê hizirkirinê kesên zane û afirîna wan li ser wê temenê felsefeyê û hwd re wê, xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê çerçoveya bi xwezayî a afirandina bi aqilî û hwd wê, ji xwe re wê hebê û wê biafirênê. Di pêvajoyên hizirkirinên islamî de wê hertimî ev wê weke çavkaniyekê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Du çavkaniyên wê zêde giring ku ew bi wê pêşdikeve wê hebê bê. Yek wê encam û kevneşopiyên hizirkirinê ên kurdistanî û herêmê ku ew bûna û wê bi rengên hizirkirinên berî xwe wê, hertimî wê, bide dîyarkirin. Ku mirov balê bikişênê li ser wê, filosofên ku wê bi demê re wê di nava wê baweriyê de jî wê derkevin wê zêdeyîya wan wê ji wê kevneşopiyê ku wê peyxam û çavkaniyên xwe wê bigirin bin. Bandûrîyên bi hizirên kevnera ên weke ji demên felsefeya girêkê û hwd wê, di wê rewşê de wê ji rewşa bandûrlêkirinê wê di wê çerçoveyê de wê weke ku mirov kifşdikê wê derbas nebê. Di nava wê kevneşopîya kurdistanî de wê, baweriyên wê yên berê weke êzdayî, mitrayî, zerdeştî, maniî mezdekî û hwd wê di wê temenê de wê, karibê bikirpênê. Wekî din wê, cihuyî jî wê bi encam û

felsefeya xwe ya baweriyê re wê, di wê temen û çerçoveyê de wê karibê wê bikirpênê bê.

Wê dema ku em bahsa filosofên ku ew di wê temenê de ên weke Rawendî, suhrewerdî, nesimî, hallac û heta şehrezorî û hwd bihezirê wê, di wê temenê de wê weke ragihandinên temenê pêşketinê di demên nû de ku mirov wê karibê wan pênasebikê û werênê ser ziman bin.

Di pêvajoyên hizirkirinê ên piştê de ku wê di çerçoveya wê ola nû de wê bîn kirin wê li gorî ku wê, were pênasekirin wê çawa wê, li ser wê temenê wê, ji hev naqandina bi hizrî wê bikê û wê di wê temenê de wê bi xwe re wê werênê ser ziman wê bi wê re wê bê dîtin. Lê li vir wê, islam wê ji aliyê ramiyarî ve ku wê bi zêdeyî wê, derkeve li pêş wê, ber ku wê hemû baweriyên din ên kurdistanî ku wê, cihûtî jî di nav de wê, zêdeyî wê li ser temenekê civakî, civatî û rewîstî û hwd re wê bi pergali wê xwe bidina girtin. Wê di wê temenê de wê çendî ku wê temenekê wan ê gerdûnî û hwd wê di wê temenê de wê bigiştî wê hebê heta ku mani wê di nava hewldana oleka hemû mirovatiyê avabikê ku wê di nava hewldana wê de jî bê wê ev wê, piştê wê, weke aliyna ku wê ji aliyê islamê ve wê werina kifşkirin û wê xwe bi wan re wê şîrove bikê, bêne ser ziman û wê mazin bikê.

Xiristiyanî jî wê di aslê xwe de wê heta ku wê nebê weke baweriyek fermî ji roma rojhilat re mirov wê nikaribê wê bi çerçoveyek giştî re wê werênê ser ziman, tevî ku wê xwediyê temen û çerçoveyek giştî û xwediyê gotinên gelemper û gerdûnî ên di wê temenê de jî bê. Li vir wê, gotina şoreşê ku wê bi islamê re wê were kirin wê li ser wê temenê wê bi wê re wê karibê were fahmkirin. Lê piştî wê, ji wê nexweşîya desthilatdarî dûrnekê. Hemû rêveberiyên islamî wê, bi niyet tevbigerihiin û hinek ji wan ku wê xwe bi wê temenê şîrovebikin wê pirr zêde wê kiryar û niyetên zêde xirab û nebaş wê bikin û wê di bin navê wê de wê, bi temen bikin û wê werênina ser ziman. Ev aliyekê ku wê temenê şikeştinê wê yên ku wê bi demê re wê bibê û wê, heta ku wê di demên hemdem de wê, weke aliyekê ku wê pêşîya pêşveçûnê wê yên baş bi baweriyî jî wê bigirê bê. Minaq ji osmanî heta tirkîya mirov dikarê wê bi wê aliyê wê yê xirab re wê şîrovebikê. Wê tenê li ser wê temenê wê, çawa wê ji wê sûdbigirê û wê pêvajoyên şer û talan û komkujiyan wê bide kirin wê dibin navê desthilatdarîya islamî û ankû olî de wê bikê û wê di wê temenê de wê bikê.

Ji van aliyan ve wê dema ku wê ew kiryarên wan ên nebaş wê werina ser ziman jî wê weke dijol û ankû nebaş wê pênasebikin û wê herina bi

ser wan de û wê ji zindankirinan bigira û heta kuştunan û hwd wê pêşbixin li ser serê wan.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê mijare olê wê, bi awayekê wê çanda ku ew bi wê hatî afirandin û şîroveyên ku ew li ser wê temenê hatina kirin wê, çawa wê temenê rewşên bi wê rengê wê bide çêkirin û ankû rewşên weke yên **bi navê** rêxistinên ku wê çawa wê di bin wê navê de wê werê pêşxistin wê karibê bi wê rengê wê, bi awayê xirab bikarhanîn û istismarkirina wê ya herî xirab re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Mijarên bi zanîni û felsefeyî ku wê pêşkevin.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê din li ser rengên zanîni, nivîsandinê û hwd re jî wê, werênê ser ziman. Li ser rengê nivîsandinê ku mirov wê bahsa wê bikê wê, di serî de wê, şewayên nivîsandinê ên weke bi hizir û felsefe ku wê tenê wê weke aliyekê aqilî wê bimênin wê bi aliyên din ên weke rewîstî, civaknasî, civakî, dîrokî û hwd re jî wê, di wê temenê de wê, xwe bide dîyarkirin bê. Weke ku em li jor li deverekê ji ibni haldun bi minaqî hanî li ser ziman ku wê çawa wê bi temen û çerçoveyek hizirkî wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov dikaerê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê dema ku mirov wê bahsa têngîna olî wê bikê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê ku ev alî wê bi wê re wê, di awayekê de wê werina li ser ziman bin. Minaq wê li ser temenê nivîsandina dîrokê û hwd ku mirov wê bi gotinekê bikirpênê wê li ser temenê nbi têngîni weke yên bi wahiyê û hwd re ku wê werê kirin wê di wê temenê de wê were dîtin.

Di çerçoveya dîrokê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke ya ku ew berê hatiya jinkirin û ew li şûn hatiya hiştin bê. Wekî din wê dema ku wê, ya berê hati jinkirin ew were nivîsandin wê hem bo zanîni û fêrbûna wê bê û hem jî wê weke aliyekê ji wê derhanîna dersên jîyanî bê.

Di warê nivîsandinên bi têngîni baweriyî de wê weke ku mirov wê dibîni wê di nava maniyên de wê, têngîna nivîsandina dîrokê a kanonikî wê were dîtin. Wê bi wê re wê hemû dîrok wê li hev hev ku ew bûya wê li gorî wê rêza bûyin û rûdayina wê ew wê were hanîn li ser ziman.

Di awayekê din de wê, ya ku wê bi têngîni civakî û civaknasî wê were nivîsandin jî wê li ser esasê ku wê, bi hizra civakî wê bê nivîsandin lê wê, hêstiyariyên ku ew dihên jinkirin û nivîsandin wê bi wê re wê, were ser

ziman. Aliyekê din ê nivîsandina dîrokê wê weke aliyê antropolojikî wê, li ser temenê ji bermehiyên demên bûhûrî ên ku ew mana wê xwe gihandina têgînên nivîsandinê bê. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Di demên kevnera de wê, filosofên weke Thukydides wê mijare dîrokê û nivîsandina wê bi lêkolîn û birhankirina wê re wê bikê ku ew binivîsênê. Li ser wê temenê wê, dîroka lêkolînbar wê hin bi hin wê li ser wê temenê wê pêşkeve û wê bê hanîn li ser ziman.

Di dema ku wê bi lêkolînî jî bê ku wê li ser temenekê baweriyê wê were nivîsandin wê dîmenên wê yên weke ku wê di demên hemdem de wê bi hegel û hwd re wê were dîtin wê, li ser temenekê hiyararşikî û deterministikî û hwd de ku wê di zikhev de wê bi wê şewayê wê were nivîsandin re wê bibê. Di wê de jî wê weke ya bi lêkolînî wê têgînên sedem sedem û encamê wê werina bikarhanîn û di hanîna wê ya li ser ziman de wê werina bi temenê kirin.

Di wê temenê de wê, di nivîsandinê de wê salixkirinên ku wê derkevina li pêş wê di rengekê de wê, reng li nivîsandinên mirov wê bidina xistin. Minaq wê ya ku wê weke ne li gorî olî ku wê were nivîsandin wê weke 'ataist' wê were pênasekirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di demên hemdem de wê ev awayên dîroknivîsandinê û hwd jî wê bi gelek awayên wan re wê di reng û awayekê de wê werina şîrovekirin û wê werina hanîn li ser ziman. Têgîna dîrokî a weke ya hegelist wê, li ser temenekê felsefî a ontolojikî wê, di rengekê de wê were nivîsandin.

Di nava têgînên filosofên islamî de wê, di aslê xwe de wê mirov dikarê wê bêjê ku wê zêde nebê. Di nava hizrên filosofê kurd ku ew di temenekê ansiklopedikî dîrokê dinivîsandê wê karibê di awayekê de wê werênê ser ziman. Wekî din şehrezorî wê pêvajoyên felsefeyê wê li ser wê temenê wê bi dîmen bikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, hinekî jî ku wê ne bi tememî bi rêkûpêk jî bê wê di nava hizrên Rawendî û piştî wî suhrewerdî de jî wê karibê wê bibînê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê hizrên ibi Haldun wê dema ku em ji vê aliyê ve wan fahmbikin wê li ser temenekê civakî û civaknasî wê, karibê wê bi wê temenê ji wan bigihê têgînekê. Di awayekê de wê mirov dikarê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê di nava têgîna baweriyê de hanîna li ser ziman a têgîna dîrokê wê di aslê xwe de wê, ne tenê wê bi baweriyekê wê bi giştî di çerçoveyekê de hilde li dest û dikarê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi heman rengê wê weke ku wê, bi êzdayî û manitîyê re wê were dîtin û ankû hinekî wê bi mitrayîyan re wê

were kirin wê bi heman rengê cihuyi jî wê kanonikên xwe yê nivîsandina dîrokê wê li ser wê temenê wê binivîsênê û wê werênê ser ziman. Ev kevneşopî wê di nava xat û kevneşopîya baweriyê a kurdistanî de wê di rengekê de wê hebê. Di demên dawî de wê saidê kurdî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bixwezê ku ew hinekî li wê bikirpênê.

Li ser wê temenê wê dema ku em heta roja me jî wê ji nava têgînên filosofên kurd binerê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê wê li gorî wê pênasîya mejiyê dîrokî kanonikî ê li kurdistanê wê nivîsandina wê were kirin. Wê dema ku mirov wê mewluda kurdî a mele hisênê bateyî wê, hilde li dest wê, di wê de wê, di wê rengê de wê, şêwayekê rêzina li hevdu a bi têgîna dîrokî ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê were dîtin ku ew dihênê ser ziman. Rêzînen li dûv hev ku ew di wê temenê de wê bikê wê, di awayekê de wê, mejiyekê wê yê fahmkirinê ê giring wê li ser wê temen û awayê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Weki din wê di nava nivîsên seydayê cizirî û feqiyê teyran de jî wê heman rêzîna wê di wê temenê de wê hebê û wê were dîtin. Di wê temenê de wê têgîna kevneşopîya kanonikî ku wê di demên piştî derketina islamê ku wê çendî wê di awayekê ne di rengekê nivîskî de jî wê were dîtin jî lê wê di nava mejiyê civakî ê kurdistanî yê baweriyê de wê di wê temenê de wê bi berfirehî wê di dîmenekê de wê were dîtin.

Li ser wê temenê wê fahmkirinên bi dîrokê û hwd wê di wê temen de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê, karibê wê kifşbikê û wê bi wê re wê di awayekê de wê werênê li ser ziman bê. Di mijare nivîsandinê de wê, salixkirinên rewşê weke wê, di wê temenê de wê serboriya 'dilberê' ku wê weke bûyerek bi rastîna dibê li kurdistanê wê feqiyê teyran wê weke wê çawa wê bigotin bikê wê hinekî wê bi nivîsandina wî ya bi navê dîtbarê a bi helbestî re wê were dîtin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bi gotinên ku ew weke gotinên nava gel li wan hatin ên weke 'zanîna xwe ji dîrokê bigira' ku wê di nava civakê de wê li kurdistanê wê were bikarhanîn wê di wê temenê de wê, li ser temenekê wê bi giringî dayina wê û her wusa wê, bi rastîniya wê û bawerkirina wê di awayekê de wê, di xwe de wê bi kirdeyî wê bi fahmkirina wê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, nivîsên zakariya Razî wê bi gelek awayan wê karibê di wê temenê de wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Wekê din

hizrên Dinwarî ku ew li ser dîrokê û nivîsandina wê disekinê wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê balê bikişênê li ser wê. Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa nivîsandina bi dîrokê were kirin wê were dîtî ku wê di demên serdema navîn de wê li herêmê wê bi baweriyên wê re wê sê ali wê derkevina li pêş. Yek wê li ser dîroka aqil re bê. Ya din wê li ser dîroka mirov û ankû civakê re bê ku wê di temenekê de wê, weke ji adam û hawa wê bê dayin destpêkirin. Aliyê din jî ê sêyem jî wê, dîroka baweriyê bê. Wê di wê temenê de wê, li ser wan aliyên wê were hizirkirin. Lê aliyê civakî wê çendî ku wê di nivîsandina wê de wê, were li şûn bimên jî wê were dîtî. Di awayekê de wê, dîroka civakî ku wê were ser ziman wê di wê temenê de wê li ser gotinên razber re wê fahmkirina wê re wê, di awayekê de wê, heta roja me wê di awayekê de wê bê temenê rast pênasekirin û rast fahmkirina hebûna civakan bê. Ev mijar wê weke aliyekê bi pirsgirêk a di fahmkirinê de jî wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq wê di demên hemdem de wê weke ku em bi demên ronasansê û hwd re dibînin wê têgîna dîrokî a hûmanist ku wê pêşkeve wê, di wê temenê de wê hin bi hin li ser temenê zanyarî wê bi serê xwe ji têgihên baweriyê û hwd cihê wê weke aliyekê wê bidest pêşketina xwe wê bikê û wê bi demê re wê serwer bibê. Di dewama wê de wê êdî wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê bi wê fahmkirina dîrokê wê, were dîtî. Di mijare nîqaşên bi felsefeyî ên di wê demê de ên li ser dîrokê ku wê werina meşandin re wê, di rengekê de wê, têgîna dîrokek çawa wê karibê were fahmkirin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin û bê hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê, li ser têgihên hegel re wê, weke ku wê çawa wê, bi têgîna dîroka humanist re wê were şîrovekirin li ser temenekê realist wê, bi olî jî wê li ser çerçoveya baweriyê û menewiyetê wê bi rengê bûyina wê re wê, di dîmenekê de wê bixwezê dîmenekê wê bi xwe re bi şewayî bide pêşxistin bîrê ser ziman û xwe bi re bi temen û felsefîkê û bigihênê li çerçoveyek fahmkirinê. Di demên xwenûkirinê û piştî di demên ronakbiriye de wê, di wê temenê de wê hin bi hin wê di wê warê de wê têgînên dîrokî wê li ser temenekê hizrî û bi tîzaniya wê re wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin û were hanîn li ser ziman.

Piştî wê li ser temenê rastbûna wê û nerastbûna wê û hwd re wê bi demê re wê nîqaş wê werina kirin. Dîroknivîsar wê çendî wê rast û dûrîst wê karibê werênê ser ziman wê weke mijare din wê li ser wê êdî wê xwe

bide dîyarkirin. Di demên hemdem de wê bi mijare dîroka zanyarî û hwd re wê êdî wê pêşkeve û wê temen û çerçoveyek hizirkirinê wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di zane min de wê, di wê nûqteyê de wê, hizrên Rawendî û şewayê ku ew bi wê dihênê ser ziman wê dîmenekê rexnegirî wê di xwe de wê karibê biafirênê. Lê ew dîmen wê weke dîmenekê dîtbar bê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em mijarên cihê ên bi fahmkirinê li ser wê têngî re wê xwe bikin ku em bigihêninê de wê, di wê temenê de wê karibê ji me re bibê temen bi rengê fahmkirina xwe.

Ber çî ez wê dibêjim? Ber ku wê, di wê temenê de wê mijare têngîna dîrokê wê, di wê temenê de wê di aslê xwe de wê pêwîstîya têngînek bi destpêkî li ser temenekê bi fahmkirinê û di berçav de derbaskirinê wê ne tenê wê şewayê nivîsandina dîrokê wê hemû zanyariyên din jî wê pêwîstîya di wê temenê de a fahmkirinê wê hebê. Lê li vir wê dîrok wê weke aliyekê wê yê giring weke ku me li jor hinekî hanî ser ziman wê biafirênê. Wekî din wê mijare civakê û bi perspektifek dîrokî a li ser wê temenê û bi esasî re wê, di berçav de derbaskirina wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê mijarê de wê biafirênê. Şewayê Rawendî û heta ku wê bigihîjê suhrewerdî wê di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê mirov dibînê ku ew li ser temenekê rasyonali mijarê wê bi wê temenê wê hildina li dest. Ew tenê di têngînek ku ew di xwe de bi awayekê levkirî bi wê rasyonaliya wê qastnekin. Ew levkirin û lêhatin bi hebûna fîzîkî û bûjenî a jîyanî re jî ku ew karibê lê were re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare fahmkirinê wê, di wê temenê de wê, weke ku ez dikarim wê pênasebikim ku ew lingên wê pêl ardê bikê re wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirinê de wê di wê temenê de wê ev alî wê weke ku mirov wê dibînê wê xwe di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Mijare zanînê û fahmkirina wê di wê temenê de li ser temenekê xwezayî wê, di rengê de wê, karibê wê fahmbikê. Minaq wê dema ku wê ibni sina wê bo têngîna mantiqî wê werênê ser ziman wê, bi gotina 'yê dimeşê wê bi pêwîstînî wê tevger bikê' re ku wê werênê ser ziman wê, dema ku mirov wê bi wê têngîna wî re li ser wê temenê wê empatiyê wê dênin re wê, bi rengê weke ku ew hizirkirin û jîyan levbikê. Ku yek meş bê ya din tevger bê.

Êzdayî di wê mijarê de wê pirr zêde wê bi baxt û şans bê. Ber ku wê di têtgînên xwe de wê çendî ku wê xwediyê têtgînek wahiyyî jî bê lê wê aliyê xwezayî wê ji ber çav dîrnekê û wê bi hev re di ahengekê de wê, bi têtkilidanîna wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ya ku wê temenê pêşketina wê ya bi aqilî a mazin wê ji aliyekê ve wê bi şêwayî wê karibê biafirênê jî wê di awayekê de wê ev bê. Li vir wê minaq wê weke ku em bi têtgîna dîrokê re jî wê dikarin wê werênina ser ziman û bi têtgînên din ên zanîna û ankû zanistî re jî wê werênina ser ziman wê têtgîna welatitîyê wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê dana darêjkkirinê a bi pirsgirêk ku wê li gorî xwe wê ew wê bide kirin wê biafirênê. Ber vê yekê wê, ev alî wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, piştî ronasansê pêşketina têtgîna dîrokê ku wê li herêmê bi şîroveyên wê re pêşneketina wê, ku wê hinek dîrokzan û felsefevan wê dema ku wê sedema wê li wê bigerihîn wê di serî de wê tiştêkê wê bi şaşî wê şîrovebikin. Bi gotinên ku ew li ser welêt re wê pêşketina wê şîrove dikin wê di serî de wê anakronisma mantiqî wê di fahmkirinê de wê bi wê re wê, dest bi jîyanê wê bikin. Pirsgirêka pêşketina têtgînên serbixwe ên zanyarî ku ew bi civaknasî bê, dîrokî bê û ankû zanîna dîn bin wê, yekser wê ev pirsgirêka bi welatitîyê şîrovekirin û derneketina dervî şînorê di mejî de wê hebê. Yê ku di demên destpêkê ên herêmê de wê weke Rawendî wê bixwezê rêyekê ji wê derketina dervî wê re wê biafirênê bo ku ew temenê pêşketinekê di mejiyê pêşketina herêmê de bide çêkirin jî wê, di wê çerçoveyê de wê dîsa wê rastî astengiya wê, rengê zêhnî ê welatitîyê ku ew bi wê dihê salixkirin wê di wê demê de jî wê were.

Di demên hemdem de jî wê, heman pirsgirêk wê di wê temenê de wê, xwe di renekê de wê, li ser têtgîna sehêtê a wê rengê fahmkirinê re wê bide dîyarkirin û wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Lê li vir mijare me ne demên hemdem a ku em wê nûha wê şîrove bikin. Ber vê yekê emê zêde ji çerçoveya mijare xwe hewlbidin ku em dîrnekevin.

Yekaliti wê hertimî wê di temenekê formeli de wê, mejiyê mirov li wê bide hoyandin. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê ew yekiti wê, di çî mantiqê û li ser çî rastitîyê wê were fahmkirin wê di aslê xwe de wê ew jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li vir wê, di wê temenê de wê, dema ku wê, baweriyek bê û ankû tiştêkê weke wê bi têtgînî bê ku wê bo mirovan bê wê demê ew mirovan

baş fahmbikê û wê di wê temenê de xwe bigihênê zanîna wan jî. Wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giringî wê bi wê re wê biafirênê.

Di aslê xwe de em li vir hinekî din mijarê dixwezin ku em di wê nûqteyê de hinekî li ser hizrên Rawendî re bibin û wê, kûrtir bikin. Di wê çerçoveyê de em dikarin wê hinekî li ser temen û têngîna dîrokê re wê di rengê de wê bibin û bidina domandin. Wekî ku wê were ser ziman wê, di rengê de wê bê gotin ku wê, bineterek nivîskî ku ew heya wê weke ya asil ew bê. Ankû wê ya esas wê ew bê. Di wê temenê de wê, hebûna wê bineterê wê, di wê rengê de wê weke ku wê bê şert û merc wê were herêkirin wê di dîmenekê de wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Li vir wê rawendî wê hinekî wê bi gûman wê nêzî mijarê bibê. Minaq wê dema ku wê pirtûka pîroz jî wê şîrovebikê wê di wê de wê paya ku ew kesê ku ew pêxember û hwd jî bê ku ew karibê di wê de şaşiyekê bikê wê, di keviya mejiyê xwe de wê li wê bihizirê û wê, bi wê rengê ew wê werênê ser ziman. ev têngî û rengê hizirkirina Rawendî wê weke rewşek bi wêrekî wê di dema xwe de wê bide dîyarkirin û wê ber ku wê hinek tabûyên bi pîrozî hatina pêşxistin wê ji xwe re wê armanc bigirê wê di wê temenê de wê di cih de wê çûna bi ser wî û hizrên wî de wê bibê. Di wê rengê de wê, nikaribê ew ji nedîtî ve were. Ber ku ew bi hizrên xwe û rengê şîroveya xwe ya bi zanîni re wê di wê rengê de wê balê jî bikişênê ser xwe. Di wê temenê de wê kesên ku ew wê şîroveyan wê di wê temenê de wê pêşbixin jî wê, di awayekê de wê mirov dibînê ku wê mijarê wê tenê wê li ser temenê lêxwedî derketina baweriyê û hwd re wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Wekî din wê ti şîroveyên bi rasyonali û hwd wê di wê temenê de ku wê bidina derxistin li pêş wê mirov wê zêde li ser wê temenê wê kifşnekê.

Ev rewş wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê ku mirov wê jî wê pêwîst a ku mirov wê fahmbikê bê. Lê li vir ezê nûha wê aliyê bihêlim û li ser temen û rewşa rengên hizirkirina wî ya bi felsefeyê ku ew bi temenekê şewayî ew dikê re wê, dixwezin wê werênima ser ziman. Di wê temenê de wê li ser temenekê rasyonel re wê temenê şîroveyî ku ew dikê re wê, bi wê re wê bixwezê ku ew temenekê wê fahmbikê. Di wê rewşê de wê, mijare şîrovekirina têngînen weke yên bi zanyarî ku em wê têngîne bi wê re empatiyê dênin û bi wê şîrovebikin wê di wê temenê de wê, li ser temenê zanîstî a weke ku wê nedûrî ya demên hemdem a zanyarî wê, di wê rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Ber çî ew di wê temenê de dixwezê bigihijê rastîtiyê li ser wê temenê fahmkirinê re? Di wê temenê de wê, di çerçoveya wê bersiva wê pirsê de

wê ya ku wê were dîtin wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin ku ew bi wê re wê, mijare aliyê wê derxê li pêş. Li vir wê têngîna aqilê wahiyê wê, di awayekê de wê beremberê aqilê ne wahiyî wê bikê ber rewşa fahmkirinê û wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê. Di xabate xwe ya bi navê “kitabûl insan” de wê, hinek mijarên ku ew di wê de dihilde li dest ku wê, ku mirov tenê li navê pirtûkê bixwe jî binerê wê fahmbikê ku wê hebûna mirovî wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Li vir Rawendî wê dema ku wê di çerçoveya gotina ‘ahlê kiblê’ de wê werênê ser ziman wê tenê wê yêen misilman wê werênê ser ziman. Wê her wusa wê rojê wê di wê gotina xwe de wê weke kirdeyekê wê li wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê, werênê ser ziman ku wê, ew wê, xwediyê wê şîyarîya bihişmendî bin. Heta ku wê, di wê temenê de wê, dema ku wê nîqaş wê li ser wê re wê bi wî re wê bibin wê bi gotina ‘ahlên kiblê wê di dojhê de wê nemênin’ re ku wê werênina ser ziman re wê, di wê çerçoveyê de wê bi giştiyek fahmkirinê re wê werênê ser ziman.

Li vir wê aliyekê din wê, mijare ya ragihandinê û ya ne hatî ragihandinê wê bê dîtin ku wê bikê mijar. Ew jî wê di wê temenê de wê di wê rengê wê li wê bi têngînek gnostikî wê weke ku mirov wê dibînê û kifşdikê wê li wê bihizirê. Li ser wê têngîne wê gotinên weke ‘ya ku bi ziman ne hatî ser ziman wê nikaribê weke kûfûr û inkarê were dîtin bê’ re wê werênê ser ziman.

Weke ku wê, di çerçoveya têngîna pirtûka wî ya bi navê ‘kitabul insan’ de wê were ser ziman wê, bi gotina ‘mirov tesdik a, ev tesdikirin hem bi dil û hem jî bi ziman divê were kirin’ re wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê ev gotin wê têngînek din wê bi kirdeyî wê di xwe de wê, werênê ser ziman. Wê têngîna ku wê weke mirov wê weke pîvanekê wê bibînê wê di wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Li vir wê, felsefeya mirovî wê li ser wê temenê wê kirpendinek ku wê li wê were kirin mirov wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê bibînê ku ew dihênê li ser ziman bê. Li ser wê temenê ku em di dewama wê de wê werênina ser ziman wê mijare fahmkirinê jî wê di wê temenê de wê bi mirov ve girêdayî wê li ser temenekê rasyonal wê bikê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew bi gotina ‘hem bi ziman û hem bi dil were fahmkirinê’ de ku wê werênê ser ziman de wê weke ku wê bi kirdeyî wê balê bikişênê li ser dualiyan di fahmkirinê de bi wê re. Wê yek ji wan

aliyan wê aqilê şubjeyî bê û aliyê din aqilê objeyî û ankû rasyonalî bê. Di dewama wê de wê bi wê re wê, mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê, bi ya ku ew li gorî mirov rast ku wê weke kirdeyekê wê ji wê were fahmkirin û wê weke têgînek bi rastteqînî wê xwe di nava wê fahmkirinê de wê bi têgîna wî re wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê regekê fahmkirinê wê bi wê re wê, bi xwe re wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê, di dewama wê de wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijar û têgîna fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin. Li vir wê li ser temenekê rasyonal wê bi têgînek bi pîvanî wê ji ya bi hizirkirinê ku wê gav biavêjê wê bi wê re wê werênê li ser ziman. Li ser wê temenê wê gotina 'bi fahmkirina hem ziman û hem bi dil' re wê werênê ser ziman. Rawendî wê di aslê xwe de wê dihizirkirina xwe de wê, bi zêdeyî wê weke ku wê çendî wê bi şîroveyên bi aqilê şubjeyî wê li hemberî û li ser hizrên wî re wê werina kirin jî lê ew di regekê de wê weke ku wê di temenekê rasyonalî de ew bi çerçoveyek objeyî ew wê şîroveya xwe dikê û wê, weke ya esas wê, dixwezê wê bîrê ser ziman û wê bide fahmkirin. Di mijare fahmkirinê wî ya cihê ji ya yê ku ew li ser wî û hizirên wî dihizirin jî wê hinekî wê ev çerçove bê. Wê dema ku ew gotina ku wê bi rengê 'mihemed jî dibê ku wê xelatî kiribê' re wê, werênê ser ziman wê li ser wê temenê wê, ew wê, ne bi têgînek şubjeyî lê wê bi wê têgîna objeyî a bi aqilê rasyonal ku ew şîrove dikê wê fahmbikê. Rawendî deriyê ronasansekê bi aqilê felsefeyî û hwd re da nîşandin **lê ti kesekê** ew nedît. Wê gotina wî mirov nikarê wê di temenê dijberiyekê û ankû aligiriyekê de wê, bi şubjektivi wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ber ku wê weke ku ew wê gotinê wê dema ku ew dihênê ser ziman ew wê bi wê temenê objektiv a aqilê rasyonal re wê dikê û wê dixwezê ku wê werênê ser ziman. Ev temenê wî yê hizirkirinê wê tiştekê din wê bi xwe re wê bide dîyarkirin û ew wê birehetî wê bale mirov wê bikişênê. Ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku wê, bi ew zanînek epistemîkî dihizirê û ew di wê temenê de ew zanîna xwe tenê di çerçoveya ya olî de bi sînor wê nayênê ser ziman. Cihêyîya wî ya sereka a di fahmkirina wî de wê xwe bi wê re wê di wê rengê de wê xwe bi hizrên wî re wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê, hewldana wî ya sereka wê di wê temenê de mirov dikarê bi sê xalan wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Yek wê li ser felsefeya mirov û keseyetê û pêşketina keseyetê û hwd re wê, li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew li ser temenekê zanînê wê fahmbikê. Lê

ew temenê zanînê wê, aqilekê rasyonal ê ku em dikarin wê di temen û çerçoveya aqilê felsefeyî de wê fahmbikin bê. Ya duyem wê di dewama wê de wê ew bê ku ew di xwezê rengê pêşketina demê û ya dema ku ew dihê û di wê de zanyarî bi aqilê fizîkî û hwd derdikeve li pêş di temenekê weke 'pêşdîtinî' de wê werênê ser ziman û wê bide fahmkirin. Li ser wê temenê wê şîrovevî wî bi temenekê fizîkî û bûjenî bin û wê di wê çerçoveyê de wê, xwediyê rengê fahmkirinê ê bi xwe re bê. Aliyê din ê sêyem jî wê, di dewama wê de wê, bi aqiliya rasyonalî bê ku wê bi wê bihizirê û wê werênê li ser ziman bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê li ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê di demên piştî wî de wê, ev rengê hizirkirina rasyonalî wê, di awayekê de wê li gorî xwewê hem suhrewerdî jî, şehrezorî jî, ibni sina jî, ibnî rûşd jî, zakariya Razî û hwd wê weke wan gelek zaneyên din ku wê li ser wê temenê wê bihizirin bi felsefeyê wê bixwezin ku ew di awayekê vekirî de balê bikişênina li ser aqilekê ku ew bi felsefeyî û hwd li ser wê temenê ku ew pêşdikeve.

Mijare rasyonalîteya ku wê, Rawendî wê di wê temenê de êw balê bikişênê li ser wê jî wê di aslê xwe de wê ji ya wan kesên ku me navên wan hanî ser ziman û hinek zaneyên din ên weke wan wê ji ya wan ne cihêtir bê.

Di nava wê temenê û çerçoveyê de wê dema ku mirov wê hinekî li çerçoveya nîqaşên ku wê li ser gotinên wî wê weke bi kesên **weke** Abdûrrahîm el-Abbâsî, Kādî Abdûlcebbar, İbnû'l-Cevzî, Ebû Îsâ el-Werrâk, Şîrazî, Ebû Îsâ û hwd re wê bibê û ankû wê were dîtin re wê, li ser mihtawa û çerçoveya pirtûka pîroz ku ew çawa li ser temenekê rasyonal û aqilî rûniştîya û hwd re wê bikê û wê, di wê temenê de wê, hizrên xwe wê, di rengê de wê, weke ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li vir wê ji wan çerçoveyên nîqaşî wê were fahmkirin ku wê pîvane wî ya şîrovekirina pirtûka pîroz jî û pêxemberîyê jî wê dîsa wê, ew çerçoveya aqilê rasyonalî bê. Wê li ser wê temenê de wê, dema ku ew bahsa 'bêhîtan' wê bikê jî wê bi gotina 'ji ber ku ew li ser temenekê rasyonal dihên dîtin û fahmkirin ew bi wê rengê dikarin werina ser ziman re wê, bînen ser ziman. Li ser wê temenê wê şîrovevî xwe wê li ser kirinên weke mîjê, rojigirtinê, hackirinê û hwd wê çendî wê li gorî aqil bin û ankû wê ne li gorî aqil bin wê li ser wan bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi rengê ku ew dihizirê ew bi tîgîne aqilî a rasyonal re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe

wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Wê dema ku ew wan dihênê ser ziman wê ne bi niyetek dijber û ankû aligir wê werênê ser ziman. Wê li ser temenekê objektiv ê aqilî wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê li ser ziman. Lê pirsînên Rawendî wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wan yê giring wê, di wê temenê de wê ew wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê dem bi aqil pêşdikeve û wê kirin wê bi aqil û makuliya aqil wê were fahmkirin re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev makuliya bi aqilî ku ew weke referans di hizirkirinên xwe de dide dîyarkirin wê, zêde wê weke aliyekê ku ew nayê dîtin û ankû nayê fahmkirin ku ew bi wê dihizirê wê were dîtin. Ber vê yekê wê, êdî wê di wê temenê de wê gotinên wî yên bi aqilî û zaneyî wê weke dijberîyê û hwd re wê, di rengekê de wê di wê temenê de wê werê şîrovekirin wê were lê hizirkirin. Weke ku me li jor di destpêka vê beşa mijarê de wê hanî li ser ziman wê di çerçoveya têngînek dîrokî û aqilî de wê çawa wê karibê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê di wê rewşê de wê xwe bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirinê de wê aqilê rawendî wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê li pêş bê û wê, ew li pêşbûna wî û aqiliya wî zêde wê weke ku wê newê kifşkirin.

Li ser çavkaniya aqil wê dema ku wê were nîqaşkirin wê biqasî ku wê ji navaroka pirtûka wî ya bi navê 'Kitâbû'z-Zûmûrrûd' de wê were ser ziman wê weke ji xwûdê hatibê û wê bi wê weke nîmetekê ku wê bi wê re wê nîmetên ji xwûdê ku wê werina fahmkirin û wê bi wê başî û nebaşî wê ji hev wê were cihêkirin re wê were hanîn li ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê bi hizrên wî re wê aliyekê din jî wê were dîtin. Ew jî wê di wê temenê de wê mijare aqilê wahiyî û aqilê rasyonel ku ew ne weke aqilê wahiyî wê dibînê û wan hi hev cihê dibînê, şîrovedikê fahmdikê wê bi rengê hizirkirina wî re wê were dîtin. Li ser wê temenê ew di wê temenê de wê bi awayekê objektiv wê aqilê ne wahiyî û ankû aqilê jîyanî ku ew bahsa wê dikê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku ew li ser têngînen wahiyê û rasyonalitya pirtûka pîroz re wê li wê bihizirê hinekî wê di temenê wê levkirina herdûaliyên aqilî re wê di wê çerçoveyê de wê bi wê û li wê bihizirê û wê werênê sr ziman. Bi wê yekê mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wî û hizrên wî re wê werênê ser ziman ku wê çerçoveyek hizirkî wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Wê dema ku ew bahsa bêhîtan û ankû têngînên bi bêhîtî dikê wê bi dîmenekê wê li ser wê temenê aqilê rasyonel re wê kifşkirin û ankû levkîrin, lêhatin û weke wê, dîtîne û hwd re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. di wê çerçoveyê de wê, têngîna bêhîtê jî wê bi wê re wê li ser temenekê bi kifşkirina bi aqilê rasyonelî re wê, pênasebikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Li vir di aslê xwe de wê di rengê ku ew dihênê ser ziman de wê, ne ew bê armanca wî ku ew mijare pêmxeberîyê ku ew bi alî hatibê û ankû bi mihemed hatibê. Hinek şîroveyên ku wê bi niyet wê di wê temenê de jî wê li ser hizirkirinên wî re wê werina kirin. Vaji wê, di wê temenê de wê, di temenekê lêpîrsînar a bi aqilê rasyonel re wê bixwezê ku ew rewşê fahmbikê. Di wê temenê de wê tiştê weke wê li ser temenekê wê yê kirdeyî, bûjenî, fîzîkî û hebûnî wê dixwezê wê di wê rengê de wê fahmbikê.

Rawendî li ser wê temenê wê aliyekê wê yê zêde giring ku wê di wê temenê de wê bale me bikişênê û di çerçoveya vê xabatê de ku em dixwezîn wê derxîna li holê û bîninîna li berçav wê ew bê ku ew dixwezê bide nîşandin ku wê aqilê rasyonel wê di wê temenê de wê li ser temenekê felsefeyî derdikeve li pêş û ev aqil wê dervî aqilê wahiyî wê xwediyê hebûnek bi felsefeyî bê. Di wê temenê de wê, di nava wê aqilê rasyonel û yê wahiyî de wê, di wê levkîrinê de wê çendî ku wê bibê wê li gorî wî aqilî wahiyî wê xwediyê temenekê rastîrin bê. Li ser wê çerçoveyê wê, weke ku mirov wê kifşdikê wê bi hizrên wî re wê xwe di rengê de wê bi wî re wê bide dîyarkîrin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkîrinê wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê xwe bi wê re wê di wê temenê de wê bide dîyarkîrin. Di mijare felsefeyê de wê, wê di wê temenê de wê, li ser temenekê levkîr û bi dîtîniya hevîrtî a li ser temenê jîyanê û kirin û gotîne û hwd re wê li wê bihizirê. Di nava hizirkîrin û hebûna weke çavkaniya wê de wê, weke ku mirov wê dibîne ji xwe wê, weke ku me li jor hanî ser ziman wê xwediyê temenekê aqilî ê bûjenî bê. Wê di wê temenê de wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi hizrên xwe de wê mijarê wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa aqilîtiyê û ankû rasyonelîtiyê wê were kirin de wê, her levkîrin wê çendî ku wê weke levkîrinek bi aqilî jî wê were dîtîn jî lê ew wê di wê temenê de wê, herê nakê. Minaq wê dema ku wê 'li ser 'aqilî

muteziliyan´ wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, bi zimanekê lêpîrsîner wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de ew dixwezê ku ew têgîna rasyonâlî û ankû aqilî ku ew bahsa wê dikê lingê wê, pêl ardê bikê, û ankû bi temen bê. Ji aliyekê din ve jî ew bi aqilî di awayekê de nekeve vajî herikina hebûna jîyanê û hwd de. Ew di wê temenê de wê, hebûna jîyanê xwezayê û hwd wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, di wê levkirinê de wê bixwezê ku wê fahmbikê. Hinek têgînên wî yên ku em bi awayekê empatiyê bi wan re dênin û bi xwezin ku fahmdikin li ser temenê aqilîtiya wî re wê, dikarê bi wê re wê kifşdikê û wê werênê ser ziman ku wê, li ser wê temenê bi awayekê objektîvî wê hebûna xwezayê wê li berçav çav bigirê û wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê ew wê pêşî bi xwe bixwe re wê werênê ser ziman û wê piştî re wê, bixwezê di temenekê bi girêdanek ontolojîkî wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, bixwezê ku ew wê jî wê bi temenekê di wê de bi kûrbûnê re wê werênê ser ziman. Kûrbûn wê di nava aqilê wî de wê li ser wê temenê wê bi temenekê gnostîkî û bûjenî û hwd re wê, di zikhev de wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê xwe bide dîyarkirin û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê û dîtîna bi aqilî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring ê hevgerî ku ew bi wê dihizirê wê, li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hinek têgînên wî yên ku wê di warê rewîstî de wê karibin werina fahmkirin ên weke li ser temenê lêpîrsînîya pîroziyan û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wan re wê, weke ku wê bixwezê ku ew tiştê ew pêşî bi awayekê bi wê re wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê li ser wê re ew bi wê bigihijê fahmkirina wê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama de wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li vir mijare lêpîrsînîyê wê, di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê li ser temenekê tiştê bi weke xwe bixwe re wê fahmbikê bi têgînek bûjenî. Di dewama wê de wê aliyê wê yê lêpîrsîner wê dema ku ew dikê wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê û kifşdikê wê weke ku wê bi gotinên weke yên baş û nebaşîyan re wê, li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, di temenê kirinê me yên jîyanî de wê li ser temenekê fêdegirtinê û hwd re wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê li wê bihizirê. Ji aliyê din ve a weke bi navê xwûdê û hwd re wê li wê bihizirê wê, ew wan pirsan wê

bikê ku wê xwûdayek ew xirabiyan, cezakinê û ankû di rengekê weke wê de nexweşîyan û hwd dikê jîyane mirov de wê çawa wê karibê bi başî wî şîrovebikê. Ev rengên şîrovekirinên wî di temenekê epistemolojîyî de wê bixwezê ku ew hebûna xwûdê wê di temenê de wê fahmbikê û wê, di wê rengê de wê, bixwezê ku wê fahmbikê. Di wê demê de wê, lêpîrsîna li ser navê xwûdayê de wê kirina wê, hinekî jî wê aliyekê zêde bi wêrekî wê xwe bi wî re wê bide dîyarkirin. Ew di wê temenê de wê, nexwezê ku ew li bendên weke ku wê ki wê çî ji min re wê bêjê wê bihizirê. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê, di wê temenê de wê li ser temenekê objektîvî wê ew wê bikê.

Di aslê xwe de wê lêpîrsînên wî yên bi epistemolojîkî ên li ser navê xwûdayê re wê, di temenekê objektîv bi epistemolojîya zanînê re wê bi rengekê wê karibê wê fahmbikê. Li ser wê temenê ew pêşveçûnên di jîyanê de li wan dinerê, kirin û kiryarên ku ew dibin û dihên nîşandin li wan dihizirê û hwd re wê, di dewama wê de wê ew li ser wan re wê lêpîrsînê wê di reng û awayekê de wê bikê. Lê di aslê xwe de ev wê, aliyekê din jî wê bi fahmkirina mirov re wê bide dîyarkirin ku ew jî wê bigihijê li astekê ku ew weke bi xwe û bi serê xwe hebê û xwedi wîn û aqil bê wê, li ser wê temenê wê, li wê bihizirê. Hinek têtgînên wî yên di wê temenê de ku em bi awayekê morfolojîkî ji wan dikin bigihijina hinek fahmkirina wê, bi wan wê weke kirdeyekê hebûna mirovî bi aqiliya mirovî û hwd ku wê bi wê bikê ku fahmbikê û pênasebikê re wê were **dîtin**. Di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê bi wan lêpîrsînên xwe yên li ser navê xwûdê re wê, di rengekê de wê pêşî wê bixwezê ku ew bi wê ahenge jîyanê, levkirina wî ya bi fahmkirin, û ya kirina bi hevdu re di ahengekê de ku ew werina fahmkirina wê li wê dihizirê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, têtgînek objektîvî wê di wê temenê de wê bi temenekê epistemîkî wê lêpîrsîna xwe ya bi hizirî wê bikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ê bi rewîstî ve ku mirov li mijarê binerê wê li ser temenê menewîyeta mirovî û jîyane mirov û hwd re wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di nava fahmkirinê de wê, kiryarên mirovan ên nebaş ên li hemberî hev wê li ser wê temenê objektîv wê bixwezê ku ew temen û çavkaniya wê çî ya wê têtbigihê. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ew wê xwe di dewama wê ya bi fahmkirinê re de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê jî mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, ji her aliyê ve wê, bi temen û awayekê bi

fahmkirina aqilê rasyonal re wê bixwezê ku ew mijarê li ser wê temenê ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê mirov wê werênê ser ziman wê, di pirtûka Rawendî a bi navê 'Kitâbû't-Tâc' de wê, bahsa cihane bûjenî û serwerîya wê di rengekê de wê were kirin û wê li ser wê temenê wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, hebûna bûjenê wê weke ku wê mirov di wê de wê karibê wê fahmbikê wê weke di rengekê ku wê weke maniyî wê, werênina ser ziman wê 'ji xwe wê hebê' ku wê werênina ser ziman re wê di rengekê de wê, werênê li ser ziman. Di awayekê din de jî wê, di dewama wê de wê bi rengê hizirkiriinên weke hebûna xwûdayî ku wê di wê de wê bibê û wê bibê xwediyê serwerîyê re wê, werênê ser ziman.

Ev rengê hizirkirina Rawendî ku mirov wê dikarê wê di temenekê bûjenîparêzî de wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê di demên piştre wê, weke têtînek ateîst wê li ser wî re wê werênina li ser ziman. Di aslê xwe de wê, di demên serdema navîn de ku wê şîroveyan wê li ser wê hizra wî were kirin wê, zêde mirov rastî têtînek ku wê zêde tûj a bi wê rengê ku wê were ser ziman newê. Lê di demên hemdem de wê hinek şîroveyên bi niyet de wê, ew wê di wê temenê de wê piştî çêbûna qûtûbûa metalyalism û îdealismê û hwd re wê, di rengekê de wê bi bandûra wê têtînek wê hinek têtînen ku wê, bi niyet werina ser ziman û pê de wê mirov wê nikaribê zêde bahsa hinek têtînen bi wê rengê zêde bikê.

Rawedî wê dema ku mirov hinekî li ser hizrên wî dihizirê wê di nava wê pirtûka wî ya ku me li paragrafa li ser wê de wê hanî ser ziman wê weke ku wê li ser têtînek demî a ku wê di wê demê de wê, bi navê 'dehrî' ku wê were wateya têtîna demê a teqez' wê bi awayekê pêşxistin û bi pergalkirina wê re jî wê navê wî derkeve li pêş. Li ser wê temenê wê hinek hizrên ku wê, 'Kādî Abdûlcebbâr' wê bi navê wî di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ji wan mirov wê têtîgihê ku wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring têtîna teqez a demê wê, di wê rengê de wê li ser wê temenê jixwehebûna wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Li ser wê tenê wê, hinek hizrên ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê bi wan re wê têtîna demê wê, bi wê têtîniya wê ya teqezî re wê, weke 'tenê bi xwûdê re hebê' re wê, di rengekê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Rawendî wê, bi têtînek objektiv wê li ser wê temenê ku ew bi serê xwe wê, weke bi xwe şîrovedikê wê li ser wê temenê weke ku wê 'Kādî Abdûlcebbâr' wê werênê ser ziman wê xwediyê têtînek demkî a teqez a ku wê di wê temenê de wê karibê were

hanîn li ser ziman bê Gotina dehr ku wê di wateya teqezîyê a di wê temenê de wê, karibê were şîrovekirin wê li gorî hinek filosofên kurd ên weke aliyê êsir ku ew ne bi temenekê rastarast jî wê werênina ser ziman wê di rengekê ku wê karibê bê gihandin li têngîna 'mehr' a mitrayî de wê, şîrovebikin. Û ev gotina mitrayî wê weke navê xwûdayîya wê ya teqez bê.

Rawendî wê têngînek demî a teqez wê di wê rengê de wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Lê wê, di wê temenê de wê di nava wê de wê, bûyin û hebûnê wê bi pêvajoyên wê yên bûyin û dewrûdayimiya wê re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê werênê ser ziman. Ev têngîn wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, têngîna demê wê, li ser temenê bûjenî û hebûnî ku wê fahmbikê re wê, rast bê. Wê dema ku em serî li têngînen gazalî bixin ew wê di awayekê de wê wan herikin û ankû ekolên weke dehrîyî, tabîyî û îlahiyî û hwd wê ji hev cihê bikê û wê li ser temenekê wê bi ya rengê bi bûjenîparêzî ku mirov wê karibê di rengekê wê fahmbikê wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de ev têngîna demî wê dema ku mirov wê hinekî wê li ser wê bi ponijê wê dibînê ku ev wê weke têngînek demkî a ku wê berî islamê wê maniyyî wê bi zêdeyî wê bi sazûman bikin wê werênina ser ziman. Lê şîroveya maniyan wê, weke jixwerebihebûnê' a wê re wê werênina ser ziman û wê li ser wê temenê ew wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Lê têngîna demê wê piştire wê, di wê rengê de ew wê, çawa wê were şîrovekirin wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke aliyekê ku wê, ku wê mejiyê mirov wê, mijul bikê bê. Hinek şîrove ên weke yên rawendî ku wê ji aliyekê ve wê nbi têkiliyek ontolojikî wê bi gotina xwûdayî re wê şîrovebikin jî lê wê ji aliyekê din ve jî ew wê, weke têngînek bi serê xwe ku ew heyî wê şîrove dikin û dervî xwûdê wê weke hebûnekê wê dixwezî pênasebikin. Hinek jî wê, weke 'bi hebûna xwûdê' wê salixbikin û wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, dema ku wê bi hebûna xwûdê wê were şîrovekirin wê demê wê weke aliyekê wê yê giring wê demê xwûdê hebê wê dem hebê û ew nebê wê dem nebê wê têngînek û encamek wê bi hizrî wê di wê temenê de wê di mejiyê mirov de wê biafirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê têngîna demî a ku wê Rawendî wê, şîrovebikê mirov dikarê wê di rengekê de wê bi demên berê ên felsefeyê re jî wê hinek pênasekirinan bi wê re wê bikê û wê werênê ser ziman. Minaq wê têngîna atomê a demokrit ku mirov wê hinekî li ser wê bihizirê wê dikarê wê di

rengê de wê bi wê re wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman ku wê weke ku ew di hundurê têtînek demî a bi wê rengê de wê şîrove dikê wê têtînekê wê bi xwe re wê bide mirov.

Zerdeştî jî, bûdîstî jî û maniyî jî wê heta mezdekiyan wê dema ku wê bahsa têtîna vegûharînê wê bikin wê li ser wê temenê têtînek demî wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Di wê de wê hemû bûyinên ku ew dibin wê bi wê re wê di rengê de wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Ev wê li ser wê temenê di nava demên islamî de jî wê bi têtîna 'sumenîa' ku mirov wê karibê wê salixbikê wê bibin û wê hinekî wê şîroveyên xwe wê bi wê temenê wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê weke kesên ku wê hinekê wê rawendî wê bi hizrên wan re wê hevnasînê û pêşketinê wê bikê ên weke ibni talût û Isa el-warrak û heta ku wê bigihê kesên weke Beşşâr b. Bûrd, Ebân b. Abdülhamîd el-Lâhikî û hwd ku wê bi zanîna xwe re wê weke kesna ku wê li ser temenekê maniyî û hwd re wê hizrên xwe wê pêşbixin û hwd re wê, di wê temenê de wê têtînek demî wê weke ku wê were dîtin wê pênasebikin û wê werênina ser ziman.

Tiştê em bi wê ve girêdayî ku em dinava têtîn û çanda kurdan û hinek xalkên din ên bi wan re dijîn re wê kifşdikin ku wê berî wê demê wê, baweriya bi hebûna cin û gîyanên bi afsûn û hwd ku wê werênin wê di wê temenê de wê, piştî wê demê û pê de wê, qadaxakirina hanîna li ser ziman a wan têtîn û navan wê di wê temenê de wê, were ser ziman. Wê weke dema ku ew nav hatina li ser ziman wê, bi wê re wê, ew wê pêkwere wê bi têtînekê wê were hanîn li ser ziman. Lê di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê têtîna afsûnê wê, bi wê rengê wê, weke têtînek ku wê bi wê re wê li ser temenê mazinbûn û afirandinê û hwd re wê, weke di temenê 'şirk' meşînê a nbi xwûde re jî wê were dîtin û wê di wê temenê de wê, were qadaxakirin û wê were ser ziman. Ev têtîn wê piştî wê weke têtîna ku wê vajî aqilê rasyonel bin. Heta ku mirov wê di nava têtîna pirtûka Rawendî a bi navê 'Ez-zûmûrrûd' de wê, li ser wê temenê wê yê li gorî aqil û yê ne li gorî aqil û hwd re wê, di rengê de wê bixwezê ku ew şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê weke ku em ji navaroka wê berhama wî fahmdikin wê serwerîya aqilitiyê wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, Rawendî wê, bi aqil hanîna li ser ziman û ji rewşên weke yê 'ne

li gorî aqil' dûr hanîna ser ziman dûr sekinînê û hwd re wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê têtînen demê ên Rawendî baş fahmbikê kesên ku ew di şopa wî de çûna ên weke Ebû bekir el-razî ku ew têtînek demî a bi sazûmanî wê pêşbixê û wê li ser wê temenê wê bi gotinên weke 'têtîna dema teqez', 'xwûdê', 'bûjenê', 'nefsê' û ankû 'derûniyê', 'valahiyê' û hwd re wê, di renekê de wê, bixwezê ku ew fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê têtîna wî ya demî wê hinekî cihê bê. Ew li ser temenekê sermedî ku ew têtîna demê wê dihênê ser ziman wê pêvajoyên bûyinê di wê de wê, weke aliyekê afrîner a demê û û bi hebûna wê re wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ber vê yekê wê têtîna bûjenê û pêvajoyên wê yên bûyinê, hev girtin û bi wê re awayên darêjkî û hebûnî ku wê çawa wê bibin û hwd re wê di renekê de wê were dîtin ku wê li wê bihizirê.

Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê têtîna demê a Razî wê weke ku mirov wê, di dewama wê de wê fahmbikê wê hinekî din wê li ser temenekê ku ew bi wê dixwezê bi rêgezî wê fahmbikê û ew li ser wan pênc rêgezan bi çerçoveyî wê dixwezê ku wê fahmbikê.

Razî wê, ji aqilê rasyonel wê dûr wê şîrove nekê. Ew jî wê weke kesekê din ê ku wê ji malbate wî jî bê û wê di nava ismailiyên demê de wê zêde derkeve li pêş hatim el-razî wê, di xabatên wî de wê ji wî re wê, bibê piştgir. Ev kes û zaneyên demê wê xosletekê wan ê hevbeş wê weke bi Rawendî û hwd re wê hebê. Ew têtîna demê a teqez wê li ser wê temenê wê di renekê de wê, formulekirina wê di renekê de wê bikin û wê werênina ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê ev kesên ku me navê wan di çerçoveyek de di wê paragrafê de hanî ser ziman wê, çerçoveyek ekolî a bi xwezayî wê li ser rengê hizirkirinên xwe re wê, li ser wê temenê aqilîtiyê wê biafirênin.

Di çerçoveya hizrên wan de wê, têtîna kosmolojiyê a demê û hwd wê çawa wê were fahmkirin wê pergale wan a hizirkirinê wê di renekê de wê, derkeve li pêş. Di renekê de wê, weke ku mirov wê bi hesanî wê karibê wê kifşbikê wê, di navaroka wê de wê şîroveyên li ser wê ên weke bi aligir û ankû dijber re ku wê werina kirin jî wê, li ser temenê şîrovekirina awayê wê sazûmana fahmkirina demî ku wê rawa bikin û wê fahmbikin re wê, xwe bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Li vir bi hesanî wê mirov dibînê ku wê, di temenê wê rengê têtîna demê a ku wê di nava islamê de jî wê pêşkeve wê çavkaniya wê ji aliyekê

ve wê hizrên êzdayî û maniyî ên di wê warê de ku wê berî wê di rengekê de wê bi sazûmanî wê werina ser ziman bin. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têgîna demê a teqez wê di wê temenê de wê li ser temenekê bûjenî ku wê bi maddiyetê ve wê girêdayîya wê were çêkirin û wê di wê temenê de wê were hanîn li ser ziman re wê, were şîrovekiriin. Hizrên têgîna demê a di wê temenê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, bi zêdeyî wê, were lê hizirkirin û şîrovekirin. Hinek zaneyên ol ên weke Cehîzî, baxdadî û hwd ku wê di wê temenê de wê, werênina ser ziman jî lê wê têgînek demî a ku wê karibê wê li ser wê re wê bênina ser ziman jî wê nebê. Tenê wê hinek hizrên li ser temenekê rexnegirtinê re wê, weke rengê hizirkirina cihê were hanîn li ser ziman. Maniyî û mezdekî wê, di dewama hev de wê, li ser stêran û hwd wê, bi zêdeyê wî xwediyê çerçoveyek fahmkirinê a kûr bin.

Li ser wê temenê ji xwe hebûna demê re wê, weke di temenê inkarkirna xwûdê re wê hebê re wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê hizrên aşariyan ku wê bi têgîna 'dewrûdayimî a bûyinê' re wê, di rengekê de wê were ser ziman wê weke di rengekê bi hevraziya wê de wê, weke were lê hizirkirin wê were dîtin jî. Lê di wê temenê de wê, xwe wê di wê temenê de wê ev çerçoveya fahmkirinê wê hevdû nikaribin inkar bikin. Di awayekê de wê dema ku mirov li ser temenekê felsefeyî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê dinava têgînek demî a sermed de wê, bûyin û bûyin li dûv hevdû ku wê hertimî wê hetaheta wê bibê re wê, karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare wê têgîna bi dayimî a bûyinê de wê, çawa wê hebûna xwûdê wê were fahmkirin wê aliyê ku wê di wê nîqaşê de wê serê mirovan wê biêşênê jî wê di aslê xwe de wê ew bê. Wê di nava wê têgîna dayimî û ankû ji xwe hebûnê gerdûnî de wê, têgîna xwûdayê wê çawa were fahmkirin û wê bi çî wasifê wê were şîrovekirin wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê ku wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Li vir wê li ser wê temenê re wê du pirs wê rûbidin. Yek wê dema ku wê, gerdûn ji xwe ew hebê wê, çawa wê hebê û di wê de ku ew destpêkek nebê wê çawa nebê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Aliyê din jî wê, di nava wê, têgîna gerdûnî a giştî û dayimî û jixweheyî de wê, çawa wê, xwûdê wê hebê û wê, di wê temenê de wê çawa wê karibê wê fahmbikê û wê afrînerîya ku wê bi navê xwûdê re wê wer ser ziman wê, di wê

temenê de wê, weke aliyekê din ku wê, bi wê re wê, were lê hizirkirin bê. Ber vê yekê wê teolojîyên serdema navîn wê li ser temenekê aqilî wê ji wê rewşê re wê çawa wê, têtînekê wê werênin wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku wê xwe bide dîyarkirin.

Di têtîna demê a piştî islamê ku wê bi gotina 'dehre'ê ku wê were ser ziman bê wê, di wê temenê de wê, çawa wê were fahmkirin wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê de wê, şêwayê salixkirinên mezdek ku wî di dema xwe de wî kirina wê weke ku wê were ser ziman wê di awayekê de wê were dîtin ku wê li pêş bê. Ji xwe gelek zaneyên ku wê demê û ankû têtîna demê a piştî wê demê di serdema navîn de wê şîrovekirin wê, di wê temenê de wê balê bikişênina li ser bandûra mani û mezdek ku wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê, ev têtîn wê, bi serê xwe wê weke têtînekê wê nemênê. Weke ku me li jor li gelek deveran wê hanî ser ziman wê têtîna demê a ku ew di wê temenê de wê were ser ziman wê ji aliyekê din ve wê, rengê hizirkirina maniyî û mezdekiyan wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, ew rengê hizirkirinê û aqiliya wê ya rasyonali ku wê çawa wê, di wê temenê de wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê dîtin.

Di wê temenê de wê, di nava wê aqilê rasyonal de wê, têtîna xwezayî wê bi aqilîtiyê re wê li pêş bê. Wê hebûna têtîna demî aê bûjenîyî ku wê bi wê re wê derkeve li pêş wê, di warê hizirkirinê de wê weke aliyekê ku wê di wê rewşê de wê ji temen ve wê bide dîyarkirin bê. Wê rexneyên ku wê li hizra demê di wê temenê de wê piştî wê werina kirin jî wê di awayekê de wê li ser esasê dualiteya ya maddî û menewî û hwd re wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê û wê were kirin.

Lê di wê temenê de wê di mijare têtîna demê û têtîna gûharênê a di wê de wê, hinek aliyên ku wê di wê demê de wê di xwe de wê ne zelaliyê wê di temenekê felsefeyî de wê biafirênin jî wê hebin. Hinek wê li ser temenê weke têtînek atomî û di rengekê weke wê de wê herê bikin bin. Hinek jî wê di temenekê pêvajoyî a darêjkî ku wê bi wê re wê rengê gûharênê wê bi wê re wê bibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Lê di wê temenê de wê mijare têtîna gerdûnê û afirînê wê di wê temenê de wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, weke ku wê mirov wê bi demê re wê were dîtin wê, têtîna mitrayiyê a xwûdayî û gerdûnî wê di wê temenê de wê weke ku mirov wê dibînê wê, xwe di

rengê de wê, bide dîyarkirin ku wê bê xwestin ku ew di awayekê dîmenî de were fahmkirin. Lê ew têngîna mitrayî jî wê, aliyê bûjenî û ankû fîzîkî wê di awayekê de wê rednekê. Ber vê yekê wê di awayekê de wê, êdî wê ew wê çawa wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin.

Mijare demê wê yek ji wan mijarên zanînî êm demên serdema navîn ên di wê temenê de ku wê bi zêdeyî wê bi wê were lê hizirkirin bê. Wê di wê temenê de wê, çawa wê were fahmkirin wê bi wê re wê, bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş. Di awayekê de wê, dema ku li navaroka têngînên Razî bixwe jî dinerê wê ew gerdûnê wê di wê temenê de wê li ser pênc temen û ankû rêgezên ku ew bi wan dihênê ser ziman wê, di rengê de wê dîmenekê weke birîqînek ji ya mecûsiyên medî wê ne cihê bê wê were dîtin. Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê, demên serdema navîn wê di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê weke aliyekê ku wê ji van aliyan ve wê çerçoveya fahmkirinê wê bi girêdaniyên wê yên navîn û derveyî ku wê di ahengek rasyonali û levkir de wê dîne û wê fahmbikê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Aqilzanîya demê wê bi rasyonalitya xwe re wê bixwezê ku ew li ser wê temenê van aliyan jî ji wan re vegotinek levkir û 'rastinî' werênê. Di wê çerçoveyê de wê hizirkirinên li ser gerdûnê û hwd wê di wê temenê û çerçoveyê de wê êdî wê têngihên weke matematikê, geometriyê û hwd wê, bîhê teliv li navê kirin bo fahmkirinê. Mijare têngîna gerdûnê û rengê wê yê fahmkirinê ê di wê temenê de wê, were dîtin ku wê bi têngîna wê ya demê û awayê wê yê fahmkirin wê seranser wê bandûr li rengên fahmkirinê ên din jî wê bikê û wê di wê temenê de wê gûharênan wê bi xwe re wê di fahmkirinên mirov ên bi zanîn û bawerîya mirov re wê bide çêkirin. Zanîna fîzîkî wê di wê temenê de wê çendî kuwê vegûhar bê wê, di wê temenê de wê di awayekê kirdeyî de wê bi xwe re wê, di temenekê din de jî wê gûharîne wê li gorî wê di wê temenê de wê bi xwe re wê werênê li holê.

Têngîna demê a bi rengê 'dehrî' ku wê were ser ziman wê di wê temenê de wê, bi demê re wê weke têngînek demî a teqez û bûjenîparêzî wê, di rengê de wê were pênasekirin û wê hin bi hin wê li ser wê temenê û rengê bi wê ê fahmkirinê re wê li wê rexne wê werina girtin. Rawendî wê, di wê warê de wê, di aslê xwe de wê, çerçoveya hizirkirinên wî ku mirov di wê temenê de bi hizrên wî re kûrdibê wê, dibînê ku wê di

awayekê ekolî ê demê de wê bi wê re wê, bi temen û çerçoveyek hizirkirinê wê xwe bide dîyarkirinê.

Ji wê aliyê ve wê şîroveya baweriyê wê, ji fahmkirinê re ku wê vekirî bê, wê di rastîyê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Mijarên zanîni ên bi wê temenê wê, weke aliyê ku wê di wê temenê de wê, were fahmkirin bê. Li gorî wê tîgînê wê, mirov wê kaeribê bi aqilê xwe karibê xwe bigihênê rastiyê û wê fahmbikê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, mijarê nepenîparêzî wê, di rengekê de wê bi aqilê rasyonel wê karibê bê gihiştin li fahmkirina wan.

Li vir wê, dema ku em mijarê li ser tîgîna rasyonelîzmê re wê fahmbikin wê aliyê wê yê ku wê were depenedin û weke redkirin aliyê ku ew bi xiyalî, weke baweriyê bi hebûna cinan û hwd re ku wê were kirin bê. Di awayekê de wê, aqilzaniya maniyî wê hin bi hin wê ji wan pêvajoya wê derbas bibê wê, di aslê xwe de wê bandûra wê ya li ser temenekê felsefeyî a wê demê bi giranî wê were dîtin.

Maniyî wê, bandûra wê pirr zêde wê hebê. Ew hebûna wê ya civakî û pêvajoyên pêşketinê wê ji gelek aliyên ve ew hê ne dîyarkirin. Lê wê dema ku ezm di wê temenê de li wê bandûra wê ya mazin ku wê piştî wê di wê temenê de wê bi felsefe û aqiliya wê re rasyonel re wê xwe bide dîyarkirina re wê demê mirov wê weke demek zêde pêşketî wê, li ser wê re wê, dibîni û wê dikarê wê teftîk bikê.

Di mijare felsefeya demê de wê, di wê temenê de wê, bandûra felsefeyê bi dîtbarîya wê ya xwezayî û ankû hewirdorî û hwd re wê, bi zêdeyî wê li ser temenekê rasyonelî wê xwe bide dîyarkirin. Gelek tiştên ku wê weke 'bêhî' wê werina ser ziman wê cihê wan di fahmkirina wê de wê nebê û ankû wê, di wê temenê de wê weke 'nerast' wê werina dîtin. Li ser wê temenê wê, aqilê rasyonel wê, şoreşa xwe wê, di wê temenê de wê di wê demê de wê bikê. Wê di wê mijarê de wê, mijarên olî wê, bo aqilê rasyonel wê ji wê nûqteyê û pê de wê tenê wê weke tîgînek irrasyonel ku ew werina fahmkirin wê bimênin û wê di wê temenê de wê li wan wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare rasyonelîyê wê, tiştê weke wê dîtinê û wê, di wê temenê de wê pêvajoyên wê yê dewrûdayimîyê wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê were fahmkirin.

Rawendî wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, mijare aqilê fîzîkî, tîgîna demê a jixwehebûniya wê û hwd re wê, çerçoveyek hizirkî a ku wê di wê temenê de wê di nava jîyanê de wê, mirov bi mirov, tiştê bi tiştê wele winê û hwd re ku wê werênê ser ziman re wê bi wê re wê were dîtin

û wê were ser ziman. Têgîna rasyonel demê û ankû a serdema navîn ku mirov wê bi gotin bikê û li wê bihizirê wê, vê aliyê wê bi wê re wê weke aliyekê pêşketî a di nava hizirkirina demê de wê bibînê. Li vir wê, mijare 'kûrbûnê' wê li ser wê temenê wê çawa wê bi têgîna sermedî re wê ku wê bi têgîna hebûnê a bûyin û ji hev felişînê û hwd re wê bibê û wê werê ser ziman re wê, weke aliyekê ku wê li wê were lê hizirkirin. Ji awayekê ve wê weke ku ew wê, kûrbûn wê di wê de wê nebê û wê tenê wê, weke aliyekê serrû ku ew heya wê were lê hizirkirin. Lê di nava hev de wê ji du aliya ve wê mijare bûyin û hebûnê ku mirov wê bi têgîna hev girtinê bi jihev û bi aliyê din wê bi her hebûn bi tîkiliya wê ya bi ya din re ku wê were danîn re wê, di wê temenê de wê tûra zêhnî a ku wê bi wê re wê çê bibê wê, karibê bi wê re wê temenekê wê yê hizirkirinê wê bi wê re ew wê bi afirênê.

Di aslê xwe de wê dema ku em di çerçoveya wê têgîna sermedî a 'dehre' a demî ku wê di wê demê de wê were nîqaşkirin wê, hinekî jî wê mijarên salixkirinên bi xwezayê re wê, were dîtin ku wê werina kirpendin. Di demê de wê têgînek xwezayî jî wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê di dewama wê de wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di çerçoveya nîqaşên felsefeyî de wê weke aliyekê ku mirov wê bikirpênê bê. Minaq wê, şahriştanî wê dema ku wê balê bikişênê li ser wê têgîna demî û nîqaşên wê di wê temenê de wê di şewayê de wê ji aliyê xwe ve wê bi gotin bikê. "ev kesên xwezayê wê baweriyê na wê, xwezayek ku ew hebûnê dide, tûna dikê wê bi wê xwediyê têgînek dehre'yî bin." Dewama wê de wê, mijarên ku wê li ser wê temenê wê werina nîqaşkirin wê di wê rengê de bê ku wê, xweza wê li ser temenekê bûyin û hebûnê re wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê bi mijare awagirtinên bi darêjkê hev girtin û ji hev bûna wê re wê, di renekê de wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman.

Li ser wê temenê wê di kirdeya wê rengê fahmkirinê de wê, nîqaşên ku wê werina kirin wê dîsa wê li ser hebûna xwûdê bin. Wê di wê temenê de wê, di têgîna xwezayî a bi demê re de wê, ew wê mijare aliyekê din a têgînî wê bi wê re wê dest bi nîqaşê bikin. Di wê temenê de wê mijare bûyinê ku wê 'jixwere' wê bibê û ankû wê, jixwere wê nebê' ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Di nava felsefeyê de wê di demên kevnera de jî wê ev têgîn wê di aslê xwe de wê bi dualiteyekê wê temenê hizirkirinên demê wê bi xwe re wê biafirênê. Aliyekê wê têgînê wê bi wê rengê wê bihizirê ku wê ti hêzên

serxwezayî weke bi xwezayî ku wê jîyane bûyina wê bidina çêkirin wê nebê. Ew wê ji xwe wê hebê. Aliyek jî wê weke ku wê, bi gotina xwûdê û kifşkarîya wê re wê were lê hizirkirin wê ew bê ku wê hemû tiştê wê bi xwezê û gotina xwûdê re ku ew bûya re wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman.

Li ser wê temenê wê mijara bûyinê wê ji aliyekê ve wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Em dibînin ku wê di demên serdema navîn de wê di nava hizirkirinên wê de jî wê di wê temenê de wê ev ali wê were lê hizirkirin û wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, were lê hizirkirin. Li gorî têgîna pêşî a ku wê hertiştê wê ji xwe re wê bibê û wê hebê ku wê werênê ser ziman wê xwûdayekê ku ew hebê jî wê bi afsûn û keremetên bi wê rengê wê hebê ku ew di wê de karibê madaheleyê li rewşên bûyî ên gerdûnê bikê. Di wê temenê de wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bi awa, sazûman û weke rengê pêdeçûyîn û bûyinên wê yên di dewama wê de ku wê bide dîyarkirin bê. Ev rengekê fahmkirinê wê di şewayekê de wê di nava têgîna maniyên de wê hinekî bi şewayekê felsefeyî a gnostikî wê kifşdikê. Aliyê din jî wê dema ku wê hemû tiştê wê bi hebûna xwûdê re wê bide destpêkirin û ku xwûdê hebê wê ew hebê û nebê wê ew nebê û hwd re wê ew wê salixbikê. Di wê çerçoveyê de wê weke 'afirînerê hertiştê' wê ew were salixkirin û pênasekirin. Di wê temenê de wê ev têgîn jî wê, weke ya din wê aliyekê wê ku wê hertimî wê nikaribê wê bi bersivênê wê wê hebê. Ya pêşî de wê mijare wê destpêkê a ji xwe hebûnê ku ew çaa hebûya wê, weke aliyekê ku wê hertimî wê li wê were lê hizirkirinê bê. Aliyê din ê duyem jî wê dema ku wê hertiştê bi xwûdê hebê û nebê wê, demê ew wê çawa hebê û çawa destpêke berê wê ku ew hebûya wê çî hebê û ankû wê çawa wê salixbikê ku ew nebê wê di wê nebûnê de wê çî hebê wê weke pirsên ku wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bidina dîyarkirin bin di mejî de. Ji aliyê têgînek xwezayî de Şahriştanî pênasekirin û salixkirinên ku wê bikê wê di temenê têgînel sensûalistî a bûjenî de wê weke xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wateya wê têgîne çî ya? Wateya wê ya sereka wê ew bê ku wê bi rêya sehên me wê di temenê zanînen me de wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê weke ku em di nava hizrên şahriştanî, gazalî û gelek filosofên din de jî wê dibîne wê felsefeya xwezayê wê di wê temenê de wê bi gotina 'felsefeya dehrê' û ankû ku wê weke gotinek ku wê taqabûlî felsefeyek bûjenê û hwd re wê bikê re wê, di wê temenê de wê, bi rengekê were fahmkirin û hanîn li ser

ziman. Di mijare felsefeya xwezayê de wê, di wê temenê de wê, çawa wê têkiliya wê bi xwezaye heyî û ya ku ew dibê û hwd re wê were dîtî wê li ser wê re wê were dîtî ku wê pirr zêde wê li ser wê were lê hizirkirin û wê hizir wê werina ser ziman.

Di wê mijarê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku wê filosofên olî wê bahsa têngîna bûjenî û xwezayî wê bikin û wê ew wê bixwezînin ku wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman jî wê hertimî wê weke nûqtetek ku wê bi zêdeyî wê li wê bialiqin wê xwe bi wan re wê bide dîyarkirin.

Ew jî wê di wê temenê de wê mijare fahmkiriina xwezayê bê. Wê li ser wê temenê wê hebûna bûjenî ku ew heya wê, di wê temenê de wê, di nava wê têngîna idealist de wê, bi dualiyên wê bidest hizirkirina wê were kirin û wê derkeve li pêş. Heta ku wê ev herdû alî jî wê dest bi hatina berhevdû wê bikin. Yek wê, têngîna idealisma objektîv û heta ku mirov dikarê wê bi rengekê weke bi gotina idealisma bûjenî wê şîrovebikê wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, ev gotin wê karibê ji gelek aliyan ve wê were pênasekirin. Mînaq di nava jîyanê de wê, di derbarê hemû fenomenên zêhnî de wê, weke bûjenîparêzekê bê. Wê reng û awayan û hwd wê derkbikê û wê bigirê. Pêvajoyên afirînê û mênên wan fahmdikin. Di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê ew hebûna heyî wê li ser wê hizirkirina bi wê ku wê bibê wê, ew were dîtî û pênasekirin. Ji aliyê bûjenî parêzî ve wê, bê goitn ku ew ji xwe re heya û ji aliyê din ve wê, bê gotin ew hatiya afirandin bi wê afrînerîyê ew heya. Di wê temenê de wê ev herdû têngîn wê çawa wê karibin bi hevdu re di rengekê de wê werina fahmkirin? Mînaq wê, di temenê idealistî de wê, bûjen wê dema ku wê were hanîn li ser ziman wê bi zêhnî wê were hanîn li ser ziman. Lê wê zêhnê wê dema ku wê di temenekê serbixwe de wê salixdikê wê demê wê, weke ku wê, di temenekê bûjenîparêzî de wê, di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ji aliyekê ve wê, weke ku ew dihê hanîn li ser ziman wê çendî wê weke vajîhev wê werina ser ziman û ser ziman wê, di dewama wê de ku mirov wê hinekî di wê temenê de bi wê dihizirê û di wê de kûrdibê wê jî dibîne ku wê wilqasî jî wê ji aliyekê ve wê di zikhev de wê derbas bibin.

Di mijare bûjenan û daxistina li pêvajoyek azmûnî wê, dikarê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê ji aliyekê ve wê bikirpênê. Wê mînaq wê dema ku wê şahriştanî wê bahsa têngîna xwezavanan wê bikê ku ew bûyînê di nava pêvajoyek fîzîkî a bi hevvebûyînê û jievbûyînê û hwd re ku wêwerênina ser ziman ku ew pênase dikê wê, di wê temenê de wê balê bikişênê li ser têngînek hem zêhnî û hem jî wê weke bi serê xwe a

heyî a bi fizîkî û ankû ku mirov wê karibê bi têtînek bûjenî wê fahmbikê. Minaq wê dema ku wê bahsa xwûdê wê were kiriin wê bi rewşek zêhnî wê were kirin. Lê wê di wê kirdeya zêhnî de wê ne bi tememî zêhnî û ne jî bi temenî bûjenî wê, were destnîşankirin. Wê demê wê, çavkaniyek ku wê, bê çavkaniya hem wê bûjenê û hem jî wê zêhnê bi hev re wê, bi wê ew wê weke ku ew hebê wê were salixkirin. Li vir têtîliya bûjen û kirde, şube û objeyê, û ankû idealism û metalyalismê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bi wê re wê, karibê wê, ji aliyekê ve wê bi hevdû re li ser temenê hebûna bûjenî ku ew ji aliyekê ve heya û bi hizir û ankû bi biriqîna wê heya wê fahmbikê û ji aliyê din ve jî wê aliyê hizirî ku ew heya ku ew wê ji wê hebûnek fizîkî û ankû bûjenî wê biafirê ji wê weke bi wê ji aliyê ve jî wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê. Ev wê weke têtînek zêde komplika wê di wê temenê de wê di temenê hebûn û hizra wê û hwd de wê xwe bi wê pêvajoya bûyinê re wê karibê di temenê fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Her tişt ku wê bi têtînek dualiteyî mirov wê bibêjê wê hem hebê bi hizir bê û hem bi hizir bê û wê hebê re wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê, bi hevdû re wê weke dualiyên heyî re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li vir wê mijare hizirkirinê wê hinekî jî wê xwe di temenekê razber de wê, di awayekê de wê bi hizirkirinê re wê di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê ku em zêde ji mijare xwe dîrnekvin em bi wê re wê, mijare idealisma kirdeyî wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê bi wê re wê çawa wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê wê, li wê **bihizirê**.

Aliyê din jî wê weke têtînek zêde şubektivite hatî kirin a idealisma kirdeyî bê. Wê di wê temenê de wê, di wê ya duyem de wê hemû tişt wê bi aqil wê were ser ziman. Nimînêrê wê têtînê di felsefeyê de wê di demên hemdem de wê filosofên olî ên weke berkeley û hwd bin. Aliyê din ê pêşî wê dema ku em bi gotina idealisma bûjenî re em wê bi gotin dikin û wê gotina idealismê û bûjenê wê dihênina cem hevd wê di wê temenê de wê mihtacê fahmkirin vegotinekê rawakirinê wê hebê.

Li vir jî wê gotinê ya ku em qast dikin û ku wê were dîtin wê ew bê ku wê aliyekê felsefeyî wê di wê temenê de wê pêşkeve ku wê hebûna bûjenê wê rednekê û wê di temenekê bûjenîparêzî de wê bihizirê û wê hizirên xwe wê werênê ser ziman. Wê li ser wê temenê wê giringiyê wê bide rêyên girtinê ên wek sehan û hwd. Lê wê di dawîya dawî de wê, di girêdanek ontolojîkî de wê, bi hêzek serxwezayî ve wê hebûnê girêdana wê û ankû wê hebûnê bi wê hebûnê salixkirina wê û hwd re ku wê

werênê ser ziman wê xwe bigihênê şêwayekê fahmkirinê a ku em di wê temenê de wê bi wê re wê werênina ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê, di awayekê de wê, derkeve li pêş. Di nava felsefeya serdemên navîn de wê, ev pêvajoya fahmkirinê wê weke pêvajoya fahmkirina têngîna bûjenê û ya kirdeyî di zikhev de ku wê di temenekê felsefeyî de wê li ser têngîna demê û hwd re wê bi wê rengê wê xwe bide dîyarkirin bê. Lê piştê û ankû wê di demên piştê ên li dora ronasansê û hwd de wê, êdî ew ji hev cihê kirina weke du qûtûbên vajî hev û ankû dijberî hev wê, di wê temenê de wê bibê û wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibê dîyarkirin. Di aliyê diuyem ê bûjenî de wê piştê wê, bi zêdeyî wê şîrove wê werina kirin û wê li ser wê temenê xwezayê, ya heyî a bi hebûnê û hwd re wê temen û çerçoveya fahmkirinê a bi aqil û hwd re wê bibê. Di wê çerçoveyê de hizirkirinên weke wê, spinoza û heta descartes wê li ser temenê rasyonalisma hemdem wê hin bi hin wê destpêka hizirkirina bikin wê, li ser wê temenê wê di rengekê de wê karibê wê bi temenekê fahmkirinê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li vir wê, di wê warê de wê, aliyê yek ê kirdeyî ku wê weke li dijî aliyê xwezayê û têngîna bûjenî bê wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê bi têngînê ê ji jîyanê qût wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê hizirkirinên ku wê di wê aliyê de wê bibin li hemberî pêşketin û pêşveçûnên hizrî û jîyanî ew piştê wê zêdetirî wê bi bandûra wan wê, ji jîyanê qûtûbênê wê bi xwe re wê bide çêkirin. Ya ku wê li rojhilat û ankû li herêmên wê ku wê piştê wê bibê wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin wêbi temenê weke ji felsefeyê dûrketinê û hwd re jî wê di aslê xwe de wê, rengê wê bi encamên wê re wê bide dîyarkirin. Serwerîya ramyarî û hwd ku wê li ser wê temenê baweriyê û hwd re wê pêşkeve û wê bibê wê, rê li pêşîya gûharênên bi fahmkirinê ên bi aliyê felsefeyê de wê, bide girtin. Wê ev jî wê bo xwe serdest kirinê û wê serdestkirinê wê bi olê û girêdanên bi wê re ên ku ew ji têngînek lêpirsînê dûr ku ew pêşbixin re wê bikin. Wê di wê temenê de wê, pêvajoya dûrketina ji fahma hizrî a felsefeyî û hwd wê di wê temenê de wê weke ku mirov wê dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê êdî wê bi wê re wê di dewama wê de wê bibê.

•
Çavkanî:

- *Dawtry, Anne (1989). "Agriculture". In Loyn, H. R. (ed.). *The Middle Ages: A Concise Encyclopedia*. London: Thames and Hudson
- *Grant, Edward (2001). *God and Reason in the Middle Ages*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- *Gracia, J.G. & Noone, T.B. (2003): *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, London
- *Hyman, J. & Walsh, J.J. (1973): *Philosophy in the Middle Ages*, Indianapolis
- *Kretzmann, N. & Stump, E. (2000): *The Cambridge Companion to Augustine*, Cambridge
- *Schoedinger, Andrew B., red. (1996): *Readings in Medieval Philosophy*. New York: Oxford University Press
- *Heather, Peter (2006). *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*. Oxford, UK: Oxford University Press
- *Korn, Wolfgang; (2004). *Mesopotamien – Wiege der Zivilisation. 6000 Jahre Hochkulturen an Euphrat und Tigris*, Stuttgart
- *King, Karen L. (2005), *What is Gnosticism?*, Harvard University Press
- *Broek, Roelof van den (2013), *Gnostic Religion in Antiquity*, Cambridge University Press
- *Rudolph, Kurt (1987). *Gnosis: The Nature & Structure of Gnosticism*. Harper & Row
- *Esposito, John L.(2000). *The Oxford History of Islam*. Oxford University Press.
- * Philip G. Kreyenbroek(2009): "Morals and Society in Zoroastrian Philosophy" in "Persian Philosophy". *Companion Encyclopedia of Asian Philosophy*: Brian Carr and Indira Mahalingam. Routledge,
- *Majid Fakhry (2001). *Averroes: His Life, Works and Influence*. Oneworld Publications
- *Stroumsa, Sarah (1999). *Freethinkers of Medieval Islam: Ibn Al-Rāwandī, Abū Bakr Al-Rāzī, and Their Impact on Islamic Thought*. Leiden, Netherlands: Brill
- *Groff, Peter (2007). *Islamic Philosophy A-Z*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- * Stroumsa, Sarah (1994). "The Blinding Emerald: Ibn Al Rawandi's *Kitab Al-Zumurrud*". *Journal of the American Oriental Society*

*Inati, Shams C (2000). Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy.
New York NY: Routledge

• **Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota 2013-14**